



ISSN 1392-6195 (print)
ISSN 2029-2058 (online)
doi:10.13165/JUR

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

SOCIALINIŲ MOKSLŲ STUDIJOS

Mokslo darbai
2021, 12(1)

SOCIETAL STUDIES

Research Papers
2021, 12(1)

Vilnius
2021

EDITORIAL BOARD:

Editor-in-Chief

Prof. Dr. **Povilas Aleksandravičius**
Mykolas Romeris University
Ateities 20, LT-08303 Vilnius,
Lithuania

Prof. Dr. **Gintaras Aleknonis**
Mykolas Romeris University
Ateities 20, LT-08303 Vilnius,
Lithuania

Prof. Habil. **Dr. Marek Bojarski**
University of Wrocław
pl. Uniwersytecki 1, 50-137
Wrocław, Poland

Prof. Dr. **Philippe Capelle-Dumont**
Université de Strasbourg
4 rue Blaise Pascal – CS 90032
F-67081 Strasbourg cedex, France

Prof. Dr. Habil. **Adam Chmielewski**
Institute of Philosophy,
Institute of Social Sciences
Wrocław University
Koszarowa 3/20, 51-149 Wrocław,
Poland

Assoc. Prof. Dr. **Ilona Čėsniė**
Vilnius University
Universiteto 9/1, LT-01513 Vil-
nius, Lithuania

Prof. Dr. **Leta Dromantiė**
Klaipėda University
H. Manto str. 84, Klaipėda 92294,
Lithuania

Prof. Dr. **Jaan Ginter**
University of Tartu
Näituse 20, 50409 Tartu, Estonia

Prof. Dr. **Jan Gluchowski**
Torun School of Banking
Młodzieżowa st. 31a, 87-100
Torun, Poland

Prof. Dr. **Neil Gordon**
The American University of Paris
6, rue du Colonel Combes 75007,
Paris, France

Executive Editor:

Assoc. Prof. Dr. **Lora Tamošiūniė**
Mykolas Romeris University
Ateities 20, LT-08303 Vilnius,
Lithuania

Editors:

Prof. Dr. **Giles Gunn**
University of California,
Santa Barbara, CA 93106
United States of America

Dr. **Thorsten Huller**
Bremen University
Bibliothekstraße 1-28359
Bremen, Germany

Prof. Dr. **Robin Humphrey**
Newcastle University
Newcastle University NE1 7RU,
United Kingdom

Prof. Dr. **Haluk Kabaalioglu**
Yeditepe University
26 Ağustos Perleřsimi, Kayıřdađı
Cad. 34755 Istanbul, Turkey

Prof. Dr. **Vida Kanopienė**
Mykolas Romeris University
Ateities 20, LT-08303 Vilnius,
Lithuania

Prof. Dr. **Julija Kiršienė**
Vytautas Magnus University
Donelaičio 58, LT-44248 Kaunas,
Lithuania

Prof. Dr. **Heribert Franz Koeck**
Johan Kepler Linz University
Altenbergerstraße 69, A-4040
Linz, Austria

Prof. Dr. **Šarūnas Liekis**
Vytautas Magnus University
Donelaičio 58, LT-44248 Kaunas,
Lithuania

Prof. Habil. Dr. **Zigmas Lydeka**
Vytautas Magnus University
Donelaičio 58, LT-44248 Kaunas,
Lithuania

Prof. Dr. **Giedrė Valūnaitė-
Oleškevičienė**
Mykolas Romeris University
Ateities 20, LT-08303 Vilnius,
Lithuania

Prof. Habil. Dr. **Mindaugas
Maksimaitis**
Mykolas Romeris University
Ateities 20, LT-08303 Vilnius,
Lithuania

Prof. Dr. **Kazimieras Meilius**
Mykolas Romeris University
Ateities 20, LT-08303 Vilnius,
Lithuania

Prof. Dr. **Gediminas Mesonis**
Vytautas Magnus University
E. Ožeškienės 18, LT-44254
Kaunas, Lithuania
Constitutional Court of the
Republic of Lithuania
Gedimino pr. 36, LT-01104
Vilnius, Lithuania

Prof. Dr. **Algis Mickunas**
Department of Philosophy, Ohio
University, Athens,
OH 45701, USA

Assoc. Prof. Dr. **Petr Mrkyvka**
Masaryk University
Žerotínovo nám. 9, 601 77 Brno,
Czech Republic

Prof. Dr. **Joseph J. Pilotta**
School of Communication, Ohio
University,
Athens, OH 45701, USA

Prof. Dr. **Massimiliano Piras**
University of Cagliari
Viale Sant'Ignazio 17, 09123
Cagliari, Italy

Dr. **Christine Quittkat**
Heidelberg University
Grabengasse 1, D-69117
Heidelberg, Germany

Prof. Dr. **Vitalija Rudzkiene**
Mykolas Romeris University
Ateities 20, LT-08303 Vilnius,
Lithuania

Prof. Dr. **David Shultz**
Hamlin University
1536 Hewitt Avenue
Saint Paul, MN 55104-1284, USA

Prof. Dr. **Asbjorn Strandbakken**
Bergen University
Dragefjellet, Magnus Lagabøtes
plass 1, N-5010 Bergen, Norway

Prof. Dr. **Tadas Sudnickas**
Mykolas Romeris University
Ateities 20, LT-08303 Vilnius,
Lithuania

Prof. Habil. Dr. **Kalvis Torgans**
University of Latvia
Raina bulvaris 19, Riga, LV-1050,
Latvia

Prof. Dr. **Manuela Tvaronavičienė**
Vilnius Gediminas Technical
University
Saulėtekio 11, LT-10223 Vilnius,
Lithuania

Prof. Dr. **Rūta Marija Vabalaitė**
Mykolas Romeris University
Ateities 20, LT-08303 Vilnius,
Lithuania

Assoc. Prof. Dr. **Dalia Vasariene**
Mykolas Romeris University
Ateities 20, LT-08303 Vilnius,
Lithuania

Assoc. Prof. Dr. **Giedrius Viliūnas**
Mykolas Romeris University
Ateities 20, LT-08303 Vilnius,
Lithuania

Prof. Habil. Dr. **Zenon Wisniewski**
Nicolaus Copernicus University
Pagarina 11, 87-100 Torun,
Poland

Prof. Dr. **Gillian H. Wright**
Manchester Metropolitan
University
All Saints Building, All Saints,
Manchester, M15 6BH, United
Kingdom

Prof. Dr. **Inga Žalėnienė**
Mykolas Romeris University
Ateities 20, LT-08303 Vilnius,
Lithuania

Prof. Dr. **Irena Žemaitaitytė**
Mykolas Romeris University
Ateities 20, LT-08303 Vilnius,
Lithuania

Prof. Dr. **Rita Žukauskienė**
Mykolas Romeris University
Ateities 20, LT-08303 Vilnius,
Lithuania

REDAKTORIŲ KOLEGIJA:

Redaktorių kolegijos pirmininkas

Prof. dr. **Povilas Aleksandravičius**
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius,
Lietuva

Prof. dr. **Gintaras Aleknonis**
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius,
Lietuva

Prof. habil. dr. **Marek Bojarski**
Wroclavo universitetas
pl. Uniwersytecki 1, 50-137
Wroclavas, Lenkija

Prof. dr. **Philippe Capelle-Dumont**
Strasbūro universitetas
4 rue Blaise Pascal – CS 90032
F-67081 Strasbūras, Prancūzija

Doc. dr. **Iłona Čėsniė**
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 9/1, LT-01513
Vilnius, Lietuva

Prof. dr. habil. **Adam Chmielewski**
Wroclavo universitetas
Socialinių mokslų fakultetas,
Filosofijos institutas
Koszaroa 3/20
51-149 Wroclavas, Lenkija

Prof. dr. **Leta Dromantienė**
Klaipėdos universitetas
H. Manto g. 84, Klaipėda 92294,
Lietuva

Prof. dr. **Jaan Ginter**
Tartu universitetas
Naituse 20, 50409 Tartu, Estija

Prof. dr. **Jan Gluchowski**
Torunės aukštoji bankų mokykla
Młodzieżowa 31a, 87-100 Torunė,
Lenkija

Prof. dr. **Neil Gordon**
Paryžiaus Amerikos universitetas
6, rue du Colonel Combes 75007,
Paryžius, Prancūzija

Atsakingosios redaktorės:

Doc. dr. **Lora Tamošiūniė**
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius,
Lietuva

Redaktorių kolegijos nariai:

Prof. dr. **Giles Gunn**
Kalifornijos Santa Barbaros
universitetas
Santa Barbara, CA 93106
Jungtinės Amerikos Valstijos

Dr. **Thorsten Huller**
Bremeno universitetas
Bibliothekstrase 1-28359
Bremen, Vokietija

Prof. dr. **Robin Humphrey**
Niukaslo universitetas
Newcastle University NE1 7RU,
Jungtinė Karalystė

Prof. dr. **Haluk Kabaalioglu**
Yeditėpo universitetas
26 Ağustos Perleřsimi, Kayıřdađı
Cad. 34755 Istanbul, Turkija

Prof. dr. **Vida Kanopienė**
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius,
Lietuva

Prof. dr. **Julija Kiršienė**
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, LT-44248
Kaunas, Lietuva

Prof. dr. **Heribert Franz Koeck**
Linco Johano Keplerio
universitetas
AltenbergerstraÙe 69, A-4040
Linz, Austrija

Prof. dr. **Šarūnas Liekis**
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, LT-44248
Kaunas, Lietuva

Prof. habil. dr. **Zigmas Lydeka**
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, LT-44248
Kaunas, Lietuva

Prof. dr. **Giedrė Valūnaitė-
Oleškevičienė**
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius,
Lietuva

Prof. habil. dr. **Mindaugas
Maksimaitis**
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius,
Lietuva

Prof. dr. **Kazimieras Meilius**
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius,
Lietuva

Prof. dr. **Gediminas Mesonis**
Vytauto Didžiojo universitetas
E. Ožeškienės g. 18, LT-44254
Kaunas, Lietuva
Lietuvos Respublikos Konstitucinis
Teismas
Gedimino pr. 36, LT-01104
Vilnius, Lietuva

Prof. dr. **Algis Mickūnas**
Filosofijos institutas, Ohajo
universitetas
Athens, OH 45701, JAV

Doc. dr. **Petr Mrkyvka**
Masaryko universitetas
Žerotinovo nam. 9, 601 77 Brno,
Čekijos Respublika

Prof. dr. **Joseph J. Pilotta**
Kommunikacijos mokykla, Ohajo
universitetas
Athens, OH 45701, JAV

Prof. dr. **Massimiliano Piras**
Kaljario universitetas
Viale Sant'Ignazio 17, 09123
Cagliari, Italija

Dr. **Christine Quittkat**
Heidelbergo universitetas
Grabengasse 1, D-69117
Heidelberg, Vokietija

Prof. dr. **Vitalija Rudzkiė**
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius,
Lietuva

Prof. dr. **David Shultz**
Hamolino universitetas
1536 Hewitt Avenue
Saint Paul, MN 55104-1284, JAV

Prof. dr. **Asbjorn Strandbakken**
Bergeno universitetas
Dragefjellet, Magnus Lagabotes
plass 1, N-5010 Bergen, Norvegija

Prof. dr. **Tadas Sudnickas**
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius,
Lietuva

Prof. habil. dr. **Kalvis Torgāns**
Latvijos universitetas
Raina bulvaris 19, Riga, LV-1050,
Latvija

Prof. dr. **Manuela Tvaronavičienė**
Vilniaus Gedimino technikos
universitetas
Saulėtekio al. 11, LT-10223
Vilnius, Lietuva

Prof. dr. **Rūta Marija Vabalaitė**
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius,
Lietuva

Doc. dr. **Dalia Vasariė**
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius,
Lietuva

Doc. dr. **Giedrius Viliūnas**
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius,
Lietuva

Prof. habil. dr. **Zenon Wiśniewski**
Mikalojaus Koperniko
universitetas
Gagarina 11, 87-100 Torun,
Lenkija

Prof. dr. **Gillian H. Wright**
Mančesterio metropoliteno
universitetas
All Saints Building, All Saints,
Manchester, M15 6BH,
Jungtinė Karalystė

Prof. dr. **Inga Žalėnienė**
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius,
Lietuva

Prof. dr. **Irena Žemaitaitytė**
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius,
Lietuva

Prof. dr. **Rita Žukauskienė**
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius,
Lietuva

TURINYS

| | |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Povilas Aleksandravičius ATVIROJI VISUOMENĖ IR ORGANIŠKOJI VALSTYBĖ | 8 |
| Rima Karsokienė, Leta Dromantienė LIETUVOS KELIAUTOJŲ POREIKIŲ TYRIMAS COVID-19 PANDEMIJOS KONTEKSTE | 29 |
| Audronė Janužytė SUPRIEŠINANTYS NACIONALIZMO BRUOŽAI: NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS ATVEJAI 1930–1940, 2008–2009 IR 2015 M. | 66 |
| Audronė Janužytė SOLIDARIZUOJANTYS IR SUPRIEŠINANTYS NACIONALIZMO BRUOŽAI: NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS ATVEJIS 1918 IR 1990 M. | 81 |
| Valdonė Indrašienė, Violeta Jegelevičienė, Odeta Merfeldaitė, Romas Prakapas, Asta Railienė, Irena Žemaitaitytė NEFORMALIOJO SUAUGUSIŲJŲ MOKYMOSI POREIKIAI IR GALIMYBĖS: PANEVĖŽIO MIESTO ATVEJIS | 83 |
| Viktorija Mažeikienė, Vilhelmina Vaičiūnienė MEDIJŲ IR INFORMACINIO RAŠTINGUMO BEI SISTEMINĖS FUNKCINĖS LINGVISTIKOS SĄSAJOS | 115 |
| Gintarė Žemaitaitienė, Virginijus Valentinavičius, Andrius Ivanovas KARTŲ SKIRTUMAI IR RINKODARA: NAUJAUSIŲ STUDENTŲ PRITRAUKIMO Į KOMUNIKACIJOS STUDIJAS ATVEJŲ ANALIZĖ | 140 |
| Daiva Skučienė, Agnė Buividavičiūtė EUROPOS PAGALBOS LABIAUSIAI SKURSTANTIEMS FONDO LIETUVOJE PARAMĄ TEIKIANČIŲ SPECIALIŠTŲ PROGRAMOS VERTINIMAS | 142 |
| Dovilė Valiūnė, Aidas Perminas SAVIGARBOS REIKŠMĖ PYKČIO KONTROLĖS INTERVENCIJŲ EFEKTYVUMUI, MAŽINANT PYKČIO KONTROLĖS SUNKUMUS 12–17 METŲ PAAUGLIAMS | 155 |

CONTENTS

| | |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Povilas Aleksandravičius OPEN SOCIETY AND ORGANIC STATE..... | 28 |
| Rima Karsokienė, Leta Dromantienė THE BEHAVIOR OF LITHUANIAN TRAVELERS IN THE CONTEXT OF COVID-19 | 46 |
| Audronė Janužytė POLARISING FEATURES OF NATIONALISM: THE CASES OF INDEPENDENT LITHUANIA IN THE 1930S, 2008–2009, AND 2015 | 48 |
| Audronė Janužytė UNITING AND POLARISING FEATURES OF NATIONALISM: THE CASE OF INDEPENDENT LITHUANIA IN 1918 AND IN THE 1990S..... | 97 |
| Valdonė Indrašienė, Violeta Jegelevičienė, Odeta Merfeldaitė, Romas Prakapas, Asta Railienė, Irena Žemaitaitytė THE NEEDS AND POTENTIAL OF NON-FORMAL ADULT EDUCATION: THE CASE OF PANEVĖŽYS CITY | 99 |
| Viktorija Mažeikienė, Vilhelmina Vaičiūnienė THE RELATIONSHIPS BETWEEN MEDIA AND INFORMATION LITERACY AND SYSTEMIC FUNCTIONAL LINGUISTICS | 99 |
| Gintarė Žemaitaitienė, Virginijus Valentinavičius, Andrius Ivanovas GENERATIONAL DIFFERENCES AND MARKETING: THE CASE OF THE LATEST RECRUITMENT COHORT IN COMMUNICATION STUDIES..... | 117 |
| Daiva Skučienė, Agnė Buividavičiūtė THE EVALUATION OF THE FUND FOR EUROPEAN AID TO THE MOST DEPRIVED IN LITHUANIA BASED ON THE OPINION OF THE SUPPORT PROVIDERS..... | 153 |
| Dovilė Valiūnė, Aidis Perminas THE IMPORTANCE OF SELF-ESTEEM IN THE EFFECTIVENESS OF ANGER CONTROL INTERVENTIONS TO REDUCE ANGER CONTROL DIFFICULTIES AMONG ADOLESCENTS AGED 12–17..... | 171 |

ATVIROJI VISUOMENĖ IR ORGANIŠKOJI VALSTYBĖ¹

Povilas Aleksandravičius

Mykolo Romerio universitetas

Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Humanitarinių mokslų institutas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Elektroninis paštas: povilasal@mrni.eu

Telefonas: +370 5 271 4530

Pateikta: 2021 m. rugpjūčio 20 d.; priimta spausdinti 2021 m. lapkričio 11 d.

DOI: 10.13165/SMS-21-12-1-01

Santrauka. *Straipsnyje gretinamos atvirosios visuomenės ir organiškiosios valstybės sampratos. Aptariama atvirosios visuomenės koncepto atsiradimo genezė ir išryškina-
mos pamatinės jos prasmės Henri Bergsono ir Karlo Popperio tekstuose. Abiejų sąvokos
kūrėjų koncepcijoms būdingi bendri bruožai – siekiai filosofišškai pagrįsti tarptautinį
bendradarbiavimą, taiką, demokratiją, socialinį teisingumą, nuolatinės institucijų re-
formos būtinybę. Tačiau pagrindimo pobūdis skiriasi. Popperio nuomone, tam užtenka
racionalaus dialogo ir būtina svarstyti paties racionalumo modalumus. Priešingai tam
tikroms istoriografijoje įsitvirtinusioms nuomonėms, Bergsonas neneigia racionalumo
būtinybės atvirosios visuomenės formavimosi koncepcijoje, bet siekia nuodugnesnio jo
antropologinio pagrindimo trukmės intuicijoje. Abiem atvejais atvirosios visuomenės
koncepcija buvo sukurta reaguojant į laikotarpio problemas ir dvasią. Į tas pačias pro-
blemas reagojo ir Lietuvos mąstytojai, sukūrę organiškiosios valstybės teoriją. Ir turiniu,
ir antropologiniu pagrindu organiškoji valstybė struktūriškai atitinka Popperio, o
ypač Bergsono, atvirosios visuomenės koncepciją.*

1 Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-20-22).

Reikšminiai žodžiai: *Bergsonas, Popperis, atviroji visuomenė, organiškoji valstybė.*

Ivadas

Atvirosios visuomenės sąvoka sudaro vieną pagrindinių šiuolaikinės socialinės filosofijos kategorijų. Tačiau ją naudoti būtina atsargiai: jai būdingas daugiaprasmiškumas neretai paslepia jos fundamentalias prasmes. Be to, ši sąvoka nuo pat jos atsiradimo yra laikoma prieštaringa: Bergsono ir Popperio tekstuose ji traktuojama skirtingai, net priešingai. Šiame straipsnyje atskleidžiamos atvirosios visuomenės koncepto radimosi aplinkybės: kai kurios iš jų stebina, prieštarauja visuotinai istoriografijoje įsigalėjusioms nuostatomis. Be to, atveriamos fundamentalios jo prasmės, kurios ne tik išskiria Bergsono ir Popperio sampratas, bet ir gali jas sujungti kitoje plotmėje. Atvirosios visuomenės koncepcija – kompleksinė teorija, atsiradusi reaguojant į laiko dvasią. Bet į laikotarpio problemas ir dvasią reagavo ne tik Bergsonas ir Popperis. Daug kitų tautų mąstytojų analogiškai mąstė ir pasiekė formaliai panašių, nors ir ne tokio pačio filosofinio išsamumo, rezultatų. Antroje straipsnio dalyje nagrinėjama viena ryškiausių politinių koncepcijų Lietuvos politinės minties istorijoje – organiškiosios valstybės samprata. Be to, konstatuojami struktūrinio atvirosios visuomenės ir organiškiosios valstybės turinio, taip pat jo antropologinių pagrindų atitikmenys. Vis dar nesulaukusi pakankamo politikos filosofų dėmesio, organiškiosios valstybės teorija demonstruoja tarpukario Lietuvos mąstytojų išsisknijimą į pasaulinį politinio mąstymo procesą ir rodo potencialą, kuris yra pavyzdinis šiuolaikiniams piliečiams.

1. Bergsono ir Popperio atvirosios visuomenės sampratos: skirtumai ir sąsajos

Atvirosios visuomenės sąvoką sukūrė Henri Bergsonas 1932 metais publikuotame veikle *Du moralės ir religijos šaltiniai*². Visuotinai priimta manyti, jog iš Bergsono šią sąvoką perėmė ir pasauliniu mastu išpopuliarino Karlas Raimundas Popperis 1938–1942 metais rašytame ir 1945 metais išleistame veikle *Atviroji visuomenė ir jos priešai*³, iš esmės pakeisdamas jos prasmę ir pasiūlęs nuo Bergsono filosofijos nepriklausomą atvirosios visuomenės koncepciją. Tai patvirtina dvi istoriškai susiformavusios idėjinės srovės: Ericas Voegelinas savąją atvirosios visuomenės sampratą kūrė remdamasis Bergsono teiginiais⁴, kaip ir Dante Germino⁵, abu negailėję kritikos

2 Bergson, H., *Deux sources de la morale et de la religion* (Paris: PUF, 2008).

3 Popper, K. R., *Atviroji visuomenė ir jos priešai* (Vilnius: Pradai, 1998).

4 Gontier, T., *Voegelin, Symboles du politique* (Paris: Michalon, 2008), 60–61; Courtine-Denamy, S., „Le peuple élu et la communauté universelle. De Bergson à Voegelin“, *Ethique. Politique. Religions* 7 (2015): 119–130; Aleksandravičius, P., *Europa kaip mąstymo būdas: atviros visuomenės pagrindai* (Vilnius: MRU, 2019a), 92–93.

5 Germino, D., ir Von Beyme, K., *The Open Society in Theory and Practice* (Hague: Martinus Nijhoff, 1974).

Popperiu; Friedrichas von Hayekas grindė originalią atvirosios visuomenės sąvoką, neslėpdamas savo refleksijų išsiskynimo Popperio politinėje filosofijoje⁶, iš kurios įkvėpimo sėmėsi ir jo mokinys Londono Ekonomikos mokykloje (*London School of Economics*) George'as Sorosas – abu ignoravę Bergsono koncepciją.

Pats Popperis Bergsono atvirosios visuomenės sampratai dėmesio beveik neskyrė. Minėtame veikalė Bergsono pavardė paminėta dešimt kartų (visada tik tarp kitko), iš kurių penki yra skirti jo „hegelizmui“ pabrėžti, taigi kyla iš nesusipratimo⁷. Atmetus formalias nuorodas, lieka du reikšmingesni paminėjimai. Vienas iš jų, neabejotinai vertas atskiro tyrimo, pripažįsta intuicijos svarbą racionalumui, atvirosios visuomenės kūrimui ir kaip intuicijos įkvėpto protavimo bei tokios visuomenės kūrėjo pavyzdį nurodo Sokratą⁸. Šis netikėtas Popperio reveransas Bergsonui (nors Voegelino akyse jis neabejotinai reikštų austrų analitiko nenuoseklumą) kai kurių tyrinėtojų yra laikomas galimybe suartinti abu mąstytojus⁹. Tačiau kita, labiausiai išplėtotą Popperio pastabą apie Bergsoną šią galimybę neigia būtent svarstymų apie racionalumą lygmenyje, nors ją patvirtina kitoje – uždaros visuomenės apibūdinimų – tematikoje, prie kurios bus sugrįžta vėliau. Šioje pastaboje Popperis savąją atvirosios / uždarosios visuomenės skirtį vertina kaip „racionalią“ ir ją apibrėžia taip: „Uždarai visuomenei priskiriamas tikėjimas magiškais draudimais, tuo tarpu atvira visuomenė, mano požiūriu, yra tokia, kurioje žmonės yra išmokę į tuos magiškų draudimus žiūrėti kiek kritiškai, o savo sprendimus grįsti savojo intelekto (paremto diskusijomis) autoritetu“¹⁰. Popperiu perėjimas iš uždarosios į atvirąją visuomenę vyksta įsivyraujant racionalioms diskusijoms, palaiapsniui eliminuojančioms magišką mąstymą. Racionalumą jis suvokia kaip „faktais“ ir savimi pačiu grindžiamą loginį konceptualų instrumentą, pakankamą bet kokios žmogiškos patirties išaiškinimui ir bet kokios žmogaus gyvenimo sferos organizavimui tiek, kiek tai apkritai įmanoma

6 Heyek, F. A., *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė*, T. 3. (Vilnius: Eugrimas, 1998–1999); Hayes, C., *Popper, Heyek and the Open Society* (London, New York: Routledge, 2009).

7 Nėra reikalo neigti Popperio daromos asociacijos tarp Hegelio dialektikos ir Bergsono judėjimo sampratos (pvz., Popper, *supra note*, 3: 711): kadangi teigia tokius dalykus, akivaizdu, kad Popperis yra tiesiog nesusipažinęs su prancūzų filosofo mąstymo turiniu. Čia belieka pacituoti aršią Voegelino kritiką, išsakytą 1950 m. rašytuose laiškuose Leo Straussui: „Šitas Popperis jau keletą metų <...> yra visur besipainiojantis akmenukas, kurį nuolatos turime nuspirti šalin <...> Jo knyga yra kvailas ir diletantiškas šlamštis. Kiekvienas jos sakinyus skandalas“ (cituota iš Courtine-Denamy, *supra note*, 4: 120).

8 „Dėl H. Bergsono *Two Sources* aš visai sutinku, kad kiekvienoje kūrybiškoje mintyje esama iracionalaus ar intuityvaus elemento, bet šį elementą galima aptikti ir racionaliaime moksliniame mąstyme. Racionalus mąstymas nėra neintuityvus; veikiau tai yra intuicija, palenkta patikrinimui ir kontrolei (priešingai „laukinei“ intuicijai). Šią mintį taikydamas atviros visuomenės kūrimo problemai, aš pripažįstu, kad tokie žmonės, kaip Sokratas, buvo įkvėpiami intuicijos“ (Popper, *supra note*, 3: 784).

9 Tai nuosekliai daroma Didier Delsaro 2018 m. Liono 3-iaje universitete apgintoje disertacijoje „Atviros visuomenės“ sąvoka pagal Bergsoną ir Popperį“. Esame dėkingi autoriui už galimybę susipažinti su disertacijos tekstu, kol jis dar nėra publikuotas atskiru veikalu.

10 Popper, *supra note*, 3: 520.

pagal „kritinio falibilizmo“ principą¹¹. O Bergsono atvirosios / uždarnosios visuomenės perskyrą Popperis interpretuoja kaip „religinę perskyrą“, tiesiogiai priešinamą racionalumui. Pagrindą tokiai interpretacijai duoda Bergsono pabrėžiamas mistikų („mistinės intuicijos“) vaidmuo formuojant visuomenės atvirumą, o mistiką Popperis supranta „kaip paprasto uždarnos visuomenės vieningumo ilgesio išraišką, taigi kaip reakciją prieš atviros visuomenės racionalumą“¹². Taigi, Bergsonas, kurdamas atvirosios visuomenės sampratą ir analizuodamas jos išsipildymo perspektyvas, „ilgėjosi“ „tikėjimo magiškais draudimais“.

Sunku paaiškinti tokios interpretacijos motyvus. Susidaro įspūdis, kad Popperis tiesiog nėra skaitęs Bergsono teksto. Iš tiesų, jame yra skiriama daug dėmesio ir maginiam mąstymui (kuris yra kraštutinė žymiosios „fabulų funkcijos“, *fonction fabulatrice*, forma), ir nereliginei bei religinei, ypač krikščioniškajai, mistikai¹³. Tačiau Bergsonas detaliai atskleidžia maginio mąstymo ir mistikos antagonizmą: tai – priešingi vienas kitam judėjimai, lemiantys arba „statišką religiją“ ir „uždarąją visuomenę“, arba „dinamišką religiją“ ir „atvirąją visuomenę“¹⁴. Bergsoniškai aiškinamą mistiką traktuoti kaip magijos atitikmenį, kaip tai savo pastaboje daro Popperis, yra tiesiog neįmanoma, skaitant *Du moralės ir religijos šaltinius* net ir paviršutiniškai. Įsiskaičius nuodugniau, tampa taip pat neįmanoma priešinti mistiką racionalumui. Pagal Bergsoną, mistika, intensyviausias intuicijos aktas, būdingas keliems istoriniams veikėjams (be Kristaus, Bergsonas cituoja Sokratą, Plotiną, tam tikrų kitų graikų mokyklų atstovus, įvairius religijų, ypač krikščionybės, mistikus), sukelia fundamentalią „kuriančiąją emociją“, kuri yra perduodama iš kartos į kartą ir, išgyvenama didžiųjų asmenybių, atsiskleidžia per religines reformas, naujas meno formas ir genialius kūrinius, mokslo atradimu, novatoriško teisingo politinio sugyvenimo paieškas¹⁵. „Kuriančioji emocija“, kaip savo veikale nuosekliai parodo Bergsonas, yra tų proto ir valios aktų, kuriais yra kažkas sukuriama arba atrandama bet kurioje gyvenimo srityje, šaltinis. Ji yra ir racionalumo, būtino atvirosios visuomenės formavimuisi, pagrindas. Kitaip tariant, Bergsonas, skirtingai nuo Popperio, nelaiko racionalumo save patį grindžiančiu instrumentu, bet atskleidžia žmogaus sąmonės būseną, kuri sudaro etinio pobūdžio kriteriologinę racionalumo funkcionavimo bazę. Atvirosios visuomenės formavimuisi, pasak Bergsono, priešingai Popperiu, neužtenka tik kritiško ir diskutuojančio racionalumo: tam yra būtina psichinė (dvasinė) energija, egzistenciškai

11 Žr. ypač *Atvirosios visuomenės ir jos priešų* priedą, parašytą 1961 m. ir pavadintą „Faktai, kriterijai ir tiesa“ (Popper, *supra note*, 3: 488–515). Šiame priede aršiausia kritika yra skiriama Hegeliui, kurio mokyklai, kaip minėta, Popperis klaidingai priskiria Bergsoną.

12 Popper, *supra note*, 3: 520.

13 Bergson, *supra note*, 2: 112–113, 225–255.

14 Tikrovėje, pabrėžia Bergsonas, niekada nerasime nei grynai uždaros, nei visiškai atviros visuomenės: priešingos tendencijos visada sudaro tam tikrą susimaišiusią, *mixte* (Bergson, *supra note*, 2: 227) visuomenės būseną, kurios dinamiką lemia svyravimas į vieną arba į kitą pusę – dažniausiai į uždarumą.

15 Aleksandravičius, P., „Kuriančioji emocija ir demokratijos suvokimas H. Bergsono filosofijoje“, *Problemos* 99 (2021): 8–20.

patiriama kaip universalios brolybės išgyvenimas ir teisingumo siekis¹⁶, iš bet kokios kritikos ir diskusijų eliminuojantis instinktyvią egoizmo tendenciją. Be šios sąmonės energijos, racionalumas, jo vykdoma kritika ir diskusijos natūraliai tampa instinktyvios kovos už vienos iš grupių interesus įrankiu, galiausiai – homogeniškos visuomenės, besipriešinančios kitai visuomenei, siekiu. Atvirėjanti visuomenė natūraliai ir vėl užsidaro, kai tik joje ima blėsti individualiai ir bendruomeniškai išgyvenama fundamentali kuriančioji sąmonės būseną, maitinanti protą ir valią.

Skaitant Popperio kritiką Bergsono filosofijai, kyla klausimas: kodėl jis iš prancūzų mąstytojo perėmė „atvirosios visuomenės“ terminą? Kategoriška Voegelino nuomone, jis tai padarė dėl to, kad šis terminas, „šie žodžiai“ „gražiai skamba“ („they sound good to him“)¹⁷. Tačiau Didier Delsaro atliktas tyrimas veda prie kur kas labiau intriguojančios išvados: Popperis iš Bergsono atvirosios / uždarnosios visuomenės termino neperėmė! Rašydamas savo veikalą, Popperis net nebuvo girdėjęs apie Bergsono knygą. Informacija apie ją jį bus pasiekusi prieš pat publikuojant *Atvirąją visuomenę ir jos priešus*, ir austrų mąstytojas tik paskutinę minutę įterpė savo pastabas apie *Du moralės ir religijos šaltinius* (ar Bergsono filosofiją apskritai), kuriuos perskaitė (jeigu perskaitė) paskubomis. Iš čia – šių pastabų paviršutiniškumas ir nurodyti tarpusavio prieštaravimai¹⁸. Vėlesniuose tekstuose pats Popperis atmetė perėmimo versiją ir teigė, kad atvirosios ir uždarnosios visuomenės konceptai jam ir Bergsonui kilo paraleliai: „Rašydamas ir pavadindamas savo knygą *Atviroji visuomenė ir jos priešai* <...>, „atviros visuomenės“ terminą laikiau savo paties išradimu. Tik vėliau sužinojau, kad prancūzų filosofas Henri Bergsonas jį jau naudojo, kad ir labai skirtinga prasme, ir aš užsiminiau apie tai savo knygoje“¹⁹; „Atviros visuomenės sąvoka, priešinama uždaros visuomenės sąvokai, kyla iš svarbaus prancūzų filosofo Henri Bergsono tekstų ir, nors ir kita prasme, iš mano veikalų *Atviroji visuomenė ir jos priešai*“²⁰.

Taigi, formaliai žvelgiant, atvirosios / uždarnosios visuomenės termino atsiradimas Bergsono ir Popperio tekstuose tuo pačiu metu tėra atsitiktinumas. Nuodugniau susimąščius, taip būti negali. Popperis nieko nežinojo apie Bergsono konceptą, kai

16 Riquier, C., „Atvirosios visuomenės properšos Europoje: teisingumas, demokratija, brolybė“, iš *Europa Lietuvoje: filosofinės ir juridinės atviros visuomenės raidos interpretacijos*, sud. P. Aleksandravičius (Vilnius: MRU, 2019).

17 Voegelin, E., ir Strauss, L., *Foi et philosophie politique: La Correspondance Strauss-Voegelin, 1934–1964* (Paris: Vrin, 2004), 98.

18 „Niekas nesupranta, kas paskatino Popperį iš Bergsono perimti „uždaros visuomenės“ ir „atviros visuomenės“ sąvokas. Tačiau priežastis paprasta: šis perėmimas yra legenda, kuri buvo kruopščiai perduodama knygose ir straipsniuose. Be paliovos kartojama, klaida tapo viena iš tų visuotinai priimtų tiesų, kurių banalumas trukdo paneigimą. <...> Rašydamas *Atvirąją visuomenę*, Popperis nieko nežinojo apie bergsoniškąją skirtį tarp uždaros ir atviros visuomenės: jis manėsi esąs jos autorius“ (Delsart, D., *La notion de « société ouverte » chez Bergson et Popper* (Lyon: Thèse de doctorat de l’université de Lyon, 2018), 10–11).

19 Popper, K., *After Open Society* (London, New York: Routledge Classics, 2012), 388.

20 Popper, K., *L’avenir est ouverte* (Paris: Flammarion, 1995), 165.

kūrė savąjį, tačiau to paties termino sukūrimas, reaguojant į to paties laiko ir tos pačios visuomenės (susiformavusios nacionalinės, besiformuojančios europinės ir pasaulinės) gyvenimą, keliant tas pačias problemas (prievartos procesai), pasisakant už tą pačią sprendimo kryptį (žmogaus laisvė, socialinis teisingumas ir demokratija), negali būti laikomas atsitiktinumu. Žodžiai „atvirumas“ ir „uždarumas“ pernelyg taikliai išreiškė laikotarpio klausimus, todėl įsipiršo savaime dviejų skirtingų autorių, nieko nežinojusių vienas apie kitą, raštuose ir sulaukė plataus atgarsio pasaulyje. Bergsono ir Popperio atvirosios visuomenės sąvokų atsiradimą, vykusį tarpusavyje nepriklausomai, lėmė tų pačių socialinių-politinių reiškinių analizė ir tam tikrame lygmenyje sutampanti mąstymo kryptis. Akivaizdu, kad abiejų filosofų atliekama analizė vedė prie skirtingų išvadų, todėl jų siūlomų atvirosios visuomenės sampratų turinys yra skirtingas. Nepaisant to, jų refleksija turi kažką bendro, kas ir lėmė to paties termino išradimą, kaip toje pačioje pastaboje pabrėžia Popperis. Į tai pažvelgtina atidžiau.

Skaitant *Du religijos ir moralės šaltinius* ir *Atvirąją visuomenę ir jos priešus*, galima užčiuopti dvi jiems bendras problemines linijas, nors abu autoriai dėlioja skirtingus akcentus: 1) karo problemą ir perėjimo prie nuolatinės taikos klausimą (ši linija dominuoja Bergsono tekste, tačiau yra pabrėžiama ir Popperio), 2) socialinio teisingumo ir demokratijos problemą arba vidinės visuomenės reformos klausimą (dominuoja Popperio knygoje, bet yra svarbi ir Bergsonui). Kaip liudija ne tik veikalų turinys, bet ir gausūs abiejų autorių pasisakymai apie jų rašymo aplinkybes²¹, abi tematikos, iš esmės susijusios, buvo gvildenamos atidžiai reflektuojant pasaulinius vykius ir siūlomas išeitis iš dramatiškų situacijų. Galima išskirti keturis socialinius-politinius fenomenus, kurie Bergsono ir Popperio akyse atliepė paminėtoms probleminėms linijoms²²: 1) suverenių nacionalinių valstybių susiformavimas vertė kelti jų tarpusavio santykių, dažnai linkusių į susipriešinimą, reguliavimo klausimą. Po I pasaulinio karo prezidento W. Wilsono siūlomas Tautų sąjungos ar Prancūzijos ministro pirmininko A. Briand'o – Europos federacijos projektai, nors ir patyrę nesėkmę, buvo bandymai spręsti šį klausimą. Reikėjo dar vieno karo, kad analogiški bandymai būtų sėkmingesni. 2) Europinio kolonializmo sistema buvo vis labiau kvestionuojama keliant klausimą apie skirtingų tautų tarpusavio bendravimo pobūdį, moralinę ir kultūrinę kiekvienos iš jų vertę, vis labiau akcentuojant principinį lygiavertiškumą ir galimybę perimti viena kitos patirtį, neprarandant savosios tapatybės. 3) Individo gyvenimo vertės pabrėžimas kiekvienos valstybės viduje tapo kova už Žmogaus teisių įtvirtinimą, taigi įvairiomis formomis besireiškiančiu rūpesčiu kiekvienam asmeniui ar bendruomeniniams ryšiais siejamai grupei sudaryti optimalias sąlygas moralinės ir ekonominės gerovės realizavimui. 4) Naujų problemų ir gyvenimo situacijų susida-

21 Chevalier, J. *Entretiens avec Bergson* (Paris: Plon, 1959); Soulez, P., ir Worms, F., *Bergson* (Paris: PUF, 2002); Popper, K., *After Open Society* (London, New York: Routledge Classics, 2012).

22 Aleksandravičius, P., „Atvirosi visuomenė Henri Bergsono supratimu: jos politinės raiškos ir antropologinis pagrindimas“, *Politologija* 3, 99 (2020): 41–63.

rymas vertė ieškoti novatoriškų institucinio visuomenės reformavimo, vis labiau suvokiamo kaip nuolatinis procesas,odusų.

Savąsias atvrosios visuomenės sampratas Bergsonas ir Popperis kūrė kaip čia paminėtų problemų sprendimų filosofinį pamatą. Nepaisant terminologinio sąvokos tapatumo, pati socialinio atvirumo koncepcija, taigi kriteriologinė sprendimų priėmimo bazė jų filosofijose skyrėsi²³. Šis skirtumas jau įvardytas: Popperio manymu, antropologinio atvirumo esmę sudaro racionalumas ir iš jo kylanti diskusija, o Bergsonas teigia, kad socialinis atvirumas gali kilti tik iš gilesnio „sielos atvirumo“²⁴. Skirtumas atrodo mažiau radikalus supratus, kad Bergsonas į savąją antropologiją yra nepriekaištingai integravęs racionalumą ir diskusijų procesą kaip būtiną intuityvaus kontakto su tikrove išdavą. Jis dar labiau sumažėtų pritarus D. Delsart'o teiginiui, jog Popperio filosofijoje galima aptikti „žinoma, ne mistinį atvirybės modalumą, bet tam tikrą *tikėjimą* žmonių brolyste, kas leidžia suponuoti, kad ir jam racionalistinis modalumas nėra pats sau pakankamas“²⁵.

Realī sąsaja tarp Bergsono ir Popperio koncepcijų ima ryškėti abiem mąstytojams gilinantis į priešzastis, kurios lemia visuomenių susipriešinimą ir karą, atskirų individų ir grupių persekiojimą, vidinę stagnaciją – visa tai, ką abu pavadino uždaraja visuomene. Jau komentuotoje pastaboje Popperis pripažįsta: „Tarp Bergsono ir manęs esama ir tam tikro panašumo, kurio nenoriu neigti“. Panašumą jis nurodo pateikdamas nuorodą į „Bergsono uždaros visuomenės apibūdinimą“, kurį reziumuoja šia prancūzų filosofo citata: „Žmonių visuomenė, tik ką išėjusi iš gamtos įsčių“²⁶. Kitaip tariant, abu mąstytojai turi „panašią“ socialinio uždarumo idėją: jie sutaria, kad žmonių mąstymas *natūraliai*, iš prigimties, pagal biologinę sąrangą („gamtos įsčios“) yra linkęs į moralinio pobūdžio užsidarymą, kurio išraiškų aprašymai jų abiejų tekstuose iš esmės sutampa. Tiesa, akcentus jie dėlioja skirtingai: Bergsonas labiau pabrėžia visuomenės užsidarymą kitų, išorinių jai visuomenių atžvilgiu, taigi „karo instinktą“²⁷, ir vidinę jos stagnaciją arba „discipliną“ interpretuoja kaip priemonę arba pasirusimą „pulti“²⁸; Popperis pirmenybę teikia natūraliam poreikiui nieko nekeisti, „nediskutuoti“, paklusti rutinai ir „protėvių įstatymams“²⁹, taigi būtinybei eliminuoti bet kokį kitoniškumą, karo prieš kitas visuomenes iniciatyvą traktuodamas tik kaip

23 Aleksandravičius, P., „Socialinio atvirumo kilmė ir prasmė Bergsono ir Popperio mąstyme“, *Problemos* 95 (2019b): 55–66.

24 Bergson, *supra note*, 2: 34.

25 Delsart, *supra note*, 18: 562.

26 Popper, *supra note*, 3: 520.

27 Bergson, *supra note*, 2: 306.

28 *Ibid.*, 28, „Iki šiol taika visada buvo pasirusimas gynybai ir netgi puolimui, bet kuriuo atveju – karui. Mūsų socialinės pareigos siekia socialinės vienybės; sąmoningai ar ne, jos inspiruoja disciplinos prieš atžvilgiu laikyseną“.

29 Popperis išdėsto savo uždarosios visuomenės koncepciją atitinkamai interpretuodamas Platono *Įstatymus* (žr. visą pirmąjį *Atvrosios visuomenės ir jos priešų* tomą).

atsaką į grėsmę nusistovėjusiai tvarkai. Tačiau, pagal abu mąstytojus, abi uždarumo formos – uždarumas išorei ir viduje – kyla tiesiogiai iš „prigimtinės“ visuomenės, kuri yra egzistencinė grėsmė sau pačiai ir iš kurios, moraline prasme, reikėtų išėiti, jeigu rastųsi tokia galimybė.

Abiejų autorių atvirosios visuomenės koncepcija yra tokių galimybių paieška. Ir Bergsonas, ir Popperis šią koncepciją kuria ne kaip atskirtą nuo realybės idealą, bet kaip konkrečią priemonę, užkardančią natūralią visuomenės tendenciją į uždarumą, kuri suvokia „panašiai“, t. y. kaip stagnaciją (socialinį neteisingumą) ir karą, ir sudarančią sąlygas taikos ir kūrybos procesui, kuri abu vadina visuomenės atvirumu ir supranta skirtingai. Bergsonui atvirumas pirmiausia yra psichologinio pobūdžio atvirumas kitoms visuomenėms ir „visai žmonijai“³⁰, suteikiantis impulsų vidinėms reformoms (socialiniam teisingumui³¹, Žmogaus teisių gynimui ir demokratijai³²); Popperiu – racionali diskusija visuomenės viduje, verčianti visuomenes bendradarbiauti tarptautiniu lygmeniu. Bet kuriuo atveju, abu autoriai atvirąją visuomenę suvokia kaip atotrūkio nuo uždarosios visuomenės modalumus arba atvirumo proferšas prigimtiniam uždarumo audekle. Tiesa, pagal Bergsoną, atvirėjimo procesas, inspiruojamas „kuriančiosios emocijos“, yra taip pat išaknytas žmogaus prigimtyje, gilesnėje už instinktyviąją (Bergsono antropologijoje žmogaus prigimtis yra suvokiama kaip daugiasluoksnė, apglėbianti prieštaringas tendencijas), o Popperis atvirėjimo sąsajos su prigimtimi klausimo iš esmės nekelia. Abu pabrėžia žmogiškosios prigimties ir uždarumo ryšį, kuris lemia uždaros visuomenės išsilaikymą net ir vykstant atvirėjimo procesams: užčiuopti šią dinamiką yra būtina norint suvokti abiejų autorių politinę mintį.

Reziumuotina Bergsono ir Popperio koncepcijų konfrontacija sudarant kriteriologinę bazę tolesniems svarstymams apie vieną iš svarbiausių lietuviškosios politinės filosofijos momentų – organiškiosios valstybės sampratą.

1. Uždaroji visuomenė abiejų autorių darbuose yra suvokiama kaip prigimtinė žmogaus mąstymo tendencija, pasireiškianti: a) socialine stagnacija, lemiančia socialinį neteisingumą, b) priešišku kitoms visuomenėms, peraugančiu į karinį konfliktą. Ir Bergsoną, ir Popperį jungia ta pati atviros visuomenės idėja, jeigu ją suvoksime kaip priešinimąsi minėtai tendencijai, taigi socialinio teisingumo (abu autoriai jį sieja su demokratija ir Žmogaus teisėmis) ir taikos siekį. Žinoma, šį priešinimąsi lemia visuomenės narių mąstymo transformacijos, kurios nuodugnų antropologinį pagrindimą atlieka Bergsonas, Popperiu apsiribojant tik svarstymais apie įvairius racionalumo veikimo būdus.
2. Popperio ir Bergsono atvirosios visuomenės esmės traktuotė yra skirtinga. Popperio akyse, atvirėjimo procesui užtenka loginio racionalumo ir iš jo kylančios argumentuotos diskusijos. Bergsonas pabrėžia, kad atvirumui yra bū-

30 Bergson, *supra note*, 2: 28–29.

31 *Ibid*, 68–80.

32 *Ibid*, 299–302.

tinas nuodugnesnis dvasinio pobūdžio, psichinės energijos maitinamas vyksmas, vadinamas „fundamentaliąja“ arba „kuriančiąja emocija“, inspiruojantis realų brolybės išgyvenimą ir pagrindžiantis tinkamą racionalumo ir diskusijos funkcionavimą.

Galima identifikuoti šiuos konkrečius visuomenių atvirėjimo modusus (akivaizdu, kad tai – tik trapios tendencijos):

3. Tarptautinių organizacijų kūrimas, suteikiantis galimybę pasaulio visuomenėms bendradarbiauti sprendžiant bendras problemas ir siekiant nuolatinės taikos.
4. Pakitę santykiai tarp valstybių-nacijų, tautų, etnosų: siekis dominuoti keičiamas pagarbos ir priėmimo principais. Čia konstatuotinas skirtumas tarp abiejų nagrinėjamų autorių. Bergsono koncepcijos esmė – žmogaus ir visuomenės atsivėrimas „visai žmonijai“, bet, kitas esminis momentas, kad šis atsivėrimas stiprina originalių visuomenių tapatumą³³. Popperiu tapatybės fenomenas yra pavojingas: jis natūraliai veda priešinga kryptimi, „žmonių brolybę“ keisdamas „totalitariniu nacionalizmu“³⁴. Popperiu artima, Pierre'o Manent'o žodžiais, „žmonijos religija“, kurioje tapatybių skirtumai privalo išnykti taikos ir bendros gerovės vardan³⁵. Kompleksiškus šiuolaikinės globalizacijos ir daugiakultūriškumo reiškinius atvirosios visuomenės koncepto kontekste yra įmanoma tinkamai reflektuoti tik turint omenyje šį fundamentalų skirtumą tarp Bergsono ir Popperio filosofijų.
5. Visuomenės viduje vykstantis socialinis dialogas, kuriuo siekiama kiekvienam individui ar bendruomenei užtikrinti optimalias sąlygas gyventi laimingai. Bergsono ir Popperio požiūriai į šio dialogo modalumus čia ir vėl kontrastuoja. Dalyvavimas šiame dialoge, Popperio nuomone, yra neišvengiamai nulemtas žmonių pajėgumo būti logiškai racionaliems. Kadangi akivaizdu, jog šio pajėgumo daugumai trūksta, Popperis pasisako už „socialinę inžineriją“, kurią vykdytų asmenys, pajėgūs analizuoti „faktinę informaciją, reikalingą kurti ir keisti visuomenės institucijoms, atitinkančioms mūsų norus ir siekius“³⁶, visam tam realizuojantis nepaisant nepajėgių asmenų dalyvauti racionalioje diskusijoje pozicijų. Bergsono brolystės koncepcija reikalauja atsižvelgti į kiekvieno konkretaus asmens vidinę (sąmonės) būklę ir inspiruoja ypatingą racionalumo formą, kurią, remiantis Paulio Ricoeuro ir

33 Aleksandravičius, *supra note*, 22.

34 Popper, *supra note*, 3: 277. „Jokia teorija, tvirtinanti, kad tautą sieja bendra kilmė, bendra kalba ar bendra istorija, nepriimtina ir nepritaikoma praktikoje. Nacionalinės valstybės principas ne tik nepritaikomas, bet niekada nebuvo suvoktas pakankamai aiškiai. Tai mitas. Tai iracionali, romantiška ir utopiška iliuzija, natūralizmo ir gentinio kolektyvizmo iliuzija“ (Popper, *supra note*, 3: 278–279).

35 Manent, P., *Demokratija be tautų* (Vilnius: Versus Aureus, 2008); Manent, P., *La loi naturelle et les droits de l'homme* (Paris: PUF, 2019).

36 Popper, *supra note*, 3: 38.

Jean-Marco Ferry terminologija, galima vadinti naratyviniu racionalumu³⁷. Šiam etinės esmės racionalumui iš principo yra pajėgus kiekvienas žmogus, net protiškai atsilikęs. Todėl, žvelgiant iš bergsoniškosios perspektyvos, socialiniame dialoge gali dalyvauti visi³⁸.

6. Demokratinę institucijų, užtikrinančių socialinį teisingumą ir žmogaus teises, kūrimas. Abu autoriai pripažįsta šio proceso dinamikos būtinybę: tik nuolatinė reforma švelnintų įvairių socialinio teisingumo formų ir žmogaus teisių tarpusavio konfliktą. Popperio nuomone, racionalios kritinės diskusijos ir socialinės inžinerijos užtenka sėkmingam tokių institucijų funkcionavimui. O Bergsonas akcentuoja realų brolybės išgyvenimą, be kurio visos institucijos, turinčios padėti visuomenės atvirėjimui, lengvai atkrinta į uždaro mąstymo schemas³⁹.

2. Atvirosios visuomenės ir organiškiosios valstybės atitikmenys

Bergsono ir Popperio tekstuose atvirosios visuomenės terminas ir sąvoka atsirado vienu metu, tačiau nepriklausomai vienas nuo kito. Tai rodo jų tinkamumą reaguoti į tų laikų socialinius procesus ir problemas. Tai nurodo ir į tikėtiną analogiškų refleksijų buvimą kitų mąstytojų darbuose, kitose tautose. Remiantis prieš tai įvardytais atvirosios visuomenės koncepcijos kriterijais, patikrintina, ar ir kokių mastu lietuviškojoje politinėje filosofinėje istoriografijoje tuo pačiu laiku atsiradusi organiškiosios valstybės samprata gali būti laikoma atvirosios visuomenės atitikmeniu. Tai svarbu siejant lietuviškąjį filosofinio mąstymo procesą su pasauliniu.

Atsikvošėjusi nuo Pijaus IX pontifikato ir jo epogėjų ženklinusio *Sillabuso* („Svarbiausių mūsų laikų paklydimų sąrašo“), pasmerkusio visuomenės demokratizavimo tendencijas, Katalikų Bažnyčia ėmėsi aktyviai dalyvauti demokratijos, socialinio teisingumo, taikos pasaulyje skatinimo procesuose⁴⁰. Organiškiosios valstybės sampratos pirmtakai (P. Būčys, F. Kemėšis, K. Pakštas, S. Šalkauskis) ir jų mokiniai buvo glaudžiai susiję su katalikybe ir jos atsinaujinančia socialine doktrina. Turint omenyje tai, kad Bergsonas visuomenės atvirėjimą aiškino kaip evangelinį judesį, o krikščionybę – kaip universalaus teisingumo, demokratijos ir Žmogaus teisių lopšį, jo atvirosios visuomenės koncepcijos sąsajos su organiškąja valstybe nebūtų netikėtumas. Popperio pabrėžiama racionalaus mąstymo ir socialinės reformos būtinybė taip pat asocijuojasi su organiškiosios valstybės koncepcijos kūrėjų intencijomis. Sie-

37 Ferry, J. M., *L'Éthique reconstructive* (Paris: Cerf, 1996); Aleksandravičius, *supra note*, 4: 28–50.

38 Šios problemos kontekste ypač reikšminga yra Simo Čelutkos Vilniaus universitete 2021 m. apginta daktaro disertacija „Politikos autonomija kaip moralinis projektas. H. Arendt, M. Oakeshott ir C. Schmitto koncepcijų analizė“, kurioje yra išryškintas „ontologinis“ socialinio dialogo lygmuo, atitinkantis, manytina, naratyvinį racionalumą ir bergsoniškąjį brolystės konceptą.

39 Aleksandravičius, *supra note*, 15.

40 Perėjimą iš Pijaus IX į Leono XIII, vėliau – iš Pijaus X į visų vėlesnių popiežių doktrinas galima būtų interpretuoti kaip vieną iš svarbiausių globalios socialinio mąstymo kaitos, kuri aptariama šime straipsnyje ir kuri lėmė atvirosios visuomenės koncepto radimąsi, raiškų.

kiant patikrinti šiuos ryšius laikomasi tokio plano: 1) organiškiosios valstybės sampratoje identifikuojami socialinio dialogo ir teisingumo siekiai, turintys realizuotis visuomenėje per institucines reformas ir atitinkantys Bergsono / Popperio atvirosios visuomenės koncepciją (4, 5, 6 kriterijai); 2) analizuojamos šio proceso antropologinio pagrindimo, aptinkamo minėtos sampratos kūrėjų tekstuose, galimos sąsajos su Bergsono / Popperio filosofijomis (2 kriterijus); 3) peržvelgiamos organiškiosios valstybės ir visiškos demokratijos sampratoje glūdinčios galimybės naujai įvertinti tarptautinius santykius (3 kriterijus). Realizuojant šį planą, nepamirština, kam priešinasi organiškiosios valstybės kūrėjai, identifikuodami to sąsajas su uždarąja visuomene taip, kaip ją apibrėžia Bergsonas ir Popperis (1 kriterijus).

1.1. Socialinis dialogas ir teisingumas, institucinių reformų dinamika

Iš atvirosios visuomenės koncepcijos vokiečių sociologas U. Beckas yra išvedęs inkliuzyvinio tipo sociumo organizavimosi modelį, kuriame įmanu suderinti skirtingas individualias ir kolektyvines tapatybes, net įvesti jas į tapatumo prasmę praturtinantį tarpusavio santykį⁴¹. Šis modelis, jo konfrontacijos su kitais modeliais yra analizuotos monografijoje *Europa kaip mąstymo būdas: atviros visuomenės pagrindai*⁴². Čia nekartotini analizės rezultatai, bet Bergsono / Popperio atvirosios visuomenės, kaip ir Becko modelio, bruožai identifikuotini organiškiosios valstybės teorijoje. Svarbiausias šių teorijų šaltinis – S. Šalkauskio tekstai. Viename iš jų, pavadintame *Momento reikalai ir principų reikalavimai*⁴³, Šalkauskis išdėsto socialinio dialogo ir teisingumo principus. Prigimtinės žmogaus teisės ir pareigos kyla iš dvejopo šaltinio: bendrosios („rūšinės“) žmogaus prigimties ir kiekvieno žmogaus individualybės. Abejų tipų teisės privalo būti suderintos. Toks suderinamumas Šalkauskio akyse turi vykti kaip abipusis kompromisas: bendruomenei privalo rūpintis kiekvieno nario individualiais poreikiais, individas turi pareigą gerbti bendruomeninę visumą taip, kad visiems bendrą teisių sistema nebūtų pažeista. Ypač įdomus yra Šalkauskio išmąstomas ratas, iliustruojamas gausių pavyzdžių iš demokratinės santvarkos moderniaisiais laikais formavimosi istorijos, tarp kolektyvo ir individo teisių: abu tipai laiduoja

41 Beck, U., „Understanding the Real Europe: a Cosmopolitan Vision“, iš *Diversity and Culture* (Paris: Centre d'Analyse et Prévision, 2007).

42 Aleksandravičius, *supra note*, 4: 56–60.

43 Atkreiptinas dėmesys į pavadinime vartojamus žodžius: „momento reikalavimai“ semantiškai išreiškia laiko dvasią, tokią svarbią, kaip matyti, pačios „atvirosios visuomenės“ termino atsiradimui. Šį įspūdį ypač užaštrina Šalkauskio cituojami autoriai, kurių mąstymu jis, kaip prisipažįsta, remiasi (Šalkauskis, S., „Momento reikalai ir principų reikalavimai“, iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: VU, 2016), 58). Organiškiosios valstybės kritikai taip pat ironiškai atkreipia dėmesį, kad ši koncepcija „yra daugiau kompiliacija tų įvairių minčių apie korporatyvinę valstybę, kokių šiandien tiek daug yra Vak. Europos literatūroje“ (Cesevičius, D., „Romuviečių organinė valstybė“, iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: VU, 2016), 154).

vienas už kitą ir „lygios visų žmonių teisės [bendrosios teisės] telieka tuščias žodis toje vadinamoje demokratinėje visuomenėje, kur individualinės žmonių teisės neranda tam tikrų visuomeninės apsaugos laidų“⁴⁴. Kaip šio laidavimo, lemiančio autentišką demokratiją, įsitvirtinimo priemonę Šalkauskis siūlo „profesinius judėjimus“, kalbėdamas apie socialines teises, ir „kultūrinės autonomijos organus“, minėdamas kultūrinės (tautines, religines) teises. Šios grupuotės „įsiterptų“ tarp valstybės, ginančios bendrąsias teises, ir individų, turinčių savų poreikių, kaip abiejų pusių „pusiausvyros“ garantas. Institucinių reformų prasme įdomus yra Šalkauskio siūlymas steigti „Centrinę ekonominę federaciją“ ir „Vyriausiąją kultūros tarybą“, kuriose būtų atstovaujama visoms profesinėms ir pasaulėžiūrinėms bendruomenėms ir kurios turėtų galios svertus valstybės politikos nustatymui⁴⁵. Šios institucijos sudarytų sąlygas nuolatiniam reformos vyksmui – dinamikai, kuri, kaip konstatuota, yra viena iš esminių ir Bergsono, ir Popperio atvirosios visuomenės koncepcijos dedamųjų. Vis dėlto Šalkauskio „organiškoji visuomenė“, atvirosios visuomenės analogas XX amžiaus pirmos pusės lietuviškojoje historiografijoje, yra artimesnė Bergsono, o ne Popperio konceptui. Lietuvių mąstytojas pabrėžia žmogaus socialinės tapatybės fundamentumą, kartu – būtinybę ją brandinti atsiveriant kitų sociumų geriesiems bruožams⁴⁶. Tai pažiūra, artima Bergsono trukmės, kaip tapatumo brendimo, sampratai⁴⁷. Šalkauskiui yra svetima poperiškoji nacionalinės tapatybės baimė, taip pat ir socialinės inžinerijos idėja, rizikuojanti eliminuoti individų reikšmę valstybės gyvenimui.

1936 metais, taigi autoritarinio režimo sąlygomis, 16 jaunų intelektualų (daugiausia S. Šalkauskio mokinių) pasirašytą deklaraciją *I organiškiosios valstybės kūrybą* galima laikyti socialinio dialogo ir teisingumo, suvokiamų kaip valstybės pagrindas, manifestu⁴⁸. Atvirosios visuomenės koncepcijos kontekste yra įmanomos įvairios Deklaraciją interpretuojančios strategijos. Manytina, sėkmingiausia, didžiausią intelektualinį šio teksto potencialą užčiuopianti strategija, – išėities tašku laikoma preambulėje akcentuojama „tautos susitelkimo“ sąvoka. Ji turi dvi skirtingas ir deklaracijoje ryškiai akcentuojamas prasmes, kurios atitinka uždarnos / atvirosios visuomenės struktūrą. Deklaracija pradedama „mūsų valstybės gyvenimo tarpnsių“ apžvalga ir įvertinimu išskiriant du periodus – pradinį „liberaliosios demokratijos“ ir dabartinį „autoritarizmo“. Pirmasis tarpnsis pasižymėjo poreikiu „statyti valstybę“ „ekonominių sunkumų ir vidinių bei išorinių priešų“ akivaizdoje, taigi vienytis

44 Šalkauskis, *supra note*, 43: 51.

45 Institucinę reformą Šalkauskis projektuoja remdamasis prancūzų valstybės veikėjo Henri Chardon mąstymu (Šalkauskis, *supra note*, 43: 52–57).

46 Žymusis Šalkauskio veikalas *Tarp dviejų pasaulių*, skirtas moderniosios lietuvių tautos tapatybės susiformavimui, yra ypač ryškus atvirosios nacionalinės tapatybės, ją nuolatos brandinančios dinamikos teigimo pavyzdys (Šalkauskis, S., *Sur les Confins de deux Mondes: essai synthétique sur le problème de la Civilisation Nationale de Lituanie* (Genève: Atar, 1919)).

47 Aleksandravičius, *supra note*, 22.

48 Girnius, K., Jankauskas, A., ir Peluritis, L. (sud.), *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai* (Vilnius: VU, 2016), 79–92.

„organizuojant, kovojant bei ginantis“. Toks konsolidacijos procesas – būdingas bet kuriai visuomenei, Bergsono ir Popperio traktuojamai pagal prigimtinio „uždarumo“ kategoriją. Būtent tendencija į uždarumą ir buvo realizuota antrojo valstybės tarpsnio metu. Pati tendencija apibūdinama terminais, atspindinčiais vieną iš Bergsono / Popperio uždarosios visuomenės flangų – stagnaciją: „Po pirmųjų intensyvaus darbo metų demokratinės mūsų valstybės santvarka pradėjo pamažu stingti. Josios struktūra neberodė linkimo prisitaikyti prie naujo gyvenimo turinio ir prie kaskart vis labiau išsivystančios ir apsireiškiančios tautos individualybės“. Tendencijos realizacija užsibaigia tipiškose uždarosios visuomenės variantu: „Išėitį pasiūlė autoritetinis režimas“, išpildęs „tautos konsolidavimo“ užduotį, bet grasinantis „tapti prievartos apologija“. Deklaracijoje autoritarinė valstybė apibūdinama bergsoniškais terminais: jos „hierarchinė tvarka yra ne organiška, bet mechaniška. <...> Autoritetizmas veda į sustingimą ir tautos energijos susnūdimą“⁴⁹.

Kaip antipodą autoritarinei valstybei Deklaracijos autoriai siūlo „organiškosios valstybės“ koncepciją. Jos fundamentalieji bendriniai apibūdinimai vėl sutampa su atvirosios visuomenės bruožais. Bergsonas teigė, kad jos varomoji jėga yra fundamentali „kuriančioji emocija“, laisvės sinonimas⁵⁰, o Deklaracijos signatarai akcentuoja tautos „dvasią ir kūrybinę energiją“, kuri „reiškiasi tik laisvėje“. Popperio vertinimu, atviroji visuomenė organizuojasi vykstant racionalios kritikos procesui, o organiškosios valstybės apologetai jos realizacijos modusu nurodo „kritišką nu-siteikimą“. Pagrindinė Deklaracijos dalis yra skirta organiškosios valstybės esmės ir antropologinių principų įvardijimui. Jie analizuotini vėliau. O šios valstybės esmė – tautos, suvokiamos kaip „organiška bendruomenė“, „jungimas ir organizavimas“. Autoritarinė valstybė tautos vienybę realizuoja „mechaniškai“, „išoriškai“, o organiškoji – žadindama vidinius sąryšius (II.A.1: „Valstybė ir tauta“), kurie, pabrėžtina, siejasi su Bergsono teigtu „giliuoju arba supra- socialumu“⁵¹, atvirosios visuomenės pamatu. Jie nenaikina skirtingumų (kaip autoritarizmo atveju), bet įaudžia juos į harmoniją (organiškumas), kuri kyla iš giliausios socialinės žmogaus prigimties. Pagarbos skirtingumui imperatyvas – tai valstybės rūpestis kiekvienu individu (II.A.2: „Valstybė ir individas“), kai yra realiai suderinamas bendrasis ir individualus gėris vadovaujantis antropologiniu asmens pirmumo principu, prie kurio dar grįžtina, taip pat remiantis jo giliuoju suderinamumu su valstybės poreikiais. Giliausiasis socialumas, grindžiantis organišką valstybės vienybę, yra atskleidžiamas autonomiškose nuo valstybės srityje – kultūroje, arba kuriančio asmens veiklos lauke (II.A.3: „Valstybė ir kultūra“). Nuo kūrybos arba kultūros lygmes priklauso konkretūs valstybės kūrimosi modusai, aptariamai paskutinėje Deklaracijos dalyje. Visi šie modusai, realizuojantys vienybę puoselėjant skirtingumus, atitinka du esminius atvirajai visuomenei būdingus procesus: 1) nuolatinį dialogą „socialinėje ekonominėje srityje“

49 *Ibid*, 79–81.

50 Aleksandravičius, *supra note*, 15.

51 Aleksandravičius, *supra note*, 15.

(III.1: „Korporatyvinė santvarka“) ir „ideologinėje kultūrinėje srityje“ (III.2: „Kultūrinė autonomija“), 2) nuolatinę institucinę politinio gyvenimo reformą (III.3: „Teisinės valstybės realizavimas“).

Analizuojant organiškiosios valstybės koncepcijos kritikų (V. Rastenis, V. Juodeika, D. Cesevičius ir kt.) požiūri⁵², aiškėja jo atitikmuo Bergsono / Popperio uždarnosios visuomenės, kurią U. Beckas formalizuoja hierarchinės subordinacijos schemoje, teorijai. Šių kritikų akyse pati demokratija ir Žmogaus teisės yra etiškai įtartinas, rizikingas politinis projektas, kadangi skatina egoistinių individualizmą, taigi visuomenę siejančių ryšių trūkį. Todėl jų akyse geriausias būdas telkti (politinę) tautą – autoritetas, reprezentuojantis kolektyvinį gėrį, kurio įgyvendinimas negali sau leisti prabangos specialiųjų individų poreikių integracijai: turime „visumo pirmumo prieš dalį“ arba autoritarizmo formos, po 1926 metų perversmo realizuojamos tautininkų režimo, gynybą. Antai V. Juodeika rašo: „Kai laisvės principas paneigia autoritetą, tai visuomenę apima individualizmo ir anarchizmo gaisras. Visuomenė tada netenka vieno viską vienijančio centro. Ji suskyla į atomus, nebeturinčius tarp savęs normalaus kontakto. Sutelktinis organizuotas darbas tampa nebeįmanomas. Žmonės netenka bendros, visiems suprantamos, kalbos. Ir tada dažniausiai tik diktatūra padaro galą išsiliejusiam iš krantų individualizmo ir anarchizmo potvyniui“⁵³. Pastebėtina, kad Bergsonas, pristatydamas uždarnosios visuomenės susidarymo mechanizmą, nurodo kaip tik tokią kolektyvinę, iš tiesų – instinktyvią, reakciją į galimą egoizmą, kylantį iš intelektualinio susižavėjimo individualia laisve⁵⁴. „Gilesniojo arba suprasocialumo“, korporatyvinės santvarkos esmės, fenomeno organiškiosios visuomenės kritikai tiesiog nemato arba netiki jos veiksmingumu. „Netenka abejoti, kad kultūrinių bei ideologinių grupių autonomiškumas veda tautą į susiskaldymą, grupinį antagonizmą ir kovą, tautinių jėgų atomizaciją ir sunykimą. „Vieninga tautinė valstybė“, kurią ir romuviečiai teigia, nustoja savo tautinio charakterio, o pasidaro tik „tautybių bei ideologinių grupių valstybe“. <...> Suskaldžius tautos kultūros darbą atskiroms grupėms, bus ne tik sulėtinta ir apstabdyta tautinės kultūros taryba, bet kartu bus padaryta žala ir pačiai tautinei idėjai. Nebus tuomet vienos bendros, visus tautos narius jungiančios idėjos, o bus tik atskirų grupių ideologiniai bei kultūriniai reikalai. Išparceliavus tautą atskiroms ideologinėms bei kultūros grupėms, tuo pačiu tautos, kaip tokios, formavimosi vyksmas bus ilgiems laikams sustabdytas, nes vietoje vieno bendro tautinio idealo siekimo neišvengiamai turės užvirtti tautoje tarp atskirų ideologinių grupių kova, kuri nereikalingai išseikvos daug tautinės energijos“⁵⁵. Kul-

52 Girnius, Jankauskas, ir Peluritis, *supra note*, 48: 139–194.

53 Juodeika, V., „Organinė valstybė – kelias atgal“, iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: VU, 2016), 32.

54 Aleksandravičius, *supra note*, 23.

55 Juodeika, *supra note*, 53: 146–147. Juodeikai antrina D. Cesevičius: „Nebus galima visiems susitarti“ (Cesevičius, *supra note*, 43: 162) ir t. t. V. Kviklys korporatyvumą tapatina su „misticizmu“, kurį suvokia Mussolinio ir Hitlerio sukeltų energijų kontekste (Kviklys, V., „Organiškoji ar klasikinė demokratijos

tūrinės autonomijos idėjoje nesugebant išvengti prigimtinės socialinės harmonijos, o tik susiskaldymo riziką ir pavojų tautai (suvokiamai kaip homogeniškas vienetas) hierarchinė subordinacija tampa visuomenės vienybės realizavimo priemone. Tiesa, autoritarinio režimo šalininkai kratosi stagnacijos ir kitaminčių persekiojimo etikečių. Priešingai, būtent autoritariškai valdomoje valstybėje, jų teigimu, yra įmanomos tikslingos reformos, keliančios tautos brandą. Autoritarinė valstybė taip pat leidžia egzistuoti kritikams ir geranoriškai toleruoja oficialios pasaulėžiūros neatitinkančias ideologijas⁵⁶. Kalbėti kitaip – tai prieštarauti laiko dvasiai. Tačiau kalbėti yra viena. Kas kita – konkretūs veiksmai. Autoritarinis tautininkų režimas nebuvo reformų dinamizmo variklis. Ir šešiolika deklaracijos apie organišką valstybę signatarų ryžosi paviešinti savo pavardes tik kitame *Naujosios Romuvos* numeryje, baimindamiesi persekiojimų.

1.2. Antropologinis organišką valstybės pagrindimas: sąsajos su atvirąja visuomene

Gilinantį antropologinį organišką valstybės pagrindimą, matyti ryškios paralelės su poperiškąja, o ypač bergsoniškąja visuomenės koncepcija. Konstatuota, kad Bergsonas ir Popperis, kurdami savo atvirosios visuomenės sampratą, atsispiria nuo uždaros visuomenės realybės, kurią traktuoja kaip gamtinės, rūšinės žmogaus prigimties išraišką. Organišką valstybės teorijos kūrėjai atlieka panašų žingsnį. S. Šalkauskis pabrėžia homogeniškos (autoritarinės), priešiškos kitoms bendruomenėms (visa tai atitinka Popperio / Bergsono uždarosios visuomenės apibrėžtį) visuomenės „natūralizmą“: „Dar yra pakankamai nacionalistų, kurie mano, kad tautinių mažumų suvaržymas kultūrinio jų reiškimosi srityje yra naudingas daugumos tautybei ir valstybės stiprumui. Iš tikrųjų tai yra naivus natūralistinės politikos nusistatymas“⁵⁷. Išsamiausių ir nuosekliausių antropologinį organišką valstybės pagrindimą yra atlikęs S. Šalkauskio mokinys A. Maceina straipsnyje „Individas, asmuo ir valstybė“⁵⁸. Čia aptinkama žymioji skirtis „tarp žmogaus, kaip *individuo*, ir žmogaus, kaip *asmens*“ pabrėžiant, kad abu skirtingi pradai yra persipynę nedalomoje žmogaus būtyje⁵⁹. Plačiai komentuoto, kritikuoto teksto intelektualinis potencialas dar nėra iki galo atskleistas. Teigtina, kad jame galima aptikti iki šiol komentatorių

valstybė“, iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: VU, 2016), 171–174). Tai Bergsono mistikos sampratų antipodas.

56 Rastenis, V., „Kas toji „Naujosios Romuvos“ organinė valstybė?“, iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: VU, 2016); Juodeika, *supra note*, 53; Cesevičius, *supra note*, 43.

57 Šalkauskis, *supra note*, 43: 68.

58 Maceina, A., „Individas, asmuo ir valstybė“, iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: VU, 2016).

59 *Ibid.*, 101.

nepastebėtą, bet stiprią sąsają su uždarnosios / atvirosios visuomenės koncepcija. Individuo pradą A. Maceina aiškina kaip „gamtinės tikrovės pradą“, kuris savo fiziniiais ir tam tikrais psichiniais procesais atstovauja „rūšies gyvenimui“ ir sutampa su „valstybės pradą“⁶⁰. Valstybė yra gamtinis fenomenas, skirtas individui „pakrikimui“ su-tvarkyti, įtraukti individą į rūšies gėrio dėsnio tvarkomą politinę bendruomenę. Taip aprašomas valstybės susidarymo procesas, jo santykis su individu iš esmės atitinka Bergsono ir Popperio uždarnosios visuomenės susidarymo mechanizmą, nors ir, be abejo, nesiekia bergsoniškosios antropologinės analizės gelmės. Valstybė kaip gamtinis pradas yra natūraliai „autoritarinė“, teigia A. Maceina, „uždara“, tvirtina Bergsonas ir Popperis. Bet taip, kaip ir minėti filosofai, lietuvių mąstytojas tuo neapsiriboją, įžvelgdamas kitą, dar fundamentalesnį žmogaus ir visuomenės gyvenimo pradą. Keistai atrodo kai kurių komentatorių A. Maceinai mesti kaltinimai „fašizmu“⁶¹, lyg jo teorija neturėtų antrojo – asmens – sando, kuriam nebūtų subordinuota individų subordinuojanti valstybė⁶². Asmens pradą žmoguje jis traktuoja kaip „dvasios srities“ įsiveržimą į žmogaus būtį, naują jo veiksmų principą, „tiesiogines Dievo kūrybos padarinių“⁶³. Visa tai struktūriškai *mutatis mutandis* atitinka Bergsono sociumo atvėrimo aprašymus.

Antropologiniai organiškiosios valstybės principai yra išdėstyti deklaracijoje *Į organiškiosios valstybės kūrybą*. Ją yra keturi: autoritetas, laisvė ir solidarumas, teisingumas, meilė (II. B.: „Organiškiosios valstybės pagrindai“)⁶⁴. Visi jie struktūriškai, net terminologiškai atitinka Bergsono kuriančiosios emocijos funkciją – visuomenėje skleisti pamatinę energiją, kuri, kildama iš didžiųjų asmenybių turimo kontakto su gyvybiniu polėkiu, suteikdama gelminių impulsų piliečių protui ir valiai, atveria pro-persas uždarnosios visuomenės audekle⁶⁵. Deklaracijos autoriai autoritetą apibrėžia kaip atsiverusį transcendencijai asmenį: „Kiekvienu atveju asmuo čia yra aukštesniojo prado atstovas. <...> Jis kalba vardu aukštesnės idėjos, kurią jis savyje realizavęs. <...> Šitas aukštesnysis pradas gali būti valstybės ar tautos idėja, bendros gerovės ar tvarkos reikalas, visuotinis tautų bendradarbiavimas, žmogiškumo idealas arba pats Absoliutas“. Siekiant patvirtinti šio teiginio sąsają su Bergsono „didžios asmenybės“ konceptu, reikėtų ištirti kiekvieno iš čia minimų „aukštesnės idėjos“ varianto pras-mę. Tačiau net ir neįvykdžius šio tyrimo yra akivaizdu, kad Bergsono akcentuojamas

60 *Ibid*, 100, 102, 103.

61 Donskis, L., *Tarp Karlailo ir Klaipėdos: visuomenės ir kultūros kritikos etudai* (Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997), 213.

62 Manytina, kad A. Maceinos teorijos kritikai nėra atkreipę dėmesio į jo tvirtinamą žmogaus vienybę, nedalumą, kuris abu skirtingus pradus paverčia harmoninga visuma, atverdamas prigimtinius fenomenus dvasiniam vyksmui. Individui ir valstybės subordinacija asmeniui atrodo kaip abstrakcija tik žvelgiant teoriškai, dirbtinai skaldant tai, kas realybėje yra suvienyta. Realiame gyvenime ši vienybė, ši subordinacija skleidžiasi kaip konkretus, neprieštaringas vyksmas.

63 Maceina, *supra note*, 58: 102.

64 Girnius, Jankauskas, ir Peluritis, *supra note*, 48: 83–86.

65 Aleksandravičius, *supra note*, 15.

kontaktas su gyvybiniu polėkiu, darantis žmogų didžiu, visiškai atitiktų autoriteto kilmę organiškosios valstybės sampratoje. Antrasis organiškosios valstybės principas suvienija asmens laisvę ir solidarumą, juos susiedamas su kūrybos procesu; tai simetriškai priešinama individo laisvei, egoizmui ir anarchijai: „Visiška individo laisvė veda į anarchiją ir į egoistinį išsiskyrimą. Asmens laisvė veda į solidarumą ir į kūrybą. <...> Kiekviena kūryba, vis tiek, ar ji bus mokslinė, ar meninė, ar politinė bei socialinė, suponuoja laisvą žmogaus asmenybę“. Čia galima lengvai atpažinti Bergsono kuriančiosios emocijos rezultatus – giliojo socialumo plėtrą ir naujovės radimąsi mokslinėje, meninėje, socialinėje bei politinėje plotmėje; verta prisiminti, kad fundamentali kuriančioji emocija Bergsono akyse yra autentiškos žmogaus laisvės sinonimas. Formuluojami trečiąjį principą, iš laisvės sąvokos deklaracijos autoriai išveda teisingumo sampratą: analogiška procedūra yra atliekama *Dvejuose moralės ir religijos šaltiniuose*⁶⁶. Pagaliau, ketvirtasis organiškosios valstybės principas – meilė – yra ir bergsoniškojo socialinio atvirėjimo principas, politinėje plotmėje įgaunantis brolybės koncepto pavidalą. Šie deklaracijos sakiniai terminologiškai atkartoja Bergsono formuluojamus brolybės impulsus: „Meilė kuria visuomenines institucijas ir malšina luomines, partines ir ideologines kovas. Meilė pati techniškai nesprensdžia jokių juridinių ir politinių problemų. Bet ji rūpinasi, kad visos jos būtų humaniškai išspręstos. Meilė turi glūdėti šitų sprendimų pagrinduose, juose vesti ir tvarkyti“. Suponavus, kad problemos yra sprendžiamos racionalių dialogu (Popperis), tai meilė čia traktuotina kaip antropologinis, egzistencinis, energiją teikiantis pagrindas šiam dialogui vykti sėkmingai (Bergsonas), o humaniškas sprendimas hipotetiškai traktuotinas kaip naratyvinio racionalumo, pranokstančio loginį-argumentacinį racionalumą, išdava.

1.3. Naujos tarptautinės tvarkos reikalavimas

Nagrinėdamas moderniosios lietuvių tautos tapatybės susidarymo procesą veikalė *Tarp dviejų pasaulių, Šalkauskis išreiškia pasitenkinimą JAV prezidento W. Wilsono tarptautine politika*: „Šis darbas, negalėjęs pasirodyti anksčiau, nors užbaigtas jau 1917 metais, yra paženklintas savo laiko. Tuomet išgyvenome pasaulinio karo periodą, kuomet rodėsi, jog prūsiškasis imperializmas nugalės ir atims iš tautų laisvę. Nepaisant to, autorius visada vylėsi geresnės ateities ir tikėjo, kad laimės tarptautinio teisingumo idėja, grindžiama tautų teise apsispręsti pačioms. Nuo tada situacija visiškai pasikeitė. Dabar autoriaus idėjos yra paremtos ne vien teoriškai, bet ir prezidento Wilsono autoritetu“⁶⁷. 1918 metais Wilsonas, Bergsono gerbėjas⁶⁸, paskelbė iniciatyvą kurti Tautų Sąjungą, kurios tikslingumas, kaip matyti, atitinka

66 Bergson, *supra note*, 2: 68–82.

67 Šalkauskis, *supra note*, 46: 10–11.

68 Bergsono įtaka Wilsono politikai ir naujos tarptautinės tvarkos kūrimui apskritai šiandien vis labiau nagrinėjama (Soulez ir Worms, *supra note*, 21; Aleksandravičius, *supra note*, 22).

atvirosios visuomenės koncepciją. Pirmajame *Romuvos* numeryje komentuodamas veikalą *Tarp dviejų pasaulių* ir pateikdamas savo pažiūras dėl tarptautinės politikos, Šalkauskis reiškė įsitikinimą, kad, pirma, visos pasaulio „civilizacijos“ (tautos) turi jungtis tarpusavyje, antra, ši jungtis nenaikina, o išryškina kiekvienos iš jų tapatumą: „Mūsų laikais tautų gyvenimas vyksta dvejomis priešingomis linkmėmis: mes matom, iš vienos pusės, atskirų valstybių tautinimą, arba tautų įsivalstybinimą, o iš antros – vienatinį žmonijos susitelkimą. Tai parodo, jog tautų individualizacija ir žmonijos integracija yra suderinamos viena su kita“⁶⁹ (kalba taisyta). Minėtame veikale Šalkauskis pabrėžia, kad tauta gali vystytis pagal savo prigimtį ir realizuoti savo vidinį potencialą tik tada, kai yra atsivėrusi visam pasauliui ir kitoms tautoms. Tautos atsivėrimo pasauliui, universaliam visą žmoniją apimančiam dvasiniam gyvenimui uždavinys turėtų būti realizuojamas tautos intelektualų. Jie privalo puoselėti savo tautos savitumą ir juo didžiuotis, tačiau taip pat sugebėti jį integruoti į viso pasaulio paveldą, į „universalią civilizaciją“. Šalkauskis kritikuoja kai kurių tautų polinkį užsidaryti savyje ir remtis tik savimi – jam tai reiškia ne tik tautos amoralumą ir išorinę agresiją, bet ir vidinę destrukciją. Tauta realizuos savo pašaukimą tik tada, kai dalyvaus viso pasaulio procese, išreikšdama domėjimąsi ir rūpestį kitomis tautomis, kartu su jomis sprendama bendras visoms tautoms problemas⁷⁰. Tai atkartoja esminę Bergsono atvirosios visuomenės idėją: atsiverdamos viena kitai ir gyvendamos bendrą gyvenimą, tautos išryškina savo tapatybės specifiką. Deklaracijos *Į organiškiosios valstybės kūrybą* autoriai perima savo mokytojo mintis, užsimindami apie „visuotinę tautų bendradarbiavimą“⁷¹. Vis dėlto solidžios refleksijos apie tarptautinę padėtį ir šio bendradarbiavimo būtinybę autoriai nepateikia. Pripažindami Lietuvos geopolitinės situacijos sudėtingumą, jie koncentruojasi ties pačia Lietuva, jos vienos galimybės išlaviruoti tarp grėsmingų kaimynų, kai kada – keičiant lokaciją (K. Pakštas), bet nekelia klausimo apie novatorišką tarptautinę tvarką. Šis trūkumas ženklina Pirmosios Nepriklausomybės kartos politinio mąstymo ribas, jis yra būdingas ir kitų to meto tautų intelektualams. Už jį teko sumokėti brangią kainą: koncentruojantis ties sava tauta, o ne ties visų tautų bendro gyvenimo būtinybe, naujas karas tapo neišvengiamas. Akcentai pasikeitė tik po naujo kataklizmo.

Išvada

Bergsono ir Popperio atvirosios / uždarnosios visuomenės koncepcija yra kompleksiškas teorinis darinys. Jis turi abiejų autorių mintis vienijančių vektorių: reaguojama į tas pačias pasaulines problemas (prievara), siūlomi i tą pačią pusę linkstantys sprendimai (demokratija, teisingumas), uždaroji visuomenė traktuojama iš esmės vieningai. Skirtumai išryškėja analizuojant jų siūlomas atvirosios visuomenės sam-

69 Šalkauskis, *supra note*, 46: 6.

70 *Ibid*, 18–24.

71 Girnius, Jankauskas, ir Peluritis, *supra note*, 48: 84.

pratas, tačiau galima klausti, ar šie skirtumai galiausiai nevirsta papildomumu: Popperio teigiamo racionalumo Bergsonas neginčija, kaip manė austrų mąstytojas, bet suteikia jam solidų antropologinį pagrindimą. Tiesa, šis pagrindimas išpildo Popperio racionalumo korekcinę funkciją: tampa nereikalingas tapatybės neigimas baiminantis natūralios tendencijos į užsidarymą, taip pat socialinės inžinerijos idėja, neutralizuojanti racionaliai nemąstančių žmonių pozicijas. Bet racionalumui ir intuicijai tampant ne priešiškais, o vienas kitą papildančiais žmogaus pajėgumais, Bergsono ir Popperio koncepcijos įgauna bendrą vardiklį. Įspūdinga tai, kad abu mąstytojai tą patį atvirosios visuomenės terminą sukūrė nepriklausimai vienas nuo kito. Šis faktas – tai laiko ženklas. Todėl nenuostabu, kad kitose tautose kiti mąstytojai, reaguodami į tas pačias problemas ir pasirinkdami tą pačią sprendimų kryptį, kūrė analogiškas visuomenės koncepcijas. Organiškoji valstybė – viena iš jų. Jos priešinimas autoritarizmui struktūriškai atitinka Bergsono ir Popperio atvirosios visuomenės priešinimą uždarajai visuomenei. Pati uždarosios visuomenės ir autoritarizmo samprata, jų susidarymo mechanizmai yra apibūdinami vienodai. Organiškosios valstybės koncepcija išreiškia Bergsono atvirosios visuomenės esmę ir turinio, ir principų lygmenyje, neneigdamą Popperio racionalaus dialogo būtinybės.

Literatūra

- Aleksandravičius, P. *Europa kaip mąstymo būdas: atviros visuomenės pagrindai*. Vilnius: MRU, 2019a.
- Aleksandravičius, P. „Socialinio atvirumo kilmė ir prasmė Bergsono ir Popperio mąstyme“. *Problemos* 95 (2019b): 55–66.
- Aleksandravičius, P. „Atviroji visuomenė Henri Bergsono supratimu: jos politinės raiškos ir antropologinis pagrindimas“. *Politologija* 3, 99 (2020): 41–63.
- Aleksandravičius, P. „Kuriančioji emocija ir demokratijos suvokimas H. Bergsono filosofijoje“. *Problemos* 99 (2021): 8–20.
- Beck, U. „Understanding the Real Europe: a Cosmopolitan Vision“. Iš *Diversity and Culture*, 24–55. Paris: Centre d'Analyse et Prévision, 2007.
- Bergson, H. *Deux sources de la morale et de la religion*. Paris: PUF, 2008.
- Cesevičius, D. „Romuviečių organinė valstybė“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis, 154–169. Vilnius: VU, 2016.
- Chevalier, J. *Entretiens avec Bergson*. Paris: Plon, 1959.
- Courtine-Denamy, S. „Le peuple élu et la communauté universelle. De Bergson à Voegelin“. *Ethique. Politique. Religions* 7 (2015): 119–130.
- Delsart, D. *La notion de « société ouverte » chez Bergson et Popper*. Lyon: Thèse de doctorat de l'université de Lyon, 2018.
- Donskis, L. *Tarp Karlaivo ir Klaipėdos: visuomenės ir kultūros kritikos etidai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997.
- Ferry, J. M. *L'Éthique reconstructive*. Paris: Cerf, 1996.
- Germino, D., ir Von Beyme, K. *The Open Society in Theory and Practice*. Hague: Martinus Nijhoff, 1974.

- Girnius, K., Jankauskas, A., ir Peluritis, L. (sud.). *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*. Vilnius: VU, 2016.
- Gontier, T. *Voegelin, Symboles du politique*. Paris: Michalon, 2008.
- Heyek, F. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė*. T. 3. Vilnius: Eugrimas, 1998–1999.
- Hayes, C. *Popper, Heyek and the Open Society*. London, New York: Routledge, 2009.
- Juodeika, V. „Organinė valstybė – kelias atgal“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis, 143–153. Vilnius: VU, 2016.
- Kviklys, V. „Organiškoji ar klasikinė demokratijos valstybė“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis, 170–179. Vilnius: VU, 2016.
- Maceina, A. „Individas, asmuo ir valstybė“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis, 98–107. Vilnius: VU, 2016.
- Manent, P. *Demokratija be tautų*. Vilnius: Versus Aureus, 2008.
- Manent, P. *La loi naturelle et les droits de l'homme*. Paris: PUF, 2019.
- Popper, K. *L'avenir est ouverte*. Paris: Flammarion, 1995.
- Popper, K. R. *Atviroji visuomenė ir jos priešai*. Vilnius: Pradai, 1998.
- Popper, K. *After Open Society*. London, New York: Routledge Classics, 2012.
- Rastenis, V. „Kas toji „Naujosios Romuvos“ organinė valstybė?“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis, 139–142. Vilnius: VU, 2016.
- Riquier, C. „Atvirosios visuomenės pradžios Europoje: teisingumas, demokratija, brolybė“. Iš *Europa Lietuvoje: filosofinės ir juridinės atviros visuomenės raidos interpretacijos*, sud. P. Aleksandravičius, 33–57. Vilnius: MRU, 2019.
- Soulez, P., ir Worms F. *Bergson*. Paris: PUF, 2002.
- Šalkauskis, S. *Sur les Confins de deux Mondes: essai synthétique sur le problème de la Civilisation Nationale de Lituanie*. Genève: Atar, 1919.
- Šalkauskis, S. „Momento reikalai ir principų reikalavimai“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis, 49–71. Vilnius: VU, 2016.
- Voegelin, E., ir Strauss, L. *Foi et philosophie politique: La Correspondance Strauss-Voegelin, 1934–1964*. Paris: Vrin, 2004.

OPEN SOCIETY AND ORGANIC STATE

Povilas Aleksandravičius
Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *In this paper, the concepts of open society and organic state are compared. A genesis of the emergence of the concept of open society is performed, and its foundational meanings, as drawn in the texts of Bergson and Popper, are highlighted. The conceptions of both creators of the concept are characterized by common features – striving to substantiate philosophically international cooperation, peace, democracy, social justice, and the necessity of the constant reform of institutions. However, the nature of this substantiation differs. In Popper's mind, a rational dialogue is sufficient for this, and it is necessary to discuss the modalities of rationality itself. Contrary to certain opinions that are established in historiography, Bergson does not deny the necessity of rationality in the formation of open society, but seeks its deeper anthropological substantiation in the intuition of duration. In both cases, the conception of open society was created as a reaction to the problems and spirit of the time. Lithuanian thinkers reacted to the same problems and created the theory of organic state. Organic state, both from the perspective of its content and anthropological substantiation, structurally corresponds to the conception of open society of Popper and, especially, to that of Bergson.*

Keywords: *Bergson, Popper, open society, organic state.*

Povilas Aleksandravičius, Institute of Humanities at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research interests: metaphysics, politics philosophy, European identity, philosophical anthropology.

Povilas Aleksandravičius, Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto Humanitarinių mokslų institutas. Mokslinių interesų kryptys: metafizika, politikos filosofija, Europos tapatybė, filosofinė antropologija.

LIETUVOS KELIAUTOJŲ POREIKIŲ TYRIMAS COVID-19 PANDEMIJOS KONTEKSTE

Rima Karsokienė

Klaipėdos universitetas

Sveikatos mokslų fakultetas

Herkaus Manto g. 84, 92294 Klaipėda, Lietuva
Elektroninis paštas: karsokiene.rima@gmail.com
Telefonas : +370 46 398551

Leta Dromantienė

Klaipėdos universitetas

Sveikatos mokslų fakultetas

Herkaus Manto g. 84, 92294 Klaipėda, Lietuva
Elektroninis paštas: leta.dromantiene@ku.lt
Telefonas: +370 46 398551

Pateikta: 2021 m. gegužės 11 d.; priimta spausdinti 2021 m. lapkričio 11 d.

DOI: 10.13165/SMS-21-12-1-02

Santrauka. *Tyrimo aktualumą lemia tai, kad turizmo industrija išgyvena patį sunkiausią laikotarpį savo istorijoje dėl 2020 m. sausio 30 d. Pasaulio sveikatos organizacijos paskelbtos COVID-19 krizės, kuri palaipsniui virto ir 2020 m. kovo 11 d. buvo įvardyta pasauline pandemija. Kelionių suvaržymai, įvesti siekiant sustabdyti viruso plitimą, pragaištingai paveikė visą turizmo industriją tiek visame pasaulyje, tiek ir Lietuvoje. Turizmas – itin svarbi pasaulio ekonomikos infrastruktūros dalis, Jungtinių Tautų Pasaulio turizmo organizacijos duomenimis, generuojanti 10 proc. bendrojo vidaus produkto ir išlaikanti 1 iš 10 visų pasaulio darbo vietų. Turizmo sektorius yra itin dinamiškas, reikalaujantis greitos reakcijos į kintančią aplinką ir rinką. Tačiau taip*

pat turizmas yra labiausiai COVID-19 pandemijos paveiktas sektorius. Pasklidus COVID-19 pandemijai, VVTAT duomenimis, kelionių organizatoriai Lietuvoje per 2020 metus patyrė 9,5 mln. Eur nuostolių, o jų pajamos vidutiniškai krito 58 proc. Darbo tikslas – išanalizuoti keliautojų elgsenos ir pasirinkimo motyvus pandemijos metu.

Reikšminiai žodžiai: COVID-19 pandemija, turizmas, keliautojai, elgsena.

Įvadas

Pasak K. M. Haywood¹, šiuolaikinis turizmas dėl COVID-19 viruso prasidėjusios pandemijos, kuri paveikė visus ekonomikos sektorius pasauliniu mastu, bet labiausiai nukentėjo turizmo industrija, reikalauja skubaus tyrimo (angl. *interrogation*) ir vartotojų poreikių analizės. Rinkos pokyčių suvokimas yra esminis veiksnys, kelionių agentūroms leidžiantis išlikti versle². Išvykstamojo turizmo įmonių veiklos rizika išaugo šiam turizmo segmente todėl, kad išvykstamasis turizmas, ypač užsakomųjų skrydžių organizavimas, yra susijęs su didelėmis išlaidomis ir įsipareigojimais dar prieš išvykstant klientams į kelionę. Tokiu atveju, kai atsiranda informacijos apie apribojimų įvedimą arba draudimą skristi į paskirties vietą, kelionių organizatoriai privalo keisti datą, taip pat pakeisti užsakymą į kelionių kuponą arba grąžinti kliento sumokėtus pinigus per nurodytą terminą. Lietuvos statistikos³ duomenimis, 2020 m. trečiąjį ketvirtį Lietuvos gyventojų į užsienį keliavo žymiai mažiau:

- Į užsienį 2020 m. trečiąjį ketvirtį keliavo 164,2 tūkst. šalies gyventojų, arba 73,6 proc. mažiau nei per tą patį 2019 m. laikotarpį, vidutinė kelionės užsienyje trukmė buvo 6,6 nakvynės.
- Kelionių į užsienį skaičius 2020 m. trečiąjį ketvirtį, palyginti su tuo pačiu 2019 m. laikotarpiu, sumažėjo 69,7 proc. Lietuvos gyventojai buvo išvykę į 227,4 tūkst. kelionių. Kelionės su turizmo paslaugų rinkiniu, įsigytu turizmo paslaugas teikiančiose įmonėse, sudarė 7,7 proc. visų kelionių, arba 87,8 proc. mažiau nei 2019 m. trečiąjį ketvirtį.
- Asmeninės kelionės sudarė 82,2 proc. visų kelionių į užsienį, verslo kelionės – 17,8 proc. (5 pav.). Šį reiškinį, be tiesioginės pandemijos įtakos, taip pat paveikė naujų vaizdo konferencijų platformų internete, tokių kaip „Zoom“, „Microsoft Teams“ ir „Google Meet“ atsiradimas.
- Daugiausia keliauta į Latviją (68,5 tūkst., arba 30,1 proc. visų kelionių), Lenkiją (23 tūkst., arba 10,1 proc.), Vokietiją (20,7 tūkst., arba 9,1 proc.), Graikiją

1 Haywood, K. M., “A post COVID-19 future – tourism re-imagined and re-enabled”, *Tourism Geographies Journal* 22, 3 (2020): 599–609, <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762120>.

2 Klonowska, K., and Bindt, P., “The COVID-19 Pandemic: Two Waves of Technological Responses in the European Union” (Hague Centre for Strategic Studies, 2020), <https://www.jstor.org/stable/resrep24004>.

3 <https://stat.gov.lt>

(13,9 tūkst., arba 6,1 proc.), Estiją (12,9 tūkst., arba 5,7 proc.) ir Jungtinę Karalystę (10,6 tūkst., arba 4,7 proc.)⁴.

Analizuojant šiuos statistinius duomenis, kyla problema, kad kelionių organizatoriams ir kelionių agentūroms dėl kasdien kintančių pandemijos plitimo mastų bei besikeičiančių karantino sąlygų neįmanoma planuoti ateities darbų, todėl nėra galimybių objektyviai vertinti būsimų kelionių organizavimo sąlygų ir rizikos. Finansinę padėtį apsunkina būtinybė grąžinti klientams jų įmokas už neįvykusias keliones dėl karantino ar ekstremaliosios situacijos paskelbimo, nes dalis kelionių organizatorių lėšų jau yra išaldytos paskirties vietose. Tikėtina, kad po 2021 m. turizmo sektorius Lietuvoje gali susitraukti 70–80 proc., todėl norint, kad jis išliktų gyvybingas ateityje, būtina visapusiška valstybės pagalba siekiant kompetentingus darbuotojus ir grąžinti avansus už nesuteiktas paslaugas. Siekiant palaikyti likvidumą šiuo metu turizmo sektoriui yra teikiamos paskolos su valstybės garantija, taikoma prastovų sistema, smulkioms ir vidutinėms įmonėms skiriamos subsidijos, nuomos ir palūkanų kompensavimo priemonės, derybos su kreditoriais ir partneriais, dalinai net perorientuojama veikla. Savo ruožtu turizmo bendrovės visomis išgalėmis gerina veiklos efektyvumą ir mažina sąnaudas. Tikslinga ištirti keliautojų pasirinkimus COVID-19 pandemijos kontekste tam, kad būtų galima numatyti keliaavimo organizavimo pokyčių prognozes, keliones organizuojančių įmonių reorganizacijos kryptis ir atskleisti keliautojų požiūrį į saugių kelionių koncepcijas.

2. Keliautojų elgsenos tyrimo metodologija

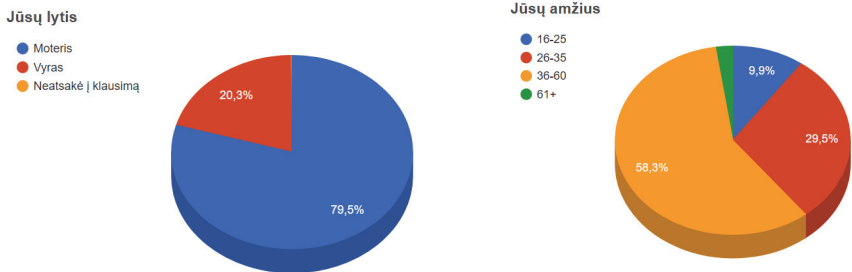
Siekiant išsiaiškinti objekto keliautojų elgsenos požymius ir prognozuoti pasirinkimų kaitą pasirinktas kiekybinis tyrimas. Tyrimu siekiama statistiškai pagrįsti tiriamųjų esminius požymius, elgsenos reiškinį priežastinius ryšius ir funkcionavimo dėsnius⁵. Kiekybinis tyrimas orientuotas į keliautojų elgsenos požymių, kurie gali būti išmatuoti ir išreikšti skaičiais, identifikavimą padedant atskleisti pandemijos poveikį jų pasirinkimams kelionių organizavimo prizmėje. Kiekybinio tyrimo duomenys rinkti anketavimo metodu. Apklauso metodas yra vienas dažniausiai taikomų ir populiariausių duomenų rinkimo metodų, kuris padeda surinkti duomenis apie faktus (pandemijos įtaką keliautojams) ir subjektyvius duomenis (elgsenos pokyčius, nuostatas, požiūrius ir kt.). Įprastinis kiekybinės apklauso požymis – iš anksto apgalvotas ir parengtas tyrimo instrumentas (anketa), kuri padeda susisteminti iš respon-

4 Valstybinė vartotojų teisių apsaugos tarnyba, „Lietuvos kelionių organizatorių pajamos krenta, tačiau jie išlieka mokūs“ (pranešimas spaudai, 2020 m. lapkričio 16 d.), <https://www.vvtat.lt/naujienos-ir-pranesimai-ziniasklaidai/377/lietuvos-kelioniu-organizatoriu-pajamos-krenta-taciau-jie-islieka-mokus:1669>

5 Žukauskienė, R., „Kokybiniai ir kiekybiniai metodai“ (PowerPoint prezentacija, 2008), žiūrėta 2021 m. sausio 5 d., <https://www.coursehero.com/file/63840290/kokybiniai-ir-kiekybiniai-tyrimai1-1ppt/>.

dentų gaunamą informaciją. Anketos privalumas tas, kad informacijai surinkti reikia mažiau laiko ir anketavimas yra pigesnis nei interviu, o anketos patikimumą galima įvertinti matematiniais-statistinėmis metodais⁶. Anketa buvo pateikta klausimyno internete metodu taip, kad respondentai patys atsakė į tyrimo klausimus. Respondentas galėjo skirti tiek laiko, kiek norėjo atsakymui į konkretų klausimą. Apklausos kokybę apsprendžia joje pateikiami klausimai, kurie padeda nustatyti tiriamąjį požymį ar reiškinį arba jų ryšius. Šio empirinio tyrimo daliai sukonstruotas unikalus autorių sudarytas tyrimo instrumentas, atliepantis šiandienos situacijai aktualius keliautojams klausimus ir atspindintis kelionių organizavimo veiklos kryptis ir perspektyvas. Kadangi tyrimo patikimumas taip pat labai priklauso nuo respondentų subjektyvių atsakymų į pateiktus klausimus, pateikiamų klausimų kiekis parinktas optimaliai (iš viso 10 klausimų, iš jų – 2 demografiniai anketos pabaigoje), o jų formuluotės suprantamos ir orientuotos į tyrimo tikslines grupes. Klausimai netendencingi, sąmoningai nenukreipiantys respondentų vienokia ar kitokia linkme. Surinkti duomenys taip pat bus palyginti su kitose šalyse organizuotais keliautojų tyrimais – JAV, Australijos, taip pat Europos regione. Anketa platinta 2021 m. kovo mėnesį.

Renkant kiekybinius duomenis atrankos vienetais pasirinkta generalinė visuma – keliautojai, daugiausia gyvenantys ir keliaujantys iš Lietuvos.



1 pav. Respondentų demografinės charakteristikos.

Šaltinis: sudaryta autorių pagal Apklausa.lt duomenis

Kaip matyti 7 pav., respondentų demografinėse charakteristikose dominuoja moterys (79,5 proc.). Tai iš dalies atitinka asmenų, dirbančių turizmo sektoriuje ir dominuojančių socialiniuose tinkluose, lytiškumo tendencijas. Tiriamųjų amžius svyruoja nuo 16 iki 60 ir daugiau metų, didžioji dalis respondentų patenka į 36–61+ m. amžiaus intervalą (58,3 proc.). Kadangi tyrimo imtis gali būti formuojama pasitelkiant tiek statistinius, tiek ne statistinius metodus⁷, tai tyrimo atveju, siekiant imties repre-

6 *Ibid.*

7 Žukauskienė, *supra note*, 5.

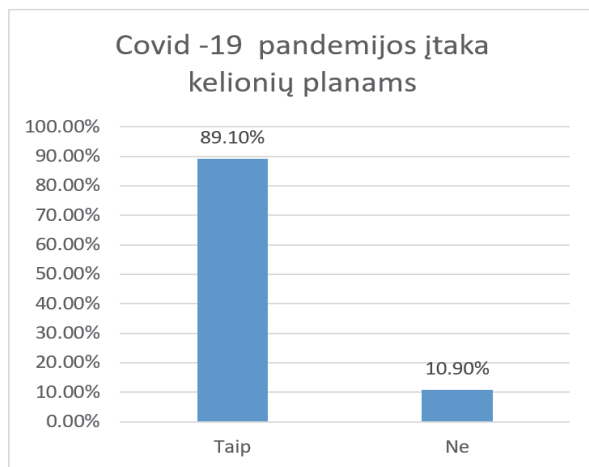
zentatyvumo, pasirinkta statistinė, tikslinė (elementai atrinkti priklausomai nuo tikslų), tipinių (tipiniai atvejai duotai populiacijai siekiant išryškinti tipines charakteristikas) elementų atranka, parengta taip, kad, atsižvelgiant į tyrimo tikslą, kiekvienas nuo 16 iki 61+ m. amžiaus asmuo, turintis sąsajų su kelionėmis, turėtų vienodą tikimybę būti apklaustas. Metodologijos išvalgose teigiama, kad tyrimo duomenų patikimumas labiausiai priklauso ne nuo tiksliai apskaičiuoto tyrimo imties dydžio, o nuo to, kaip atrinkti respondentai⁸. Šiuo atveju respondentai atrinkti pasitelkus platformas internete, tiesiogiai susijusias su kelionėmis ir turizmu, tokias kaip „mokėk keliauti“, „keliauk po pasaulį ir dalinkis įspūdžiais“, „keliauk per karantiną“, „keliauk Lietuvoje“, „kelionių vadovas“, taip pat keliautojų asmeninius tinklaraščius ir kt. Pagal V. Praude ir E. Shalkovska⁹ rekomendacijas, kada generalinės visumos dydis siekia 100 000 ir daugiau, rekomenduojama apklausti 400 respondentų. Šio tyrimo metu analizei pasirinkta tikslinė generalinė aibė $N = 423$. Galima daryti prielaidą, kad šiuo atveju pasirinkta tyrimo imtis atspindi keliautojų generalinės visumos dalį ir leidžia spręsti apie visumos savybes, ryšius ir požymius.

2. Keliautojų elgsenos tyrimo analizė

Statistinė duomenų analizė atlikta naudojant programą „SPSS 17“. Ja apskaičiuoti absoliutūs rodiklių dydžiai ir procentinės išraiškos, patikimumo skirtumo (p) reikšmės tarp požymių. Rodiklių skirtumai buvo laikomi statistiškai reikšmingais, kai $p \leq 0,05$. Skirtumui tarp grupių įvertinti taikytas χ^2 Chi-kvadrato (angl. *Chi-square*) metodas. Chi-kvadrato testas užima išskirtinę vietą statistiniuose skaičiavimuose, pasitelkiamas siekiant nustatyti, ar empirinio ir teorinio skirstinių skirtumas yra reikšmingas. SPSS Chi-kvadrato kriterijus šiame tyrime skaičiuojamas pagal Pirsono (*Pearson*) formulę. Ranginių kintamųjų sąsajų nustatymui naudota Spirmeno (*Spearman*) koreliacija. Anketos rezultatai pateikiami lentelėse ir diagramose, kurios braižytos naudojant „Microsoft Office Word 2010“ ir „Microsoft Office Exel 2010“ programas.

8 Marshall, C., and Rossman, G. B., *Designing Qualitative Research*, 4th edition (Thousand Oaks: Sage Publications, 2006).

9 Praude, V., and Shalkovska, E., “Marketing Factors of Formation of Company’s Customer Equity”, *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, no. 52 (2009): 63–75.



2 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal tai, ar pandemija turėjo įtakos jų kelionės planams.

Šaltinis: sudaryta autorių pagal anketinės apklausos 2021 m. duomenis

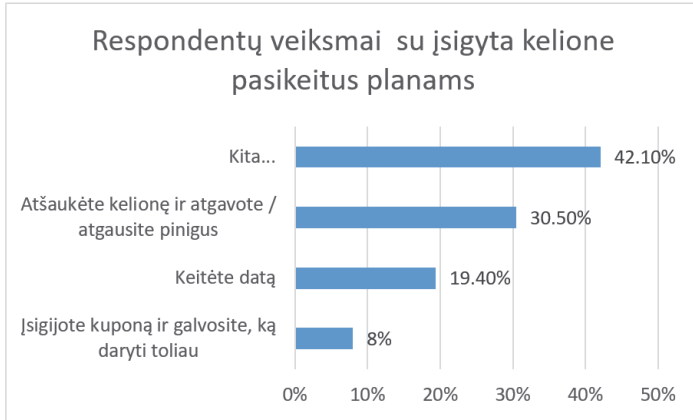
Gauti rezultatai parodė (2 pav.), kad beveik 90 proc. apklaustųjų COVID-19 pandemija turėjo įtakos jų kelionių planams. Atsakymai atskleidžia, kaip reikšmingai šis faktorius veikia keliavimo pasirinkimą – žmonės planuoja atidėti keliones tol, kol bus rizika užsikrėsti virusu.

1 lentelė. COVID-19 pandemijos įtaka respondentų kelionių planams ir jų organizavimo įpročiams

| | | | Ar CO-VID-19 paveikė Jūsų kelionių planus? | Ar dėl CO-VID-19 pandemijos situacijos keisis Jūsų kelionių organizavimo įpročiai? | Ar planuojate kelionę 2021 metams? |
|--------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------|--------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------|
| Spearman rho | Ar COVID-19 paveikė Jūsų kelionių planus? | Koreliacijos koeficientas | 1.000 | .147** | .098* |
| | | Sig. (2-pusis) | . | .003 | .044 |
| | | N | 423 | 423 | 423 |
| | Ar dėl CO-VID-19 pandemijos situacijos keisis Jūsų kelionių organizavimo įpročiai? | Koreliacijos koeficientas | .147** | 1.000 | .093 |
| | | Sig. (2-pusis) | .003 | . | .056 |
| | | N | 423 | 423 | 423 |
| | Ar planuojate kelionę 2021 metams? | Koreliacijos koeficientas | .098* | .093 | 1.000 |
| | | Sig. (2-pusis) | .044 | .056 | . |
| | | N | 423 | 423 | 423 |
| **. Koreliacija žymi 0.01 lygyje (2-pusis) | | | | | |
| *. Koreliacija žymi 0.05 lygyje (2-pusis) | | | | | |

Šaltinis: sudaryta autorių pasitelkus SPSS pagal anketinės apklausos 2021 m. duomenis

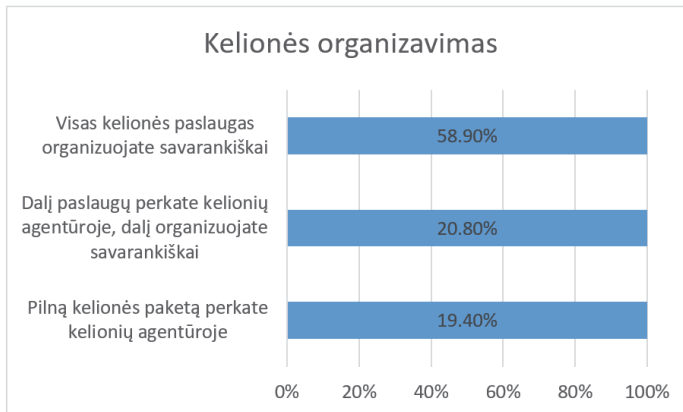
Atlikus koreliacinę analizę (1 lentelė) nustatytos statistiškai reikšmingos tarpusavyje sąsajos. Vertinant rezultatus galima pastebėti, kad COVID-19 viruso paplitimas statistiškai reikšmingai susijęs su kelionių planavimu ($r = 0,098$; $p = 0,044$) ir jų organizavimo įpročiais ($r = 0,147$; $p = 0,003$). Tai rodo, kad virusas labai pakoregavo keliautojų elgseną ir stipriai paveikė kelionių planavimo ir organizavimo įpročius.



3 pav. Respondentų veiksmai, susiję su įsigyta kelione, pasikeitus planams.

Šaltinis: sudaryta autorių pagal anketinės apklausos 2021 m. duomenis

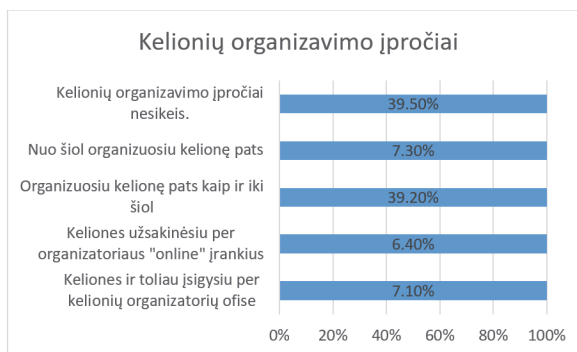
Tyrimo (3 pav.) rezultatai rodo, kad beveik trečdalis apklaustųjų, pasikeitus kelionės planams, atšaukė keliones ir siekė atgauti arba jau atgavo pinigus COVID-19 viruso pandemijos laikotarpiu. Penktadalis respondentų keitė kelionės datą. Galima teigti, kad karantino įvedimas ir didelis sergamumas COVID-19 virusu vertė keliautojus keisti kelionių datas, grąžintis įmokėtus užstatus arba įsigyti kuponus ateičiai.



4 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal kelionės organizavimą.

Šaltinis: sudaryta autorių pagal anketinės apklausos 2021 m. duomenis

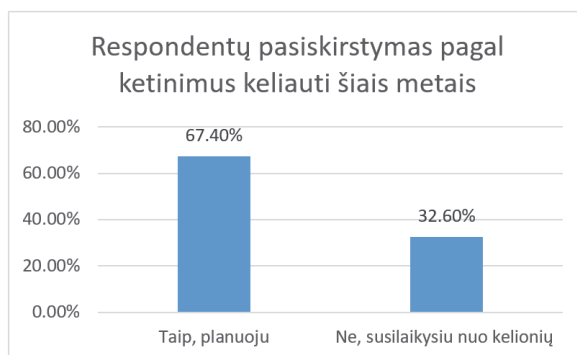
Tyrimo rezultatai atskleidė (4 pav.), kad dauguma keliautojų linkę kelionės paslaugas organizuoti savarankiškai. Penktadalis keliaujančių asmenų nurodė dalį paslaugų perkantys kelionių agentūroje, o dalį organizuojantys savarankiškai. Pilną kelionės paketą perkantys kelionių agentūroje teigė beveik 19,4 proc. apklaustųjų.



5 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal kelionių organizavimo įpročius.

Šaltinis: sudaryta autorių pagal anketinės apklausos 2021 m. duomenis

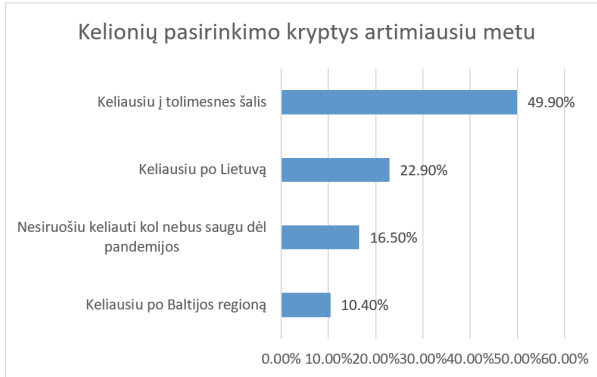
Remiantis 5 pav. duomenimis matyti, kad Lietuvos gyventojų kelionių organizavimo įpročiai ženkliai nesikeis (39 proc.). Tų, kurie keliones organizuos patys, padaugėjo tik 7 proc. Rezultatai rodo, kad tik mažuma keliaujančių žmonių keliones linkę įsigyti naudodamiesi organizatoriaus įrankiais internete.



6 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal ketinimus keliauti artimiausiu metu.

Šaltinis: sudaryta autorių pagal anketinės apklausos 2021 m. duomenis

Siekiant įvertinti 2021 m. keliavimo prognozes, respondentų buvo klausama, ar jie ketina keliauti artimiausiu metu (6 pav.). Svarbu paminėti, kad noro keliauti dabartinė pandemija nenugalėjo – net 67,4 proc. respondentų teigė, kad planuoja vykti į kelionę tada, kai bus saugu tai daryti, o likusioji dalis apklaustų respondentų linkę nuo jų susilaikyti ar jas atidėti.



7 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal kelionių pasirinkimo kryptis 2021 metams.

Šaltinis: sudaryta autorių pagal anketinės apklausos 2021 m. duomenis

Tyrimo rezultatai leido išsiaiškinti, kad pandemija nepakeitė Lietuvos gyventojų keliavimo krypčių ir nesustiprino traukos vietiniam ar regioniniam turizmui (7 pav.). Beveik pusė respondentų nurodė keliausiantys į tolimesnes šalis. Vis daugiau atsiranda žmonių, kurie dėl nuotolinio darbo ar mokslų ryžtasi keliauti į šiltesnius kraštus ne savaitei, bet kur kas ilgesniam laikotarpiui, vadinamųjų darbo atostogų. Renkamasi keliauti saugiomis kryptimis, kur galima aktyviai sportuoti, vaikščioti pajūriu ir nebūti karantine. Ir tik ketvirtadalis apklaustų asmenų teigė planuojantys keliauti po Lietuvą. Tyrimo duomenys taip pat parodė, kad saugumas keliautojams yra svarbus veiksnys pandemijos laikotarpiu, todėl dalis respondentų keliauti neketina tol, kol nebus saugu. Keliones po Baltijos regioną rinkęsi penktadalis apklaustųjų.

2 lentelė. Kelionių pasirinkimo kryptys pagal amžiaus grupes

| 16–25 m. 26–35 m. | | Jūsų amžius | | | | | Iš viso |
|--------------------------------------------------------|--------|-------------|--------|--------|-------|---------|---------|
| | | 36–60 m. | 61+ | | | | |
| Keliausiu po Lietuvą | Dažnis | 7 | 32 | 57 | 2 | 98 | |
| | % | 1.7 % | 7.6 % | 13.4 % | .5 % | 23.1 % | |
| Keliausiu po Baltijos regioną | Dažnis | 3 | 11 | 29 | 1 | 44 | |
| | % | .7 % | 2.6 % | 6.9 % | .2 % | 10.4 % | |
| Keliausiu į tolimesnes šalis | Dažnis | 24 | 62 | 121 | 4 | 211 | |
| | % | 5.7 % | 14.7 % | 28.6 % | .9 % | 49.9 % | |
| Nesiroošu keliauti tol, kol nebus saugu dėl pandemijos | Dažnis | 7 | 20 | 40 | 3 | 70 | |
| | % | 1.7 % | 4.7 % | 9.5 % | .7 % | 16.5 % | |
| Iš viso | Dažnis | 41 | 125 | 247 | 10 | 423 | |
| | % | 9.7 % | 29.6 % | 58.4 % | 2.4 % | 100.0 % | |

Šaltinis: sudaryta autorių pasitelkus SPSS pagal anketinės apklausos 2021 m. duomenis

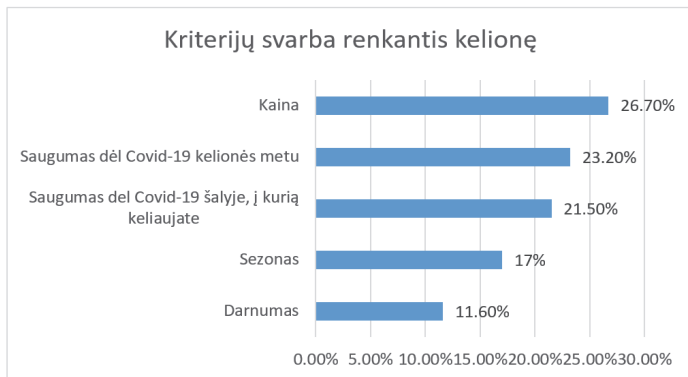
Pagal gautus rezultatus matyti (2 lentelė), kad keliauti į tolimesnes šalis arba planuoti keliones po Lietuvą labiausiai linkę 36–60 metų respondentai. Maža dalis 61 metų ir vyresnių respondentų nurodė keliausiantys po Baltijos regioną. Tyrimo duomenys rodo, kad įvairaus amžiaus žmonės, nepaisydami pandemijos, planuoja keliones. Tačiau saugumas nėra pagrindinis veiksnys renkantis kelionės kryptį.

3 lentelė. Pasirinkimo kryptių statistinio reikšmingumo palyginimas

| Chi-kvadrato (angl. <i>Chi-square</i>) testas | | | |
|----------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|-----------|-------------------------|
| | Vertė | Laisvumas | <i>p</i> vertė (2-pusė) |
| Pirsono Chi-kvadratas | 4.864 ^a | 12 | .962 |
| Tikimybė | 5.087 | 12 | .955 |
| Ordinalinės asociacijos | .203 | 1 | .652 |
| Validuotų atvejų skaičius | 423 | | |
| a. 9 linijos (45.0 %) turi tikėtiną mažesnę skaičių nei 5. Minimalus tikėtinas skaičius .02. | | | |

Šaltinis: sudaryta autorių pasitelkus SPSS pagal anketinės apklausos 2021 m. duomenis

Palyginus respondentų atsakymus (3 lentelė), statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta ($\chi^2 = 4,864$, $df = 12$, $p = 0,962$). Tai reiškia, kad kelionių pasirinkimo kryptys nesiskiria pagal amžiaus grupes.



8 pav. Kriterijų svarba renkantis kelionę.

Šaltinis: sudaryta autorių pagal anketinės apklausos 2021 m. duomenis

Apklausos rezultatai atskleidė, kad svarbiausias kriterijus renkantis kelionę yra kaina (8 pav.). Lietuviai linkę rinktis pigesnes keliones. Kitas ne mažiau svarbus veiksnys renkantis kelionę yra saugumas dėl COVID-19 šalyje, į kurią keliaujama. Galima numanyti, kodėl COVID-19 pandemija labiausiai paveikė turizmo sektorių: keliautojams svarbus saugumo jausmas renkantis kelionės kryptį. Kiek mažiau reikšmės keliautojai teikė sezonui ir darnumui.

4 lentelė. Svarbiausi kriterijai renkantis kelionę pagal amžių

| 16–25 m. 26–35 m. | | Jūsų amžius | | | | Iš viso | | |
|-----------------------------------------|--------------------------------------------------|-------------|--------|-------|--------|---------|--------|---------|
| | | 36–60 m. | 61+ | | | | | |
| Kas Jums svarbiausia renkantis kelionę? | Saugumas dėl COVID-19 kelionės metu | Dažnis | 8 | 19 | 67 | 4 | 98 | |
| | | % | 1.9% | 4.5% | 15.8% | .9% | 23.2% | |
| | Saugumas dėl COVID-19 šalyje, į kurią keliaujate | Dažnis | 7 | 31 | 51 | 2 | 91 | |
| | | % | 1.7 % | 7.3 % | 12.1 % | .5 % | 21.5 % | |
| | Darnumas | Dažnis | 5 | 11 | 33 | 0 | 49 | |
| | | % | 1.2 % | 2.6 % | 7.8 % | .0 % | 11.6 % | |
| | Sezonas | Dažnis | 4 | 28 | 40 | 0 | 72 | |
| | | % | .9 % | 6.6 % | 9.5 % | .0% | 17.0 % | |
| | Kaina | Dažnis | 17 | 36 | 56 | 4 | 113 | |
| | | % | 4.0 % | 8.5 % | 13.2 % | .9% | 26.7 % | |
| | Iš viso | | Dažnis | 41 | 125 | 247 | 10 | 423 |
| | | | % | 9.7 % | 29.6 % | 58.4 % | 2.4 % | 100.0 % |

Šaltinis: sudaryta autorių pasitelkus SPSS pagal anketinės apklausos 2021 m. duomenis

Iš 4 lentelės rezultatų matyti, kad kaina yra labai svarbus kriterijus renkantis kelionę įvairioms amžiaus grupėms. Saugumas dėl COVID-19 kelionės metu ir šalyje, į kurią keliaujama, svarbiausias 36–60 metų respondentams. Darnumui ir kelionės sezoniškumui keliautojai teikė mažiau reikšmės.

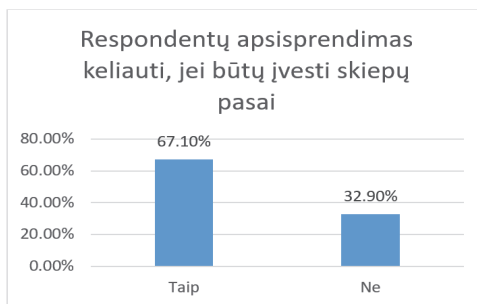
5 lentelė. Kriterijų renkantis kelionę pagal amžių statistinio reikšmingumo palyginimas

| Chi-kvadrato testas | | | |
|---------------------------|---------------------|-----------|-------------------|
| | Vertė | Laisvumas | p vertė. (2-pusė) |
| Pirsono Chi-kvadratas | 21.247 ^a | 12 | .047 |
| Tikimybė | 23.880 | 12 | .021 |
| Ordinalinės asociacijos | 6.775 | 1 | .009 |
| Validuotų atvejų skaičius | 423 | | |

a. 6 linijos (30.0 %) turi tikėtiną mažesnę sk. nei 5. Minimalus tikėtinas skaičius 1.16.

Šaltinis: sudaryta autorių pasitelkus SPSS pagal anketinės apklausos 2021 m. duomenis

Palyginus rezultatus nustatyta, kad kelionių pasirinkimo kriterijai statistiškai reikšmingai skiriasi (5 lentelė) priklausomai nuo amžiaus ($\chi^2 = 21,247$, $df = 12$, $p = 0,047$). Saugumo dėl COVID-19 kelionės metu ir šalyje, kurioje keliaujama, kriterijų svarba labiausiai išsiskyrė 36–60 metų amžiaus kategorijoje.



9 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal apsisprendimą keliauti, jei būtų įvesti skiepy pasai.

Šaltinis: sudaryta autorių pagal anketinės apklausos 2021 m. duomenis

Pagal gautus rezultatus dauguma keliautojų rinktųsi skiepy pasą, jei jis suteiktų jiems laisvę keliauti be karantino ir testavimų (9 pav.). O trečdalis apklaustų asmenų laikėsi neigiamos nuomonės šiuo klausimu.

6 lentelė. Kelionių planavimas, jei būtų įvesti skiepijimai

| Taip, planuoju keliauti šiais metais Ne, susilaikysiu nuo kelionių šiais metais | | | Ar planuojate kelionę 2021 metams? | | Iš viso |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------|------|--------|---------------------------------------|--------|---------|
| | | | | | |
| Jei skiepijimai suteiktų teisę keliauti be testavimo ir karantinų, ar tai būtų Jūsų pasirinkimas? | Taip | Dažnis | 200 | 84 | 284 |
| | | % | 47.3 % | 19.9 % | 67.1 % |
| | Ne | Dažnis | 85 | 54 | 139 |
| | | % | 20.1 % | 12.8 % | 32.9 % |
| Iš viso | | Dažnis | 285 | 138 | 423 |
| | | % | 67.4 % | 32.6 % | 100.0 % |

Šaltinis: sudaryta autorių pasitelkus SPSS pagal anketinės apklausos 2021 m. duomenis

Įvertinus gautus rezultatus galima daryti prielaidą, kad beveik pusė respondentų keliautų šiais metais, jei skiepijimas suteiktų teisę keliauti be karantino ir testavimų (6 lentelė). Ir tik penktadalis apklaustų asmenų susilaikytų nuo kelionių nepaisant skiepijimo įvedimo.

7 lentelė. Kelionių planavimo, jei būtų įvesti skiepijimai, statistinio reikšmingumo palyginimas

| Chi-kvadrato testas | | | |
|----------------------------------|--------------------|-----------|-------------------|
| | Vertė | Laisvumas | p vertė (2-pusis) |
| Pirsono Chi-kvadratas | 3.650 ^a | 1 | .042 |
| Tęstinumo korekcija ^b | 3.240 | 1 | .072 |
| Tikimybė | 3.600 | 1 | .058 |
| Ordinalinės asociacijos | 3.641 | 1 | .056 |
| Validuotų atvejų skaičius | 423 | | |

Šaltinis: sudaryta autorių pasitelkus SPSS pagal anketinės apklausos 2021 m. duomenis

Palyginus rezultatus grupėse, nustatyta (7 lentelė), kad kelionių planavimas statistiškai reikšmingai skiriasi priklausomai nuo skiepijimo įvedimo: ($\chi^2 = 3.650$, $df = 1$, $p = 0,042$). Tai reiškia, kad gyventojai žymiai aktyviau planuotų keliones šiemet, jei būtų įvesti skiepijimai, suteikiantys teisę nevaržomai keliauti be testavimo ir karantino.

3. Keliautojų tyrimo lyginimas pasauliniu mastu

Šį tyrimą galima būtų palyginti su kitose šalyse jau atliktomis tiramosiomis mokslinėmis keliautojų apklausomis. L. Neurburger ir R. Egger¹⁰ atliktas kiekybinis keliautojų tyrimas DACH regione, kuriam priklauso tokios šalys kaip Vokietija, Austrija ir Šveicarija, parodė, kad trys ketvirtadaliai apklaustų asmenų buvo linkę keliauti pandemijos laikotarpiu, vienas ketvirtadalis susilaikė nuo kelionių iki tol, kol nebus saugu. Šie duomenys beveik identiškai sutampa su apklaustų Lietuvos keliautojų duomenimis, nes taip pat beveik trys ketvirtadaliai lietuvių ruošiasi keliauti šiemet į kitas užsienio šalis.

Australijoje¹¹ atliktas keliautojų tyrimas parodė, kad gyventojai renkasi keliauti po Australijos salą ir šalia esančią Naująją Zelandiją. Net 61 proc. rinksis vietinį turizmą šių metų sausio–birželio mėnesiais, ir net 72 proc. keliaus po salą liepos–gruodžio mėnesiais. Taip pat tyrime teigiama, kad vietinis turizmas Australijos populiacijoje išlieka populiariausias jau dešimtmetį, ir nors susidomėjimas išvykstanuoju turizmu nuolatos kyla, vietinio turizmo jis nepralenkė. Tai galima paaiškinti salos teritoriniu geografiniu nuotoliu nuo kitų žemynų, teritorijos dydžiu, klimato sąlygomis ir jo įvairove, floros ir faunos gausybe bei kitais žmogiškaisiais faktoriais – poreikio nebuvimu, nacionalizmu ir kt.

JAV „Miles partnership“ studijos¹² keliautojų tyrimo duomenys artimesni Lietuvos keliautojams, nes jame teigiama, kad 69 proc. amerikiečių rinksis keliauti svetur pandemijos laikotarpiu. Lietuvoje šis skaičius siekia 67,4 proc. Tačiau verta pabrėžti, kad, kitaip nei lietuviams, pagrindinis kriterijus renkantis atostogas kitoje šalyje amerikiečiams yra saugumas dėl COVID-19 toje šalyje, o lietuviams svarbiausias kriterijus yra kaina, taip saugumas lieka antroje vietoje. Būtina prisiminti, kad JAV priklauso stipriausių pasaulio ekonomikų septynetui (1 lentelė), todėl kaina daugumai šalies gyventojų nėra reikšmingas kriterijus renkantis kelionę.

Grįžtant į geografiniu, politiniu ir ekonominiu atžvilgiu artimesnį Lietuvai Europos regioną, verta tyrimą palyginti su Europos kelionių komisijos¹³ atliktu keliautojų tyrimu, kuris rodo, kad 52 proc. europiečių keliaus svetur dar šiais metais, o dar 46 proc. prisidės prie jau keliaujančių asmenų tada, kada bus įvesti skiepy pasai. Li-

10 Neurburger, L., and Egger, R., “Travel risk perception and travel behaviour during the COVID-19 pandemic 2020: a case study of the DACH region”, *Current Issues in Tourism* 24, 7 (2020): 1003–1016, <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1803807>.

11 *Beyond COVID-19: Time to explore more of our own backyard* (KPMG publishing, January 2021), <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/au/pdf/2020/beyond-covid-19-rise-of-domestic-travel-tourism-australia.pdf>.

12 Miles Partnership, “Longwoods International’s COVID-19 travel sentiment study”, žiūrėta 2021 m. kovo 2 d., <https://COVID19.milespartnership.com/travel-sentiment-study/>.

13 European Travel Commission, “Europeans increasingly eager to travel” (pranešimas spaudai, 2021 m. sausio 19 d.), <https://etc-corporate.org/news/europeans-increasingly-eager-to-travel-during-spring-2021-as-covid-19-vaccine-rollout-begins/>.

kusioji mažuma susilaikys nuo kelionių šiais metais. Tai rodo, kad Europoje linkusių keliauti žmonių yra net 30 proc. daugiau nei Lietuvoje. Tačiau pagal 7 lentelėje pateiktus duomenis matyti, kad kelionių planavimas Lietuvoje statistiškai reikšmingai skiriasi priklausomai nuo pasų įvedimo. Lietuvos gyventojai taip pat labiau planuotų keliones, jei būtų įvesti skiepy pasai.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta šiame poskyryje, galima daryti prielaidą, kad pandemija nesustabdė noro keliauti, o paskatino dėl užtęstų karantino draudimų ir ribojimų. Tačiau keliaujant, be ekonominių kriterijų, kurie pandemijos metu sustiprėjo dėl darbo stygiaus ir prarastų pajamų, svarbus yra saugumo jausmas ir atsakingo kelavimo koncepcija.

Išvados

Tyrimo rezultatai neabejotinai parodė, kad COVID-19 pandemijos poveikis keliautojams (viruso paplitimas statistiškai reikšmingai susijęs su kelionių planavimu (1 lentelė) tapo iššūkiu, privertusiu kelionių organizatorius atskirti veiklos prioritetus, ieškoti metodų, kurie leistų išsaugoti tiek klientus, tiek darbuotojus, investuoti į inovacijas ir atsiskaityti už neįvykusių 2020 m. kelionių rezervacijas su klientais (3 pav.). Įmonės priverstos modifikuoti savo tolimesnės veiklos perspektyvas pritaikydamos prie nuolat kintančių pandemijos diktuojamų karantino sąlygų, taip pat jos privalo būti pasiruošusios pildyti savo keliautojų lūkesčius siekdamas užtikrinti jų saugumą (4 lentelė ir 8 pav.). Kita vertus, keliautojų lūkesčiai kelionių organizatoriams išlieka dideli: daugiau nei pusė apklaustų asmenų planuoja keliauti dar šiais metais už Lietuvos ribų (2 lentelė) ir tik 7,5 proc. respondentų prarado pasitikėjimą kelionių organizatoriais (6 ir 7 pav.) ir ateityje savo keliones planuos patys. Atsižvelgus į ekonominę šalies situaciją, kaina vis dar išlieka keliautojams prioritetas renkantis kelionę, tačiau taip pat jiems proporcingai svarbus saugumas dėl COVID-19 pačios kelionės metu, taip pat ir šalyje, į kurią keliaujama. Likusieji kelionių pasirinkimo kriterijai – sezonas ir kelionės darnumas.

Respondentų teigimu, saugių kelionių ateitis yra skiepy pasai (9 pav.). Ir nors dar tiksliai nežinoma, ar skiepijimas stabdo ligos platinimą, tačiau, kaip teigia A. J. De Soto¹⁴, įgytas imunitetas ir atsparumas COVID-19 virusui suteikia galimybę išvengti sunkių ligos komplikacijų ar net mirties. Keliautojų tyrimas atskleidė, kad 67,1 proc. respondentų rinktųsi skiepy pasą. O pritaikius Chi-kvadrato metodą nustatyta, kad kelionių planavimas statistiškai reikšmingai skiriasi priklausomai nuo skiepy pasų įvedimo, tai reiškia, kad kelionės būtų aktyviau planuojamos, jei būtų įvesti skiepy pasai, suteikiantys teisę nevaržomai keliauti be testavimo ir karantino.

14 De Soto, J.A., "Evaluation of the Moderna, Pfizer/BioNTech, Astrazeneca/Oxford and Sputnik V Vaccines for COVID-19", *Advance Research Journal of Medical and Clinical Science* 7, 1 (2021): 408–414, <https://doi.org/10.15520/arjmcs.v7i01.246>.

Tikėtina, kad vietinis turizmas klestės tik griežto karantino laikotarpiu, kada galima keliauti į kitą savivaldybę, bet negalima skristi į kitą šalį. Keliauti į kitą šalį labiausiai linkę 36–60 m. respondentai ir tik maža dalis vyresnių apklausos dalyvių nurodė keliausiantys po Baltijos regioną. Dėl COVID-19 pandemijos besikeičiančių karantino sąlygų įvairiose šalyse galima manyti, kad populiarės paskutinės minutės kelionės dėl finansinių saugumo sumetimų ir labiau prognozuojamų keliavimo datų. Globalios pandemijos paveikta kelionių organizavimo industrija skatina pomėgiais, įvairiais interesais grįstas asmenines (angl. *taylor-made*) keliones ar net specifines buvusių iki pandemijos populiariausių kelionių rekonstrukcijas, kuriamas pagal individualius keliautojų poreikius.

Rekomendacijos keliautojams COVID-19 pandemijos sąlygomis: patartina kreiptis į kelionių organizatorių ar kelionių pardavimo agentą ir ieškoti galimybių atidėti kelionę vėlesniam laikui; pakeisti jos kryptį arba priimti kitokį kompensacijos pasiūlymą, t. y. ieškoti abiem šalims tinkamo sprendimo. Šioje situacijoje nėra kelionių organizatorių kaltės, todėl svarbu išlaikyti balansą tarp vartotojų teisių ir verslo prisiimtų įsipareigojimų. Keliautojai raginami siekti taikaus susitarimo ir įvertinti galimybes dėl sutarties pakeitimo, o sutarties nutraukimą naudoti tik kaip galutinę priemonę neradus kitų sprendimo būdų. Taip pat tikėtini ilgesni pinigų grąžinimo terminai.

Literatūra

- Beyond COVID-19: Time to explore more of our own backyard*. KPMG publishing, January 2021. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/au/pdf/2020/beyond-covid-19-rise-of-domestic-travel-tourism-australia.pdf>
- De Soto, J.A. “Evaluation of the Moderna, Pfizer/BioNtech, Astrazeneca/Oxford and Sputnik V Vaccines for COVID-19”. *Advance Research Journal of Medical and Clinical Science* 7, 1 (2021): 408–414. <https://doi.org/10.15520/arjmcs.v7i01.246>
- European Travel Commission. “Europeans increasingly eager to travel”. Pranešimas spaudai, 2021 m. sausio 19 d., <https://etc-corporate.org/news/europeans-increasingly-eager-to-travel-during-spring-2021-as-covid-19-vaccine-rollout-begins/>
- Haywood, K. M. “A post COVID-19 future – tourism re-imagined and re-enabled”. *Tourism Geographies Journal* 22, 3 (2020): 599–609. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762120>
- Klonowska, K., and Bindt, P. “The COVID-19 Pandemic: Two Waves of Technological Responses in the European Union”. Hague Centre for Strategic Studies, 2020. <https://www.jstor.org/stable/resrep24004>
- Marshall, C., and Rossman, G. B. *Designing Qualitative Research*, 4th edition. Thousand Oaks: Sage Publications, 2006.
- Miles Partnership. “Longwoods International’s COVID-19 travel sentiment study”. Žiūrėta 2021 m. kovo 2 d., <https://COVID19.milespartnership.com/travel-sentiment-study/>
- Neuburger, L., and Egger, R. “Travel risk perception and travel behaviour during the COVID-19 pandemic 2020: a case

- study of the DACH region”. *Current Issues in Tourism* 24, 7 (2020): 1003–1016. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1803807>
- Praude, V., and Shalkovska, E. “Marketing Factors of Formation of Company’s Customer Equity”. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, no. 52 (2009): 63–75.
- Valstybinė vartotojų teisių apsaugos tarnyba. „Lietuvos kelionių organizatorių pajamos krenta, tačiau jie išlieka mokūs“. Pranešimas spaudai, 2020 m. lapkričio 16 d., <https://www.vvtat.lt/naujienos-ir-pranesimai-ziniasklaidai/377/lietuvos-kelioniu-organizatoriu-pajamos-krenta-taciau-jie-islieka-mokus:1669>
- Žukauskienė, R. „Kokybiniai ir kiekybiniai metodai“. PowerPoint prezentacija, 2008. Žiūrėta 2021 m. sausio 5 d., <https://www.coursehero.com/file/63840290/kokybiniai-ir-kiekybiniai-tyrimai1-1ppt/>
- Rima Karsokienė, socialinių mokslų magistrė, Klaipėdos universiteto Sveikatos mokslų fakulteto Sporto, rekreacijos ir turizmo katedra. Mokslinių tyrimų kryptys: turizmo vadyba, organizacijų valdymas, inovacijos.
- Leta Dromantienė, socialinių mokslų daktarė, Klaipėdos universiteto Sveikatos mokslų fakulteto Sporto, rekreacijos ir turizmo katedros profesorė. Mokslinių tyrimų kryptys: socialinės inovacijos, socialinė integracija, organizacijų vadyba, mokymasis visą gyvenimą.

THE BEHAVIOR OF LITHUANIAN TRAVELERS IN THE CONTEXT OF COVID-19

Rima Karsokienė, Leta Dromantienė

Klaipėda University, Lithuania

Summary. *The relevance of this study is determined by the fact that the tourism industry is undergoing the most difficult period in its history due to the COVID-19 pandemic. Travel restrictions imposed to stop the spread of the virus have had a devastating effect on the entire tourism industry, both worldwide and in Lithuania. Tourism is a vital part of the infrastructure of the world economy, generating 10% of total GDP according to the United Nations World Tourism Organization. Hence, this industry was maintaining 1 in 10 of all jobs worldwide before the COVID-19 pandemic. The tourism sector is very dynamic, requiring a rapid response to a changing environment and market. However, tourism is also the sector most affected by the COVID-19 pandemic. After the start of the COVID-19 pandemic, tour operators in Lithuania suffered €9.5 million in losses throughout 2020, and their income fell by an average of 58%.*

The aim of this article is to analyze the motives and choices of travelers’ behavior regarding travel priorities during a pandemic.

The research methodology consisted of the analysis of scientific literature alongside

documentary and statistical data regarding the effects of the COVID-19 pandemic on the tourism sector. This was accompanied by quantitative research on travelers' behavior in Lithuania.

The results of this study unequivocally show that the impact of the COVID-19 pandemic on travelers was over 89%. Due to the changing quarantine conditions brought about by the COVID-19 pandemic in various countries, last-minute travel is expected to become popular for reasons of financial security and allowing more predictable travel dates. The travel industry, after having been affected by the global pandemic, encourages hobby, tailor-made trips, or even specific reconstructions of the most popular pre-pandemic trips that are designed around the individual needs of travelers.

Respondents also indicated that the future of safe travel lies in vaccine passports and, although it is not yet known exactly whether vaccination inhibits the spread of the disease, acquired immunity and resistance to the COVID-19 virus provides an opportunity to avoid severe complications or even death. A survey of travelers revealed that 67.1% of respondents would choose a vaccine passport, and the Chi-squared test found that travel planning differed statistically significantly depending on the introduction of vaccination passports. This means that travel planning would be more active if vaccination passports were introduced to allow unrestricted travel without testing and quarantine.

Keywords: COVID-19 pandemic, tourism, travelers, behavior.

Rima Karsokienė – socialinių mokslų magistrė, Klaipėdos universiteto Sveikatos mokslų fakulteto Sporto, rekreacijos ir turizmo katedra. Mokslinių tyrimų kryptys: turizmo vadyba, organizacijų valdymas, inovacijos.

Leta Dromantienė – socialinių mokslų daktarė, Klaipėdos universiteto Sveikatos mokslų fakulteto Sporto, rekreacijos ir turizmo katedros profesorė. Mokslinių tyrimų kryptys: socialinės inovacijos, socialinė integracija, organizacijų vadyba, mokymasis visą gyvenimą.

Rima Karsokienė – Master of Social Sciences, Faculty of Health Sciences at Klaipėda University. Research interests: tourism management, organizational management, innovations.

Leta Dromantienė – Doctor of Social Sciences, HP, professor at Klaipėda University. Research interests: social innovations, social integration, organizational management, studying for life.

POLARISING FEATURES OF NATIONALISM: THE CASES OF INDEPENDENT LITHUANIA IN THE 1930S, 2008–2009, AND 2015

Audronė Janužytė

Mykolas Romeris University
Institute of Political Science

Ateities st. 20, 08303 Vilnius, Lithuania

E-mail: audrone_januzyte@mruni.eu

ORCID: 0000-0001-6012-0598

Received: 20 March 2021; accepted for publication: 12 April 2021

DOI: 10.13165/SMS-21-12-1-03

Abstract. *Based on insights into economic nationalism, this article focuses on the forms of nationalism which were manifested in the relations between Lithuanians and ethnic minorities, groups, immigrants, and refugees in the independent state of Lithuania. The aim of this article is to highlight features of economic nationalism through an analysis of the relations between Lithuanians and ethnic minorities in two cases of independent Lithuania: 1) ethnic discrimination and ethnic conflicts in the 1930–1940 period; and 2) negative and religious xenophobic attitudes towards immigrants and refugees in the periods of the global financial crisis in 2008–2009 and the refugee crisis in Europe in 2015. This analysis enables us to explain the emergence of economic nationalism as well as its general and specific characteristics in Lithuania, i.e., the reasons triggering the outburst of negative, discriminatory, hostile, or religious xenophobic views of people in Lithuania towards ethnic minorities, groups, immigrants, and refugees. These views emerged during political, democratic, and refugee crises in Europe and the global financial crisis, and in some cases even resulted in physical violence against minorities –*

especially against Jews in the 1930s.

Keywords: *nationalism, economic nationalism, nationalism in Lithuania, ethnic minorities and groups, ethnic conflicts, immigrants, refugees.*

Introduction

In the process of building the nation-state of Lithuania after declaring independence on 16 February 1918, there was a noticeable growing tendency towards ethnic tensions, hostilities, and conflicts in society in the 1930s. This trend was prompted by global and national economic situations, the political and democratic crisis in Europe, the establishment of totalitarian and authoritarian regimes in other countries, as well as the anti-Semitic and terror-based politics of Nazi Germany against Jews as an ethnic minority and its aggressive foreign policy against neighboring states. All of this affected the domestic policies of Lithuania with respect to its ethnic minorities, specifically in the form of: restrictions of their civil rights and discrimination against them as representatives of ethnic minorities; shaping negative attitudes towards ethnic minorities in the mass media; and even physical violence against them at the local level. After the restoration of the independent state of Lithuania on 11 March 1990, under the conditions of the global financial crisis of 2008–2009, and during the refugee crisis in Europe in 2015, negative or hostile views on ethnic groups, immigrants, and refugees also came into focus. Therefore, the features of economic nationalism can be discerned in independent Lithuania both in the 1930s and in the first two decades of the 21st century. The economic nationalism approach might explain the ways in which national politics affects economics, and what discussions about the relationships between national identities and economic processes were taking place in the different cases of the independent state of Lithuania. According to Andreas Pickel, “Economic nationalism can be understood as a specific ideology and policy doctrine [...] in light of a specific case study [...]”¹ In his opinion, “[...] economic nationalism cannot be examined and assessed as an economic doctrine in an abstract economic framework precisely because it responds to problems situated in a particular historical, political, cultural and social context.”² Insights into economic nationalism presuppose the issues to be discussed in this article, specifically the forms of nationalism which could be identified in the relations of Lithuanians with ethnic minorities and groups as well as immigrants and refugees in cases of independent Lithuania. The aim of this article is to highlight the features of economic nationalism through the analysis of the relations between Lithuanians and ethnic minorities in

1 Pickel, A., “Introduction: False Oppositions. Recontextualizing Economic Nationalism in a Globalizing World”, in *Economic Nationalism in a Globalising World*, edited by E. Helleiner and A. Pickel (Ithaca, London: Cornell University Press, 2005), 2. <http://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctv3s8rx6.5>

2 *Ibid.*, 4.

two cases of independent Lithuania: 1) ethnic discrimination and ethnic conflicts in 1930–1940; and 2) negative and religious xenophobic attitudes towards immigrants and refugees in the periods of the global financial crisis in 2008–2009 and the refugee crisis in Europe in 2015. The relationship of Lithuanians with ethnic minorities and groups is examined based on the research methods of content analysis, document analysis, and the comparative method. The research methods of content and document analysis are applied in revealing Lithuanians' attitudes towards ethnic minorities and groups as well as immigrants and refugees, and also in disclosing the forms of economic nationalism manifested in Lithuanians' relationships with ethnic minorities, groups, immigrants, and refugees in the independent state of Lithuania. The comparative research method is used to compare the attitudes of Lithuanian society towards ethnic minorities, groups, immigrants, and refugees in various periods, indicating their similarities and differences as well as identifying the general and specific characteristics of economic nationalism typical of a particular period of independent Lithuania. The sources and literature may be classified into three groups: the first includes publicistic articles of the period discussing ethnic minorities, groups, immigrants, and refugees. The second group covers research articles and studies of such authors as Liudas Truska, Egidijus Vareikis, Gediminas Vaskela, Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas, and others, examining policies on ethnic minorities and the relationships between Lithuanians and ethnic minorities in the independent Lithuania of the interwar period. The third group comprises sociological research conducted by Diana Janušauskienė³, Vita Petruškaitė, Karolis Žibas, Giedrė Blažytė, and others, as well as opinion polls concerning ethnic minorities, groups, immigrants, and refugees in Lithuania in the first and second decades of the 21st century.

1. Characteristics of economic nationalism in the 1930s

Many studies have shown that, in the 1930s, conflicts between Lithuanians and ethnic minorities increased in the economic sector. It could be maintained that economic nationalism was emerging as a phenomenon inspired by the protectionist economic policy actively pursued by the Lithuanian Government with respect to Lithuanian business people since the 1930s. This policy was aimed at encouraging (by various means) Lithuanians to engage in business, to incorporate enterprises and banks, and to gradually edge out entrepreneurs of other nationalities from those areas. G. Vaskela, studying national aspects of strengthening the economic positions of

3 The author is grateful to Dr Diana Janušauskienė for permitting the use of data from “Subjective Security in Volatile Geopolitical Context: Traits, Factors and Individual Strategies” (*Subjektyvus saugumas kintančiame geopolitiniame kontekste: ypatumai, formuojantys veiksniai ir individų kuriamos strategijos*, research conducted by the Lithuanian Social Research Centre at Institute of Sociology in 2015–2017, financed by the Research Council of Lithuania. The research head: Dr Diana Janušauskienė. Authors of the research: Diana Janušauskienė, Eglė Vileikienė, Laima Neviskaitė and Ingrida Gečienė-Janulionė).

Lithuanians, discerns the origins of economic nationalism which, in his opinion, are characteristic of “any nation that is reborn and on its way to modernity.”⁴ L. Truska refers to the economic policy pursued by the Government as Lithuanization (Lith. synonyms *lituanizacija/lituanizavimas* / “*atlietuvinimas*”).⁵ However, it is difficult to agree fully with the concept of Lithuanization since the protectionist economic policy of the Government and the movement of Lithuanians for the restriction of the rights of ethnic minorities and groups in the economic sector in the 1930s was essentially directed against banking, trade, and other business sectors operated by entrepreneurs of other nationalities. The processes taking place in economic policy and in public may be referred to as economic nationalism, the characteristics of which were as follows:

1. The protectionist economic policy of the Government of Lithuania, with respect to Lithuanian businesspeople, aimed at pushing out entrepreneurs of other nationalities, especially Jewish, and increasing the relative number of Lithuanians in the trade and banking business sectors. According to V. Sirutavičius and Darius Staliūnas: “The peasants who became Lithuanians (E. Weber) and created a nation state also wanted to create ‘national economy’, i.e. to dominate not only in agriculture, but also in trade and in developing industry, etc.”⁶ Active state-wide protectionist economic policy manifested in the regulation of the agricultural sector, the incorporation of state-owned enterprises, the regulation of permits and concessions in the industrial sector, and the management of foreign trade through licenses and permits.⁷ Establishing Lithuanian cooperatives protected by the state was one of the most efficient measures in assisting Lithuanians to gain a stronger position in business. In 1937, for instance, the exports of the “Pieno centras” dairy association accounted for more than 26% of the country’s total. In 1939, the exports of the “Lietūkis” association of agricultural cooperatives covered 15.5% of in the country’s total, and its import of mineral fertilizers constituted 100% of the country’s total. Further, the same company’s import of salt accounted for 93%, and agricultural machineries accounted for 80% of the country’s total. The export of the “Maistas” public company (with the prevailing state capital)

4 Vaskela, G., “Lietuvių ir žydų santykiai visuomenės modernėjimo ir socialinės sferos politinio reguliavimo aspektais (XX a. pirmoji pusė)”, in *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje. Tarp tarpininko ir konkurento*, compiled by V. Sirutavičius and D. Staliūnas (Vilnius: LII leidykla, 2006), 149.

5 For more, see: Truska, L., “A. Smetonos valdžios politika žydų atžvilgiu (1927–1940)”, *Istorija* 59–90 (2004): 67–81; Truska, L., *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio* (Vilnius: VPU leidykla, 2005); Truska, L., “Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis (1930–1940 m.)”, *Istorija* 58 (2003): 39–49.

6 Sirutavičius, V., and Staliūnas, D., “Antižydiškų pogromų prielaidos Lietuvoje (XIX a.–1940 m. (Vietoj įvado)”. In *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje*, compiled by V. Sirutavičius and D. Staliūnas (Vilnius: LII leidykla, 2005), 21.

7 Truska, “A. Smetonos valdžios politika”, *supra note*, 5: 74.

accounted for one third of the country's exports in 1939.⁸ The protectionist policy supporting and enabling Lithuanian businesses by means of the policy of concessionary credits and investments, state orders, and permits and concessions yielded results: up to 60% of the entire industry, including crafts, was owned by Lithuanians in the 1930s. Lithuanian companies dominated in exports and imports; for example, in the spring of 1939, exports of Lithuanian companies accounted for 81.2% of the country's exports, and the volume of their imports constituted 52.2% of the country's imports. Jewish businesses of that period accounted for 15% of exports and 35.5% of imports in the country, whereas companies owned by entrepreneurs of other nationalities accounted for 3.8% of exports and 10.9% of imports⁹.

2. The discriminatory policy of the authorities against Jewish individuals ensured that the latter could not take civil service positions in state and municipal institutions (which in fact eliminated them from working within the authorities)¹⁰. As shown by the research of L. Truska, individuals of Jewish nationality were in fact not hired to work at the offices of the president and ministers, military schools, or diplomatic establishments, and very few of them were employed in state and municipal institutions. The same can be seen from the statistical data of the period: in 1934, for instance, 477 out of 35,200 civil servants in state and municipal institutions were Jewish, including 290 working as school teachers. The Ministry of National Defence had 1,800 civil servants, and only 9 were Jewish; the Ministry of Interior employed 5 Jews among its 5,600 civil servants (and 2 Jews out of 3,600 police officers); the Ministry of Foreign Affairs had 3 Jews among its 162 employees; and municipalities employed 60 Jews among their 3,000 civil servants, and only 1 Jew worked among 1,300 military officers.¹¹ Another example of discrimination is associated with the restrictions placed on Jewish individuals when acquiring land.¹² It should also be pointed out that although the relative number of Jews in the economy of Lithuania decreased due to their emigration,¹³ business bankruptcies, and protectionism with respect to Lithuanian businesses and

8 *Ibid*; Truska, „Lietuvių verslininkų sąjunga“, *supra note*, 5: 39–40.

9 *Ibid*.

10 Sirutavičius and Staliūnas, *supra note*, 6: 18.

11 Truska, „A. Smetonos valdžios politika“, *supra note*, 5: 73.

12 Vareikis, V., „Žydų ir Lietuvių susidūrimai bei konfliktai tarpukario Lietuvoje“, in *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje*, compiled by V. Sirutavičius and D. Staliūnas (Vilnius: LII leidykla, 2005), 160.

13 Between 1920 and 1940 some 30,000 Lithuanian Jews left the country, most moving to South Africa and Palestine, and the Jewish populations fell to approximately 150,000. See Polonsky, A. (ed.), *Jews in Poland and Russia 3: 1914 to 2008* (Oxford, Portland, Oregon: The Littman Library of Jewish Civilization, 2012), 229.

economic nationalism, Jews still owned 40% of the industry and crafts in the country, and more than 50% of the retail trade in the late 1930s. Many Jews were specialists of free professions, lawyers, educators, or doctors. In 1937, for instance, out of 798 doctors in Lithuania, 341, or 42.73%, were Jewish.¹⁴

3. Public economic organizations that targeted ethnic minorities proliferated. One example of this is the Lithuanian Business Association (*Lietuvių prekybininkų, pramoninkų ir amatininkų sąjunga – Lietuvių verslininkų sąjunga*), founded in 1930, which chose the phrase “Lithuania for Lithuanians” as its slogan and was active from 1930 to 1940. The idea of its slogan contradicted an article of the Constitution of Lithuania stipulating that all persons are equal before the law, and their rights may not be restricted, nor may they be granted any privileges on the grounds of nationality or belief. However, this association promoted economic nationalism with discernible features of economic anti-Semitism. Members of this organization demanded economic reforms in the country that would enable businesspeople of other nationalities (especially Jewish) to be pushed out from the industrial, commercial, and business sectors. They even suggested confiscating the assets of Jewish people based on the Law on Land Reform of 1922, which allowed the expropriation of land from Polish landlords for a symbolic fee.¹⁵ The main aim of this organization was to increase the relative number of Lithuanians in the business, banking, trade, and industry sectors. To achieve this aim, they promoted various businesses among the youth, encouraging relocation to urban areas, engaging in business, and abstaining from buying goods from non-Lithuanian shops. In the 1940s, this association had over 100 divisions, with its membership exceeding 5,000.¹⁶ Their ideas were also supported by such parties and organizations as the Lithuanian Nationalist Union, the Lithuanian Christian Labour Party, the “Young Lithuania” association of national Lithuanian youth (*Lietuvių tautinio jaunimo sąjunga* “*Jaunoji Lietuva*”), the “Spring” Lithuanian Catholic youth federation (*Lietuvos katalikų jaunimo federacija* “*Pavasaris*”), as well as paramilitary organizations such as the Union of Creators and Volunteers of Lithuanian Armed Forces (*Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga*), the Lithuanian Riflemen’s Union (*Lietuvos šaulių sąjunga*), and the Iron Wolf organization (“*Geležinis vilkas*” *organizacija*).
4. Articles were published that propagated national discord, discrimination, and anti-Semitism in Lithuanian newspapers and magazines, e.g., the *Verslas* Lithuanian business weekly (with its *Amatininkas* supplement), and such newspapers and magazines as *Tėvynės sargas*, *Trimitas*, *Lietuva*, *Vienybė*,

14 Truska, “Lietuvių verslininkų sąjunga”, *supra note*, 5: 40; Truska, “A. Smetonos valdžios politika”, *supra note*, 5: 74.

15 Truska, “Lietuvių verslininkų sąjunga”, *supra note*, 5: 42.

16 Truska, “Lietuvių verslininkų sąjunga”, *supra note*, 5: 40.

Pavasaris, Darbininkas, Naujoji Romuva, Židinys, Jaunoji karta, Laisvė, Rytas, Tautos valia, Ūkininkas, etc. Articles in such publications shaped a negative and hostile opinion of ethnic minorities. In the 1930s, the *Verslas* Lithuanian business weekly, with the circulation of 10,000 copies, was, according to Algimantas Kasparavičius, the greatest and loudest mouthpiece of economic anti-Semitism, in the pages of which Jews were blamed for economic hardships, exploiting Lithuanians, taking capital out of the country, granting favorable credit only to their nationals (other Jews), abusing the trading monopoly in rural areas, and undermining Lithuanian entrepreneurs, preventing business growth and the creation of economic prosperity in the country.¹⁷ It should be noted that the pages of the *Verslas* business weekly were in general marked by a negative attitude towards entrepreneurs of various ethnic minorities and groups, and often published discriminatory statements against them, suggesting that the Government should: strive for all public procurement contracts to be awarded only to Lithuanians; prohibit the Lithuanian youth from working for individuals of other nationalities; adopt laws favoring Lithuanians in competition against representatives of other ethnic groups; and enable Lithuanians to gradually take over the businesses of ethnic minorities. For instance, in 1937, Prof. Steponas Kolupaila claimed that “the laws are intended for protecting interests of the master of the country from competitors of other nationalities.”¹⁸ The idea was that “if over 85% of all assets could be accumulated in the hands of Lithuanians [...]”, it would be “the most democratic requirement.”¹⁹ Others argued that it would be quite democratic to require that Lithuanians owned at least 90% of the entire economy of the country.²⁰ On 16 December 1938, one article called for the establishment of quotas in employment and business until such a time as the “majority percentage of Lithuanians is also reflected in commerce.”²¹ The wishes expressed by Emilija Putvinskaitė-Marcinkevičienė, the head of the Riflemen organization, for Lithuanian entrepreneurs to implement the idea of Lithuania being only for Lithuanians are a particularly illustrative claim.²² Other above-mentioned periodicals also reflected a negative attitude towards ethnic minorities and

17 Kasparavičius, A., “Lietuviai ir žydai katastrofos išvakarėse: Iššūkiai ir įvaidžiai”, in *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje*, compiled by V. Sirutavičius and D. Staliūnas (Vilnius: LII leidykla, 2005), 132.

18 Kolupaila, S., “Dar vienas pralaimėjimas”, *Verslas* 3 (1937), 1; Truska, “Lietuvių verslininkų sąjunga”, *supra note*, 5: 42.

19 “Ko mes norime. Lietuvių verslininkų dabartiniai siekiai”, *Verslas* 50 (1938), 1.

20 Kovas, J., “Neabejokim miestų reformos”, *Verslas* 50 (1938), 4.

21 Polonsky, *supra note*, 13: 229.

22 “Kapitalai turi būti lietuvių rankose”, *Verslas* 25 (1939), 1; Truska, “Lietuvių verslininkų sąjunga”, *supra note*, 5: 44.

groups. For instances, articles in the *Tėvynės sargas* referred to Russians as those who bring Russification, oppose to and persecute Catholicism, lie, steal, and are lazy exploiters willing to rob Lithuanians of their land; the Jews were accused of swindling, cheating, and stealing, and people were encouraged to boycott Jewish goods, restrict the rights of Jews to lease or acquire land, and even to limit their civil rights. Poles were accused of Polonising Lithuanians, being unwilling to speak Lithuanian, and poaching famous historic figures of Lithuanian origin, and people were invited to abstain from buying goods from Poles.²³ According to V. Sirutavičius: “Minorities were often described as hostile (especially Poles, because of the conflict with Poland) or selfish, conceited, and unconcerned about forming a strong Lithuanian state (this was a more typical description of Jews).²⁴

5. Public meetings inciting national discord, discrimination, and promoting anti-Semitism were held. For instance, Juozas Markulis, one of the lectors of the Christian Labour Party, made a public promise not to buy goods from people of other nationalities at a lecture on “making the business Lithuanian again” in 1935, which was attended by 200 members of the “Spring”²⁵ Lithuanian Catholic youth federation. The festival of the cities of the Dzūkija region took place in Alytus on 6 June 1937, where General Jonas Jurgis Bulata declared that he did not wish to die until Lithuania became Lithuanian. Bishop Mečislovas Reinys boasted at a party of the members of the Anykščiai branch of the Lithuanian Business Association on 10 July 1938 that he was shopping only at Lithuanian traders.²⁶ On 19 February 1939, a resolution addressed to the Government was adopted and signed by 500 participants at a festival of Lithuanian businesses organized by the Skaudvilė branch of the Lithuanian Business Association. It was demanded in this resolution to impose restrictions on the rights of Jews – i.e., prohibiting trading on Sundays, shifting the market day from Sunday to Saturday, banning ritual slaughtering of cattle, and depriving Jews who illegally settled in Lithuania after 1918 of citizenship.²⁷ The meeting of the Union of Creators and Volunteers of the Lithuanian Armed Forces held in June 1939 in Kaunas accused its long-standing Chairman Petras Gužas of favoring Jews, and he lost his position. The new

23 Vaskela, *supra note*, 4: 151, 154–157.

24 Sirutavičius, V., “‘Close, but very suspicious and dangerous neighbor’: Outbreaks of antisemitism in Inter-War Lithuania”, in *Jews in the Former Grand Duchy of Lithuania since 1772*, edited by Š. Liekis, A. Polonsky, and C. Y. Freeze (Liverpool University Press, 2013), 246.

25 “Pavasarininkai remia mėlynuosius ženklus”, *Verslas* 7 (1935), 3; Truska, “Lietuvių verslininkų sąjunga”, *supra note*, 5: 45.

26 “Jūsų, verslininkai, sąjūdis suvaidins...”, *Verslas* 28 (1938), 3–2; Truska, “Lietuvių verslininkų sąjunga”, *supra note*, 5: 45.

27 Truska, “Lietuvių verslininkų sąjunga”, *supra note*, 5: 43.

- chairman, Colonel Antanas Mačiuka, said that if Lithuanians wanted to be independent, they should have economic along with political independence: “[...] the minorities [...] will have to adapt to us.”²⁸ In his speech at the 7th anniversary of the Kalvarijos branch of the Lithuanian Business Association in the spring of 1939, Dr. Eliziejus Draugelis, a figure in the Catholic community, wished for Lithuanian business people to have more rights than citizens of other nationalities “as the Lithuanian is a master and he must always have priority.”²⁹ On 15 August 1939, proclamation leaflets of the *Verslas* editorial board containing the slogan “Lithuania for Lithuanians” were distributed at a cooperation festival held in Jurbarkas, which was attended by 4,500 people.³⁰
6. National conflicts and anti-Semitic acts of violence occurred. Examples of anti-Semitic campaigns include the dissemination of leaflets against Jews, defacing non-Lithuanian signs, breaking the windows of Jewish houses, companies, and shops, as well as acts of brutality and collective violence. Most of the violence against Jews was carried out by lower-middle-class Lithuanians in small towns, and by gymnasium pupils and university students in Kaunas. Members of the Lithuanian Riflemen’s Union and the “Young Lithuania” association of national Lithuanian youth were often involved in anti-Semitic campaigns in various provinces of Lithuania.³¹ One of the more serious conflicts took place on 1 August 1929 in Kaunas, Vilijampolė, in a scuffle between leftist (mostly Jewish) and Lithuanian workers. Several police officers were also involved in the conflict. In 1932, one police officer and 7 other individuals were sentenced to imprisonment for between 3 and 9 months.³² One example of collective violence (a pogrom) is the incident in Leipalingis on 18 June 1939, where local Jews were assaulted and the windows of their homes were smashed (the window panes of 22 Jewish houses and the synagogue were broken). The Jews were protected from physical attack only by police intervention. The most active participants in the pogrom and the main instigators of the crowd were three members of the Lithuanian Riflemen’s Union and one member of the “Spring” Lithuanian Catholic youth federation. Five individuals were sentenced to one month of imprisonment or a fine of 1,000 Lithuanian litas each, and 13 individuals were sentenced to 1 week in custody or a fine of 200 Lithuanian litas.³³ Another example of collective violence can be seen in the

28 “Savanorių sąjunga steigia ekonominę komisiją”, *Verslas* 25 (1939), 3; Truska, “Lietuvių verslininkų sąjunga”, *supra note*, 5: 44.

29 “Didelės verslininkų iškilmės Alytuje”, *Verslas* 22 (1939), 3; Truska, “Lietuvių verslininkų sąjunga”, *supra note*, 5: 45.

30 Truska, “Lietuvių verslininkų sąjunga”, *supra note*, 5: 43–45.

31 Vareikis, *supra note*, 12: 165.

32 *Ibid.*, 170–171.

33 For more, see: Mačiulis, D., “Žvilgsnis į vieno pogromo anatomiją tarpukario Lietuvoje”. In *Kai kse-*

pogrom of 30 October–1 November 1939 in Vilnius, during which 22 Jews were seriously injured and 13 were left with minor injuries at the hands of Polish aggressors. The Jews accused the Lithuanian Government of failing to prevent the violence, and blamed the Lithuanian police for supporting the aggressive crowd. The passivity of the authorities can be explained by their attempts to reduce ethnic tensions and to stabilize the situation in the recently regained Vilnius Region.³⁴ It should be pointed out, however, that no deaths occurred in anti-Jewish riots or pogroms in the inter-war period in Lithuania.³⁵

There were a number of reasons which prompted the rise of economic nationalism. On the one hand, this rise is related to the economic, social, and cultural gap between ethnic minorities and Lithuanians. On the other hand, the merely formal levelling of constitutional rights accompanied by discriminatory politics limiting the employment of individuals of other nationalities at state institutions did not bridge the widening social and cultural gap, particularly in the conditions of the global economic recession in 1929–1932. Although the Government of Lithuania attempted to curb the incitement of national conflicts and manifestations of anti-Semitism,³⁶ the same Government essentially locked up and failed to resolve the causes of national discord. Furthermore, the protectionist economic policy pursued by the Government with respect to Lithuanian businesspeople did not consolidate the society of Lithuania in overcoming the consequences of the global recession in the country. On the contrary, it deepened the economic gap between Lithuanians and ethnic minorities, and prompted economic nationalism. Another important factor for the development of economic nationalism was the building of a nation state, where ethnic minorities and groups were perceived as an obstacle to an ethnocentric state, to economic modernization, and to Lithuanians competing with representatives of other nationalities. According to V. Sirutavičius, “various Lithuanian social organizations were formed that not only actively tried to strengthen ‘national consciousness’ or to nationalize

nofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje, compiled by V. Sirutavičius and D. Staliūnas (Vilnius: LII leidykla, 2005), 181–212; Truska, “A. Smetonos valdžios politika”, *supra note*, 5: 72.

34 Vareikis, *supra note*, 12: 179.

35 *Ibid.*, 162; Sirutavičius and Staliūnas, *supra note*, 6: 11.

36 Incitement to national hatred entailed financial penalties of up to LTL 1,500, and criminal prosecution with possible imprisonment for 2 months or expulsion from the territory of residence. In addition, it should be noted that there were no legal acts restricting the rights of Jewish people. In fact, some periodicals which promoted anti-Semitism were banned. For instance, the *Tautos žodis* weekly, the articles of which created an image of a Jew as an exploiter of Lithuanians undermining the state of Lithuania, was banned in 1927, and its most active publishers were imprisoned in the Varniai Concentration Camp for a few months. The editor of *Tautos žodis* was imprisoned for 1 month in 1933 for incitement to national hatred. For more, see: Vareikis, *supra note*, 12: 172, 174; Kasparavičius, *supra note*, 17: 125–126; Truska, “Lietuvių verslininkų sąjunga”, *supra note*, 5: 40; Truska, “A. Smetonos valdžios politika”, *supra note*, 5: 71–72.

the state, but also aimed to combat ‘foreigners’, opposing the ‘negative’ influences of ethnic minorities.”³⁷

2. Features of economic nationalism in 2008–2009 and 2015

A comparison of the relations between Lithuanians and ethnic minorities and groups in the 1930s and in 2008–2015 reveals several similarities. First, during the periods of the global economic recession and financial crisis and the refugee crisis in Europe, Lithuanians’ hostility towards representatives of other nationalities and races heightened, and acquired the features of economic nationalism. Such slogans as “Lithuania for Lithuanians” returned to radical media and extremist movements in Lithuania. For instance, a Turkish respondent in an interview on 27 July 2011 said that his fellow countrymen and he had encountered flare-ups of national hatred from Lithuanians: “[...] one of them called us Arabs and shouted that we should get out of Lithuania [...], and it was not pleasant to hear ‘Lithuania for Lithuanians’ when celebrating the Day of Independence of Lithuania on March 11th together with Lithuanians in the common march on Gediminas Avenue” (author’s note – the main street of Vilnius).³⁸ In the view of Patrick Taran, given the conditions of economic recession and high unemployment rates in the country, labor migrants are often accused of taking the jobs of local residents, which increases negative attitudes towards them. Based on opinion polls conducted in 2009, public attitudes towards labor migrants were more negative rather than positive in Lithuania.³⁹ The reasons for such negative views were threats associated with immigrants, namely the loss of jobs and potential social disturbances in the country. For instance, according to data from 2010–2014 opinion polls, more than half of the respondents thought that the migrants residing in the country were supported by Lithuanian taxpayers’ money,⁴⁰ and that the arrival of migrants could cause social disturbances.⁴¹ Other risks were associated with the

37 Sirutavičius, *supra note*, 24: 246.

38 Interview on 27 July 2011, from Žibas, K., *Kinų ir turkų imigrantai Lietuvoje* (Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2014), 147.

39 Petrušauskaitė, V., and Žibas, K., “Darbo migrantai Europoje ir Lietuvoje: gyvenimo ir darbo sąlygų problematika”, in *Etniškumo studijos = Ethnicity Studies I: Darbo migrantai: gyvenimo ir darbo sąlygų Lietuvoje* (Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, 2015), 14–15.

40 In 2010, 57.5% of respondents believed that immigrants living in Lithuania were supported financially by Lithuanian taxpayers; in 2011, this opinion was shared by 54.4%; in 2012 and 2013, this attitude was maintained by as many as 61% of respondents; and in 2014, this number dropped to 57%. See: Žibas, *supra note*, 38: 78, 190; Blažytė, G., “Visuomenės nuostatos imigracijos atžvilgiu ir jų atsiradimo prielaidos”, in *Etniškumo studijos = Ethnicity Studies I: Darbo migrantai: gyvenimo ir darbo sąlygų Lietuvoje* (Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, 2015), 120.

41 In 2010, this opinion was shared by 51.4% of respondents; in 2011, this number was 51.1%; in 2012, this position was supported by 52.9%; and in 2014, this attitude was maintained by 54% of respondents. See: Žibas, *supra note*, 38: 78, 118, 192; Petrušauskaitė et al., “Darbo migrantų Lietuvoje gyvenimo ir darbo sąlygų rodiklių sąvadas”, in *Etniškumo studijos = Ethnicity Studies I: Darbo migrantai: gyvenimo*

rising unemployment rates in the country, and potential threats which could stem from the cultural and ethnic differences of immigrants. Based on the data of the European Commission of 2009, nearly two thirds of the respondents in Lithuania agreed that unemployment in Lithuania was related to the coming of people of other ethnic groups into the country.⁴² In 2014–2015, almost two thirds of respondents in Lithuania expressed their approval of strict measures regulating of the arrival of labor.⁴³ According to the 2010–2014 opinion polls, attitudes about schoolchildren being in the same class as the children of immigrants remained unchanged, with half of the respondents being unwilling for their children to learn in the same class as the children of immigrants.⁴⁴

It should be pointed out that most surveys seem to indicate a certain contradiction between the opinions of the public about national security and those on the arrival of immigrants and refugees. On the one hand, Eurobarometer polls in 2015 and 2017 showed that Lithuania was a secure country. However, when Lithuanian respondents were asked: “*To what extent do you agree or disagree with each of following statements about security? Your country is a secure place to live*”, in 2015, 27% (EU28 – 35%) totally agreed and 49% (EU28 – 47%) tended to agree.⁴⁵ In 2017, 42% (EU28 – 37%) totally agreed, and 46% (EU28 – 45%) tended to agree.⁴⁶ To sum up the Eurobarometer polls, 76% (EU28 – 82%) of Lithuanian respondents agreed that their country was a secure place to live in 2015, and 88% (EU28 – 82%) shared this opinion in 2017. In general, it should be emphasized that based on the security indicators (Global Peace Index), Lithuania is ranked highly as a state of peace. In 2010, it was ranked 42nd globally; in 2011–2013, it came 43rd globally; in 2014, it was listed 46th globally; in 2015–2017, it was ranked 37th globally; in 2018, it came 36th globally; and in 2019, it was ranked 39th globally.⁴⁷

ir darbo sąlygos Lietuvoje (Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, 2015), 63–64.

42 Blažytė, *supra note*, 40: 108–109, 115.

43 Petrušauskaitė et al., *supra note*, 41: 67.

44 Blažytė, *supra note*, 40: 119.

45 *Europeans' Attitudes Towards Security: Special Eurobarometer 432 report* (European Commission, March 2015), 10. Accessed 20 August 2020, from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c3c03fb3-4ff3-4cee-9b29-b31228a339f9/language-en>

46 *Europeans' Attitudes Towards Security: Special Eurobarometer 464b* (European Commission, June 2017), 9. Accessed 20 August 2020, from <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/15692020>

47 Institute for Economics & Peace, *Global Peace Index 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019*. Accessed 20 August 2020, from https://www.peacewomen.org/sites/default/files/wps.iep_gpi2010_methodologyresultsfindings.2010_0.pdf; <http://gtmarket.ru/files/news/2011/global-peace-index-report-2011.pdf>; <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/2012-Global-Peace-Index-Report.pdf>; <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Global%20Peace%20Index%202013.pdf>; <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/2014%20Global%20Peace%20Index%20REPORT.pdf>; <https://reliefweb.int/report/world/global-peace-index-2015>; https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/GPI%202016%20Report_2.pdf; <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/>

On the other hand, although Lithuania has remained untouched by the wave of refugee migration, in 2016 the majority of the population still had very hostile attitudes regarding refugees. The entry and settlement of refugees into Lithuania was associated with growing threats to the national security of Lithuania and its citizens. On 19 May 2016, a study entitled “Subjective Security in the Changing Geopolitical Context: Peculiarities, Shaping Factors, and Strategies Created by Individuals” was presented, and its quantitative and qualitative data showed that that 26.1% of respondents considered refugees a great threat to Lithuania (despite the fact that only 11 refugees were actually present in Lithuania in 2016 when the survey was carried out).⁴⁸ According to the data of this study, the perceived threats related to the issue of refugees can be divided into several areas as follows.

1. *Threats to national security*: 80% of respondents thought that refugees would bring a risk of terrorism; 74% thought that refugees from Asia and Africa would bring problems of national security to Lithuania and the EU⁴⁹; and 39.4% thought that national security would be subjected to a higher risk of terrorism as refugees might resort to acts of terror.
2. *Threats to individual physical security*: 36.5% of respondents thought that individual physical security would be threatened, as crime rates in the country would rise; and 42% thought that residents would not feel safe in public places in general.
3. *Threats to social-cultural security*: 27.4% of respondents thought that the national composition of Lithuania would change, and Lithuania would lose its culture and identity; and 18.4% thought that Christian values would be harmed.
4. *Threats to economic security*: 20.9% of respondents believed that refugees would take jobs from locals; and 36.9% thought that the state would suffer financially as it would have to pay welfare benefits for refugees.⁵⁰

The perception of a huge economic, social, and cultural disjuncture among different nationalities was also signaled by the fact that 6 out of 10 residents thought that refugees should be denied entry into Lithuania; 7 out of 10 were against the possibility for refugees to take Lithuanian citizenship; 6 out of 10 did not want to work with refugees; 7 out of 10 would not want refugees as neighbors; 7 out of 10 would not

GPI-2017-Report-1.pdf; <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/10/Global-Peace-Index-2018-2.pdf>; <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/GPI-2019-web003.pdf>

48 Janušauskienė et al., “Subjektyvus saugumas kintančiame geopolitiniame kontekste: ypatumai, formuojantys veiksniai ir individų kuriamos strategijos”, Lietuvos socialinių tyrimų centro (LSTC) Sociologijos instituto 2015–2017 m. vykdomo LMT finansuojamo projekto tyrimo duomenų pristatymas (Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centro Sociologijos institutas, 2016 m. gegužės 19 d.).

49 Janušauskienė et al., *Ar Lietuvos gyventojai jaučiasi saugūs? Subjektyvus saugumas kintančiame geopolitiniame kontekste* (Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2017), 29–30, 107.

50 Janušauskienė et al., 2016, *supra note*, 48.

want refugees as friends; and 8 out of 10 would not consent to their son or daughter marrying a refugee.⁵¹

Present-day Lithuanian society is characterized by a prevailing negative attitude towards receiving refugees in the country, and most respondents would ignore or would be hostile with respect to refugees: 44.2% claimed they would pretend not to notice refugees; 28.3% would shun them, e.g., they would not enter a cafe if they saw refugees inside; 12% would take civic actions against refugees, e.g., they would participate in protest meetings and campaigns; and 1.7% would take physical actions against refugees whenever an opportunity presented itself.⁵² However, some positive views towards refugees should also be acknowledged: younger people tended to be more compassionate towards refugees, as 30% of respondents aged 18–25 years sympathized with refugees, whereas only 17% of respondents older than 66 years did so.⁵³ Additionally, 17.1% would try to meet refugees; and 13% would try to assist them, e.g., by donating to charities, teaching Lithuanian, etc.⁵⁴

Sociological studies and public surveys indicate that modern Lithuanian society is still not open to cultural and religious diversity. A xenophobic view of people professing different religions prevails. Citizens of Lithuania are suspicious about refugees who come from countries where the dominant religion is Islam, and the majority are highly intolerant of, and indeed hostile towards, these individuals (resorting to violent acts against such refugees cannot be ruled out either). Refugees are associated both with threats to national security and threats to physical, social-cultural, and economic individual security. They are associated with acts of terror and crime; causing harm to culture, identity, and Christian values; the loss of jobs; and decreases in welfare benefits payments.

Nevertheless, certain changes in the attitudes of modern society in dealing with manifestations of national intolerance and religious xenophobia should also be acknowledged. Based on research data, a third of respondents expressed positive attitudes towards refugees, and would help them to integrate in Lithuania.

Conclusion

In summarizing, it could be claimed that the emergence of economic nationalism in independent Lithuania was influenced by the processes taking place in the country, in Europe, and around the world. This allows us to explain the rise of economic nationalism as well as its general and specific characteristics in Lithuania, i.e., given the context of political, democratic, or refugee crises in Europe and the global financial

51 Janušauskienė et al., 2017, *supra note*, 49: 27.

52 Janušauskienė et al., 2016, *supra note*, 48.

53 Janušauskienė et al., 2017, *supra note*, 49: 27.

54 Janušauskienė et al., 2016, *supra note*, 48.

crisis. It is also possible to identify the reasons which prompted the negative, discriminatory, hostile, or religious xenophobic views of Lithuanian residents towards ethnic minorities, groups, immigrants, and refugees, in some cases escalating to physical violence against them – especially against Jews in the 1930s.

In terms of the relationships between Lithuanians and ethnic minorities, groups, immigrants, and refugees, this analysis has revealed that general and specific features of economic nationalism characteristic of certain periods of independent Lithuania can be discerned both in the 1930s and in the first two decades of the 21st century.

The general characteristics typical of economic nationalism are seen in the following range of forms through which it targeted ethnic minorities, groups, immigrants, and refugees of various nationalities.

1. The dissemination of ethnic discord in the media and social networks, shaping a negative and hostile opinion about ethnic minorities, groups, immigrants, or refugees – e.g., by accusing Russians of Russification and calling them invaders; by accusing Jews of stealing businesses from Lithuanians and calling them exploiters of Lithuanians; by accusing Poles of Polonisation or creating ethnic tensions in South-Eastern Lithuania, etc.
2. The activities of political and social organizations or movements aimed at ethnic minorities, immigrants, and refugees, and demands to restrict their businesses, boycott their goods and services, and refuse those seeking work or political asylum entry into the country.
3. Public rallies and demonstrations instigating nationalist sentiment; e.g., the typical slogan of nationalist demonstrations – “Lithuania for Lithuanians” – is insulting both to the feelings and the dignity of people of various nationalities and also violates the Constitution of Lithuania, which states that all persons are equal before the law and their rights may not be restricted, nor may they be granted any privileges on the ground of nationality or belief.
4. Provoking ethnic conflicts or acts of violence against minorities, groups, immigrants, or refugees (including damaging monuments and property by arson or otherwise and physical violence).

The specific characteristics of economic nationalism are as follows.

1. The economic nationalism of the 1930s was also promoted by protectionist economic policy exhibiting certain aspects of ethnic discrimination, with the aim of ousting entrepreneurs of several nationalities from industrial, financial, and trade sectors. To that end, Lithuanians were given preferential treatment by the Government of Lithuania, which provided exclusive and beneficial conditions for Lithuanians to start new businesses, protected their existing businesses by means of awarding public contracts and granting concessional loans, established state-owned companies, regulated prices, and applied both concessions in industry and licenses in foreign trade.
2. At the local level, ethnic conflicts would sometimes escalate into physical violence, essentially against one ethnic minority (Jews). This was, to some extent,

affected by the anti-Semitic sentiment instigated in the press, the anti-Semitic activities of some organizations, and, partly, the protectionist economic policy pursued by the Government that aimed to restrict or oust Jews from industrial, banking, and trade businesses.

Looking prospectively, one cannot state definitely that the growth of nationalist sentiment with respect to ethnic minorities and groups might be foreseen in Lithuania. On the one hand, Lithuania is an independent and democratic state, warranting rights to language, traditions, culture, and freedom of beliefs and consciousness to its citizens. Acts instigating national hatred are not tolerated and entail criminal prosecution; thus, nationalist sentiment should not spread in society. On the other hand, certain nationalist moods or social tensions may build up in the event of, for instance, re-opened conflicts between Lithuanians and Poles over the writing of personal and place names in Polish (which is not the official state language) in South-Eastern Lithuania; immigrants being discriminated against in employment relations; or the worsening economic situation in Lithuania in general as a result of the COVID-19 pandemic. Nonetheless, it is encouraging that the majority of Lithuanian citizens associate the flaws of the state and economic hardships with the national or regional politics pursued by the Government rather than with ethnic minorities, groups, immigrants, or refugees.

References

- Blažytė, G. “Visuomenės nuostatos imigracijos atžvilgiu ir jų atsiradimo prielaidos”. In *Etniškumo studijos = Ethnicity Studies 1: Darbo migrantai: gyvenimo ir darbo sąlygos Lietuvoje*, 107–134. Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, 2015.
- “Didelės verslininkų išskilmės Alytuje”. *Verslas* 22 (1939), 3.
- Europeans’ Attitudes Towards Security: Special Eurobarometer 432 report*. European Commission, March 2015. Accessed 20 August 2020, from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c3c03fb3-4ff3-4cee-9b29-b31228a339f9/language-en>
- Europeans’ Attitudes Towards Security: Special Eurobarometer 464b*. European Commission, June 2017. Accessed 20 August 2020, from <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/15692020>
- Institute for Economics & Peace. *Global Peace Index 2010: 2010 Methodology, Results & Findings*. Sydney, 2010. Accessed 20 August 2020, from https://www.peacewomen.org/sites/default/files/wps.iep_gpi2010_methodologyresultsfindings.2010_0.pdf
- Institute for Economics & Peace. *Global Peace Index 2011: 2011 Methodology, Results & Findings*. Sydney, 2011. Accessed 20 August 2020, from <http://gtmarket.ru/files/news/2011/global-peace-index-report-2011.pdf>
- Institute for Economics & Peace. *Global Peace Index 2012: Quantifying Peace and Its Benefits*. Accessed 20 August 2020, from <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/2012-Global-Peace-Index-Report.pdf>

- Institute for Economics & Peace. *Global Peace Index 2013: Measuring the State of Global Peace*. Sydney, 2013. Accessed 20 August 2020, from <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Global%20Peace%20Index%202013.pdf>
- Institute for Economics & Peace. *Global Peace Index 2014: Measuring Peace and Assessing Country Risk*. Sydney, 2014. Accessed 20 August 2020, from <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/2014%20Global%20Peace%20Index%20REPORT.pdf>
- Institute for Economics & Peace. *Global Peace Index 2015: Measuring Peace, Its Causes and Its Economic Value*. Sydney, 2015. Accessed 20 August 2020, from <https://reliefweb.int/report/world/global-peace-index-2015>
- Institute for Economics & Peace. *Global Peace Index 2016: Ten Years of Measuring Peace*. Sydney, June 2016. Accessed 20 August 2020, from https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/GPI%202016%20Report_2.pdf
- Institute for Economics & Peace. *Global Peace Index 2017: Measuring Peace in a Complex World*. Sydney, June 2017. Accessed 20 August 2020, from <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/GPI-2017-Report-1.pdf>
- Institute for Economics & Peace. *Global Peace Index 2018: Measuring Peace in a Complex World*. Sydney, June 2018. Accessed 20 August 2020, from <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/10/Global-Peace-Index-2018-2.pdf>
- Institute for Economics & Peace. *Global Peace Index 2019: Measuring Peace in a Complex World*. Sydney, June 2019. Accessed 20 August 2020, from <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/GPI-2019-web003.pdf>
- Janušauskienė, D., Vileikienė, E., Nevinskaitė, L., and Gečienė-Janulionė, I. *Ar Lietuvos gyventojai jaučiasi saugūs? Subjektyvus saugumas kintančiame geopolitiniame kontekste*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2017.
- Janušauskienė, D., et al. “Subjektyvus saugumas kintančiame geopolitiniame kontekste: ypatumai, formuojantys veiksniai ir individų kuriamos strategijos”. Lietuvos socialinių tyrimų centro (LSTC) Sociologijos instituto 2015–2017 m. vykdomo LMT finansuojamo projekto tyrimo duomenų pristatymas. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centro Sociologijos institutas, 2016 m. gegužės 19 d.
- “Jūsų, verslininkai, sąjūdis suvaidins...”. *Verslas* 28 (1938), 3–2.
- “Kapitalai turi būti lietuvių rankose”. *Verslas* 25 (1939), 1.
- Kasparavičius, A. “Lietuviai ir žydai katastrofos išvakarėse: Iššūkių ir įvaizdžių”. In *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje*, compiled by V. Sirutavičius and D. Staliūnas, 117–156. Vilnius: LII leidykla, 2005.
- “Ko mes norime. Lietuvių verslininkų dabartiniai siekiai”. *Verslas* 50 (1938), 1.
- Kolupaila, S. “Dar vienas pralaimėjimas”. *Verslas* 3 (1937), 1.
- Kovas, J. “Neabejokim miestų reformos”. *Verslas* 50 (1938), 4.
- Mačiulis, D. “Žvilgsnis į vieno pogromo anantomiją tarpukario Lietuvoje”. In *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje*, compiled by V. Sirutavičius and D. Staliūnas, 181–212. Vilnius: LII leidykla, 2005.
- “Pavasarininkai remia mėlynuosius ženklus”. *Verslas* 7 (1935), 3.

- Petrušauskaitė, V., and Žibas, K. "Darbo migrantai Europoje ir Lietuvoje: gyvenimo ir darbo sąlygų problematika". In *Etniško studijos = Ethnicity Studies 1: Darbo migrantai: gyvenimo ir darbo sąlygos Lietuvoje*, 11–27. Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, 2015.
- Petrušauskaitė, V., and Žibas, K., and Batuchina, A. "Darbo migrantų Lietuvoje gyvenimo ir darbo sąlygų rodiklių sąvadas". In: *Etniško studijos = Ethnicity Studies 1: Darbo migrantai: gyvenimo ir darbo sąlygos Lietuvoje*, 48–78. Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, 2015.
- Pickel, A. "Introduction: False Oppositions. Recontextualizing Economic Nationalism in a Globalizing World". In *Economic Nationalism in a Globalising World*, edited by E. Helleiner and A. Pickel, 1–18. Ithaca, London: Cornell University Press, 2005. <http://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctv3s8rx6.5>
- Polonsky, A. (ed.). *Jews in Poland and Russia 3: 1914 to 2008*. Oxford, Portland, Oregon: The Littman Library of Jewish Civilization, 2012.
- "Savanorių sąjunga steigia ekonominę komisiją". *Verslas* 25 (1939), 3.
- Sirutavičius, V. "Close, but very suspicious and dangerous neighbour: outbreaks of antisemitism in Inter-War Lithuania". In *Jews in the former Grand Duchy of Lithuania since 1772*, edited by Š. Liekis, A. Polonsky, and C. Y. Freeze, 245–262. Liverpool University Press, 2013.
- Sirutavičius, V., and Staliūnas, D. "Anti-žydiškų pogromų prielaidos Lietuvoje (XIX a.–1940 m. (Vietoj įvado)". In *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje*, compiled by V. Sirutavičius and D. Staliūnas, 7–24. Vilnius: LII leidykla, 2005.
- Truska, L. "A. Smetonos valdžios politika žydų atžvilgiu (1927–1940)". *Istorija* 59–60 (2004): 67–81.
- Truska, L. *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*. Vilnius: VPU leidykla, 2005.
- Truska, L. "Lietuvių verslininkų sąjunga ir verslų „atlietuvinimo“ sąjūdis (1930–1940 m.)". *Istorija* 58 (2003): 39–49.
- Vareikis, V. "Žydų ir Lietuvių susidūrimai bei konfliktai tarpukario Lietuvoje". In *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje*, compiled by V. Sirutavičius and D. Staliūnas, 157–180. Vilnius: LII leidykla, 2005.
- Vaskela, G. "Lietuvių ir žydų santykiai visuomenės modernėjimo ir socialinės sferos politinio reguliavimo aspektais (XX a. pirmoji pusė)". In *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje. Tarp tarpininko ir konkurento*, compiled by V. Sirutavičius and D. Staliūnas, 133–175. Vilnius: LII leidykla, 2006.
- Žibas, K. *Kinų ir turkų imigrantai Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2014.

SUPRIEŠINANTYS NACIONALIZMO BRUOŽAI: NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS ATVEJAI 1930–1940, 2008– 2009 IR 2015 M.

Audronė Janužytė

Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, Lietuva

Santrauka. Straipsnyje, remiantis ekonominio nacionalizmo įžvalgomis, nagrinėjamos nacionalizmo formos, pasireiškusios lietuvių santykiuose su etninėmis mažumomis, grupėmis, imigrantais ir pabėgėliais nepriklausomoje Lietuvos valstybėje. Straipsnio tikslas – nagrinėjant lietuvių ir etninių mažumų santykius išryškinti ekonominio nacionalizmo bruožus dviem nepriklausomos Lietuvos atvejais: 1) etninė diskriminacija ir etniniai konfliktai 1930–1940 m.; 2) neigiamas ir religinis ksenofobinis požiūris į imigrantus ir pabėgėlius 2008–2009 m. pasaulinės finansinės krizės ir 2015 m. pabėgėlių krizės Europoje laikotarpiams. Tai leidžia paaiškinti ekonominio nacionalizmo atsiradimą ir jo bendrus bei specifinius bruožus Lietuvoje, t. y. kodėl politinių, demokratijos ar pabėgėlių krizių Europoje, taip pat pasaulinės finansinės krizės sąlygomis prasiveržia negatyvus, diskriminacinis, priešiškas ar religinis ksenofobinis Lietuvos piliečių požiūris į etnines mažumas, grupes, imigrantus ir pabėgėlius, o kai kuriais atvejais – ir fizinis smurtas prieš juos, ypač prieš žydus XX a. 4-ajame dešimtmetyje. Straipsnyje prieita prie šių išvadų: 1. Ekonominio nacionalizmo atsiradimą nepriklausomoje Lietuvoje veikė procesai šalyje, Europoje ir pasaulyje. 2. Lietuvių santykių su etninėmis mažumomis, grupėmis, imigrantais ir pabėgėliais analizė atskleidė, kad tiek XX a. 4-ajame dešimtmetyje, tiek XXI a. 1-ajame ir 2-ajame dešimtmečiuose galima įžvelgti bendrų ir specifinių ekonominio nacionalizmo bruožų, būdingų konkrečiam nepriklausomos Lietuvos laikotarpio atvejui. 3. Bendriems ekonominio nacionalizmo bruožams būdinga tai, kad ekonominis nacionalizmas nukreiptas prieš etnines mažumas, grupes, įvairių tautybių imigrantus ir pabėgėlius gali atsiskleisti įvairiomis raiškos formomis: 1) etninės nesantaikos sklaida žiniasklaidoje ir socialiniuose tinkluose, kai formuojama negatyvi ir priešiška nuomonė apie etnines mažumas, grupes, imigrantus ar pabėgėlius, pavyzdžiui, kaltinant rusus rusifikacija ar vadinant juos okupantais, kaltinant žydus, kad jie atėmė iš lietuvių verslus, ar vadinant juos lietuvių išnaudotojais, kaltinant lenkus dėl polonizacijos ar etninių įtampų kūrimo Pietryčių Lietuvoje ir pan.; 2) politinių ir visuomeninių organizacijų veikla ar visuomeniniais judėjimais, nukreiptais prieš etnines mažumas, imigrantus ir pabėgėlius, kai reikalaujama riboti jų verslus ar boikotuoti jų prekes ir paslaugas, taip pat neleisti atvykti dirbti ar ieškoti politinio prieglobsčio Lietuvoje; 3) viešais susirinkimais ir demonstracijomis, kai kurstomos nacionalistinės nuotaikos, pavyzdžiui, tipinis nacionalistinis demonstracijų šūkis „Lietuva lietuviams“ net tik žeidžia įvairių tautybių piliečių jausmus ir orumą, bet taip pat prieštarauja Lietuvos Konstitucijai, kad visi

Lietuvos piliečiai yra lygūs prieš įstatymus, nesuteikiant jiems privilegijų ir ribojant jų teises dėl tikėjimo ir tautybės; ir 4) provokuojant tautinius konfliktus ar naudojant smurto veiksmus prieš etnines mažumas, grupes, imigrantus ar pabėgėlius (paminklų, turto niokojimas (padegimai ir etc.) ir fizinis smurtas). 4. Specifiniai ekonominio nacionalizmo bruožai yra: 1) XX a. 4-ojo deš. ekonominį nacionalizmą skatino ir protekcionistinė ekonominė politika, kurioje galima išvelgti etninės diskriminacijos bruožų, siekiant iš pramonės, finansų ir prekybos sektorių išstumti įvairių tautybių verslininkus. Dėl to Lietuvos vyriausybė sudarė išimtinių ir palankių sąlygų lietuviams imtis naujų verslų, protegavo jų verslus per valstybinius užsakymus ir lengvatinius kreditus, steigė valstybines įmones, reguliavo kainas, taikė koncesijas pramonėje ir licencijas užsienio prekyboje; ir 2) lokaliu lygmeniu etniniai konfliktai peraugdavo į fizinį smurtą, iš esmės prieš vieną etninę mažumą – žydus. Tam tikros įtakos turėjo kurstomos antisemitinės nuotaikos žiniasklaidoje, kai kurių organizacijų antižydiška veikla ir iš dalies vyriausybės vykdoma protekcionistinė ekonominė politika, kurios tikslas buvo riboti ar išstumti žydus iš pramonės, bankų ir prekybos verslų. Žvelgiant į ateitį negalima vienareikšmiškai atsakyti, ar galima prognozuoti, kad Lietuvoje nacionalistinės nuotaikos dėl etninių mažumų, grupių ir imigrantų gali išaugti. Viena vertus, Lietuva yra nepriklausoma, demokratinė valstybė, kurioje garantuojamos kalbos, tradicijų, kultūros, tikėjimo ir sąžinės laisvė visiems jos piliečiams. Nacionalinės neapykantos kurstymo veika nėra toleruojama ir už tai numatoma baudžiamoji atsakomybė, todėl nacionalistinės nuotaikos neturėtų plėstis visuomenėje. Kita vertus, tam tikra nacionalistinė ar socialinė įtampa gali sustiprėti visuomenėje, pavyzdžiui, jei tarp lietuvių ir lenkų atsinaujintų konfliktai dėl vietovardžių rašymo ne valstybine lenkų kalba Pietryčių Lietuvoje, arba jei imigrantai dėl darbo santykių patirtų diskriminaciją, ir jei apskritai Lietuvoje pablogėtų ekonominė situacija dėl COVID-19 pandemijos. Tačiau vilties teikia tai, kad dauguma Lietuvos piliečių valstybės ydas ir ekonominius sunkumus sieja ne su etninėmis mažumomis, grupėmis ar imigrantais ir pabėgėliais, o su valdžios vykdoma politika nacionaliniu ir regioniniu lygmenimis.

Reikšminiai žodžiai: *nacionalizmas, ekonominis nacionalizmas, nacionalizmas Lietuvoje, etninės mažumos ir grupės, etniniai konfliktai, imigrantai, pabėgėliai.*

Audronė Janužytė – Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo ir verslo fakulteto Politikos mokslų instituto docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: nacionalizmo teorijos ir koncepcijos, nacionalizmo problemos Europoje, etninės mažumos, aukštojo mokslo politika Europoje.

Audronė Janužytė – associate professor at the Institute of Political Science at the Faculty of Public Governance and Business at Mykolas Romeris University. Research interests: theories of nationalism, nationalism issues in Europe, ethnic minorities, politics of higher education in Europe.

UNITING AND POLARISING FEATURES OF NATIONALISM: THE CASE OF INDEPENDENT LITHUANIA IN 1918 AND IN THE 1990S

Audronė Janužytė

Mykolas Romeris University
Institute of Political Science

Ateities st. 20, 08303 Vilnius, Lithuania

E-mail: audrone_januzyte@mruni.eu

ORCID: 0000-0001-6012-0598

Received: 07 February 2021; accepted for publication: 11 November 2021

DOI: 10.13165/SMS-21-12-1-04

Abstract. *Two critical factors influenced the restoration of Lithuanian independence in 1918 and in the 1990s. The external factor was composed of the international politics of the time and the geopolitical situation of the country. In the clash of the national interests of Russia (the Soviet Union) and Germany over the territory of Lithuania, Lithuanians first restored their statehood in 1918, then lost it under the Soviet and Nazi occupations of the country from 1940 to 1990, and then declared the independence of Lithuania on 11 March 1990, when the Soviet Union began to crumble after the end of the Cold War. The internal factor that united and mobilized the national movement of Lithuanians seeking the creation of an independent state in the 20th century was nationalism. Relying on theoretical insights into nationalism, this article examines two aspects of the discourse of Lithuanian politicians on issues of nationalism: 1) the concept of nationalism and its key features, i.e., highlighting the concepts of nationalism used for the construction of political discourse in an attempt to substantiate the right of the Lithuanian nation to build its independent state; and 2) Lithuanians' attitude towards*

ethnic minorities, i.e., revealing their distrust of ethnic minorities when building the nation state in 1918, and certain tensions between Lithuanians and ethnic minorities when restoring the independence of Lithuania in 1990.

Keywords: *nationalism, nationalism in Lithuania, statehood, statehood of Lithuania, independence, independence of Lithuania, ethnic minorities, Lithuanians and ethnic minorities.*

Introduction

Changes in the statehood of Lithuania were affected by a number of critical factors in the 20th century. The major external factor was the threat to national security due to the geopolitical position of the country, where the national interests of Russia/the Soviet Union and Germany clashed over Lithuanian territory as a strategic area in the global wars in which they fought. Lithuania restored its statehood after the First World War, and continued creating the nation state from 1918 to 1940; but Lithuania lost its statehood (for the period of 1940–1990) when the Soviet and then Nazi armies occupied the country during the Second World War. Following the end of the Cold War at the close of the 20th century, with the deepening ideological, political, economic, financial, and social crisis of the Soviet Union, after the critical mass of the movement of people was reached in the country, Lithuania re-established its independence in 1990. The key internal factor when restoring the statehood of Lithuania (in both 1918 and 1990) was nationalism as a movement, uniting and mobilizing the Lithuanian nation to create an independent state. Two concepts can be identified in the way that Lithuanian politicians perceived nationalism in the early 20th century. Based on the first concept, the self-determination of the nation to create an independent state is an ethnic-national law which relies on “objective and ethnic” factors, i.e., that each nation living in a certain territory and united by common origin, language, history, traditions, culture, national self-awareness, and national ideals has the right to be an independent state (Petras Klimas). The second concept defines nationalism as the ideology or political principle of the movement of the Lithuanian nation, promoting the re-establishment of statehood which was lost in certain historical periods. The restoration of statehood then becomes a political principle (Augustinas Voldemaras). The same is confirmed by the objectives, agendas, and mass rallies of the Lithuanian Liberty League and the mass Reform Movement of Lithuania (Sąjūdis) in the 1980s–1990s for the restoration of the independent state of Lithuania. When assessing the activities of the Lithuanian Liberty League, Romualdas Ozolas, one of the leaders and ideologists of the Sąjūdis Movement, noted that: “All the work of the Lithuanian Liberty League until the re-establishment of the independence of Lithuania was an unconditional demand for recognition of the fact of occupation, termination of occupation, withdrawal of the occupying army, and granting the conditions for

restoring the state of Lithuania". This demand was announced in public for the first time on 23 August 1987, at a rally near the monument to Adomas Mickevičius.¹ Marking the 50th anniversary of signing the secret protocols of Ribbentrop and Molotov on 23 August 1989, the Popular Front of Estonia, the Popular Front of Latvia, and the Reform Movement of Lithuania (Sąjūdis) undertook the initiative to organize the Baltic Way campaign to state their goal of independence, where more than two million people linked hands in a human chain that stretched for 650 kilometers from Vilnius through Riga to Tallinn. According to R. Ozolas, the Baltic Way showed that the states of Lithuania, Latvia, and Estonia initiated the processes of ending the unjust occupation and fighting for the re-establishment of independence.² The ideas and positions of the Sąjūdis Movement and the Lithuanian Liberty League can be associated with the concept of nationalism promoted by A. Voldemaras, i.e., after recognition of the secret protocols of Ribbentrop and Molotov of 1939 and the occupation of the three Baltic States, the restoration of Lithuanian statehood became a political goal. The aim of this article is to analyze the two aspects of the discourse of Lithuanian politicians on issues of nationalism, relying on theoretical insights into nationalism: 1) the concept of nationalism and its key features, i.e., highlighting the concepts of nationalism used for the construction of political discourse in an attempt to substantiate the right of the Lithuanian nation to build its independent state; and 2) Lithuanians' attitude towards ethnic minorities when building the nation state in 1918 and restoring the independence of Lithuania in 1990, also disclosing the principal positions of ethnic minorities in the independent state of Lithuania. Discourse is examined based on the research methods of content analysis, document analysis, and comparative analysis. The research methods of content and document analysis are applied in discussing the concepts of nationalism promoted by Lithuanian politicians, identifying their key features, and revealing the attitudes of Lithuanians towards ethnic minorities. The comparative research method is used to compare the attitudes of Lithuanian politicians towards ethnic minorities, indicating their similarities and differences. The sources and literature of the discourse may be classified into two groups: the first includes political publicistic articles and public statements of the period discussing issues of nationalism and ways in which relationships with ethnic minorities should be developed during the re-establishment of the Lithuanian state in 1917–1918. The second group covers documents of the Reform Movement of Lithuania (Sąjūdis) concerning the relationship of Lithuanians with ethnic minorities, as well as positions and opinion polls of ethnic minorities related to the independent state of Lithuania in 1988–1991.

1 Ozolas, R., "Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio įsikūrimas", in *Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, compiled by B. Genzelis, A. Rupšytė (Kaunas: Šviesa, 2010), 26.

2 Ozolas, *supra note*, 1: 36.

1. Conceptions of nationalism

In the early 20th century, nation-based thinking was marked by a noticeable general trend for each nation to become independent: at first this would involve demanding equal rights with other nations, then fighting for cultural and political autonomy as well as self-governance, and later fighting for independence and the right to build a nation state. During World War I, the political discourse concerning the statehood of Lithuania became intense and focused on the key issue as to why Lithuanians as a nation should unite and fight for their right to create an independent state of Lithuania. Two particularly active figures in this discussion were P. Klimas and A. Voldemaras. When analyzing the national movements of the time, it becomes clear that both Voldemaras and Klimas provided conceptions of nationalism and indicated the main factors proving the right of the Lithuanian nation to its independence.

According to Voldemaras, nationalism is primarily the ideology of the reborn nation. In his view, each public movement has its own ideology which develops together with the nation's resistance to oppression: no ideology can emerge by itself, nor can its creation be disassociated from actual conditions. The ideology and the public movement interact with and adjust each other. Voldemaras arrives at the conclusion that nationalism is the ideology of the public movement of the re-awakened nation, which is born alongside the nation's resistance to oppression under certain circumstances. Thus, the restoration of statehood then becomes a political principle.³

Another concept of nationalism is well-reflected in the political publicistic writings of P. Klimas in the *Lietuvos aidas* newspaper in 1917–1918. Klimas understood a “nation” as an essentially ethnic and cultural entity composed of people living in an ethnic territory, sharing a common origin, language, religion, traditions, and customs, and having a common past and consciousness, who begin to claim the self-determination of the nation in order to create an independent state. Klimas called this the ethnic-national law,⁴ and regarded it as a material phenomenon that could be divided into certain elements:

1. *Language.* Assessing the importance of the native tongue in shaping the national and political identity of Lithuanians, Klimas noted that, in the late 19th and early 20th century, instead of the native language, parts of society gradually began using the Polish or Russian languages.⁵ He provided two models

3 Voldemaras, A., “Keletas žodžių apie lietuviškąjį socializmą [Vilniaus žinios, 12 March 1907 (25), no. 56 (665)]”, in *Profesorius Augustinas Voldemaras. Raštai: 90 metų sukakčiai paminėti* (Chicago, IL: Lietuvos Atgimimo Sąjūdis, 1976), 1–10.

4 See: Kl.[imas], P., “Etnografinio dėsno reikšmė , II”, *Lietuvos aidas*, 27 November 1917, 1–2; Kl.[imas], P., “Etnografinio dėsno reikšmė , II”, *Lietuvos aidas*, 29 November 1917, 1–2; Kl.[imas], P., “Etnografinio dėsno reikšmė , III”, *Lietuvos aidas*, 1 December 1917, 1–2; Kl.[imas], P., “Etnografinio dėsno reikšmė , IV”, *Lietuvos aidas*, 4 December 1917, 1–2. More about P. Klimas' concept of nationalism see: Janužytė, A., “Petras Klimas' concept of nationalism”, *Istorija* 62 (2005): 57–66.

5 Kl.[imas], P., “Etnografinio dėsno reikšmė , III”, *Lietuvos aidas*, 1 December 1917, 1.

of nations in relation to the use of languages. Based on the first model, individuals using the same language form separate nations. For instance, Americans speak English but they are not English. In the case of the second model, individuals using various languages form a separate nation. Lithuanians, according to him, belonged to the second model of nations. In some historical periods, nations which began using a foreign language instead of the native one were not eliminated as nations, and could still remain separate, unique, and autonomous.⁶ However, in assessing the situation of the period, P. Klimas noted subjective and objective reasons which yet had to be overcome so that the native language could prevail throughout the whole of society. He ascribed the negative view of the Lithuanian language to subjective reasons. A common peasant residing in the Eastern Lithuania, once addressed by a nobleman or a priest in Polish, avoided speaking or did not dare to admit that they spoke Lithuanian.⁷ There was a common stereotype in the society of the period that the Lithuanian language was inferior to the languages of other nations, and could only be the language of a marginal group of society (the stereotype that, being inferior to other languages, the Lithuanian language could merely serve as the language of the rabble – the uneducated, poor peasantry⁸). At first it was necessary to remove the negative stereotype regarding the use of the Lithuanian language. According to Klimas, the objective reason due to which parts of the nation started using alien languages instead of the native language was the undeveloped nature of written Lithuanian. As such, Klimas raised three crucial objectives so that the Lithuanian language would become the official language of Lithuania: 1) standardization and modernization of written Lithuanian; 2) high-quality teaching of the native language at schools; and 3) preparing educational textbooks in the Lithuanian language.⁹ Accomplishing the above-mentioned objectives was very important, as the native language became a significant factor in assisting the formation of the nation state and uniting all members of society in the independent state of Lithuania as well as the most important instrument for building and spreading unique Lithuanian culture and public communication.¹⁰

2. *National consciousness.* In the process of nation state-building, in the opinion of Klimas, it was important for individuals to have a national consciousness so that they could dissociate the use of an alien language from national identity.¹¹

6 Kl.[imas], P., “Etnografinio dėsnio reikšmė*, IV”, *Lietuvos aidas*, 4 December 1917, 1.

7 *Ibid.*, p. 2.

8 Kl.[imas], P., “Etnografinio dėsnio reikšmė , III”, *Lietuvos aidas*, 1 December 1917, 1.

9 Kl.[imas], P., “Mūsų kalba”, *Lietuvos aidas*, 14 February 1918, 2.

10 *Ibid.*, 1–2; Kl[imas], P., “Etnografinio dėsnio reikšmė”, *Lietuvos aidas*, 24 November 1917, 1.

11 Kl.[imas], P., “Etnografinio dėsnio reikšmė , II”, *Lietuvos aidas*, 29 November 1917, 1.

To this end, he proposed applying the principle of national self-determination, i.e., to allow people living in Lithuania (with some territorial exceptions) to decide on their national allegiance.¹² It should be noted that he suggested avoiding this principle in the Eastern part of Lithuania (Švenčioniai, Vilnius, Lyda, and Ašmena districts), where the majority of peasants spoke Polish or Byelorussian and, accordingly, identified themselves as Polish or Byelorussian.¹³ When asked about their nationality, a peasant could not answer – they realized that they were a Catholic, a local person (*tutejszy*), and not a stranger.¹⁴ The term “local inhabitant” was much clearer and more understandable for them. We should point out that Voldemaras also supported the application of the principle of national decision-making, but, unlike Klimas, he proposed to implement it for all individuals to define their nationality in Lithuania.¹⁵

3. *Culture and history.* In Klimas’ view, the culture of the nation develops in a certain territory, and we can understand the relevant phenomena and processes by familiarizing ourselves with that culture. The prevalence of the unique national culture signals the territory populated by the individual nation, and may be one of the factors determining the territorial boundaries of nation-states. Knowledge of history is of great assistance in perceiving yourself and your culture – this is why Klimas attributed a special role to history in the cognition process. Looking at history is a way of revealing the past of the nation, understanding its present, and foreseeing a vision of its future. The historian’s task is to disclose the birth of the Lithuanian nation – i.e., from its origin and the building of the state to the loss of its statehood – while at the same time interpreting the national re-awakening as the nation’s right to restore its statehood.¹⁶
4. *A vision of the future and national ideals.* Speaking about the 20th century, Klimas distinguished its main feature, i.e., the liberation of nations from national oppression. Each nation seeks to become free: at first it demands equal rights with other nations, which later turns into fighting for its cultural and political autonomy and self-government, and, finally, it fights for independence and the right to build an independent state. In Klimas’ opinion, nations formed their own national ideals in each historical period; during World War I, Lithuanians shaped a national ideal – namely to build an independent state of Lithuania.¹⁷

12 *Ibid.*

13 *Ibid.* Kl.[imas], P., “Etnografinio dėsnio reikšmė*, IV”, *Lietuvos aidas*, 4 December 1917, 1–2.

14 *Ibid.*, p. 2.

15 Voldemaras, A., “Lietuvos sostinė ir rytinės sienos [Das neue Litauen, 20 March 1918, no. 8–9]”, in *Profesorius Augustinas Voldemaras. Raštai: 100 metų gimimo sukakčiai paminėti* (Chicago, IL: Lietuvos atgimimo sąjūdis, 1983), 59.

16 Klimas, P., “Senovės tyrimo uždaviniai ir keliai”, *Mūsų senovė* 1 (1921): 4–5.

17 Kl.[imas], P., “Dėl naujo mūsų pagrindo”, *Lietuvos aidas*, 3 November 1917, 1–2.

The conception of nationalism promoted by Voldemaras mainly focuses on its “subjective and political” factors. As for modern theories, the concept developed by Ernest Gellner that nationalism means “primarily a political principle, which holds that political and national unit should be congruent”¹⁸ is close to that of Voldemaras. The conception of nationalism suggested by Klimas mainly concerns “objective and ethnic” factors of shaping national self-awareness. Of the modern theories of nationalism, the ethnic theory devised by Anthony Smith is the closest to the conception of nationalism promoted by Klimas. This concept mainly focuses on the “objective or ethnic” factors of developing national self-awareness – i.e., the resolution of the nation to build its statehood is determined by four elements: 1) a vision, as all those who share a common history and culture should be autonomous, united, and distinct in their recognized homelands; 2) a culture, as a historical culture is one that binds present and future generations, like links in a chain, to all those who preceded them, and one that therefore has over the years shaped the character and habits of a nation; 3) solidarity based on “homeland” for the nation, and the right to “build” the nation on it; and 4) a policy, in terms of politics aiming at a self-government and sovereignty in the homeland.¹⁹

2. The relationships of Lithuanians with ethnic minorities in 1917–1918

The first years of the restoration of the statehood of Lithuania in both 1918 and in the 1990s were marked by changes in the allegiances of nations to certain states, and by the exceptional position of the Russian nation. The latter changed from previously dominating and ruling over various nations in the Russian Empire or the Soviet Union into a minority in the newly-founded republic of Lithuania in 1918 and 1990.²⁰

18 Gellner, E., *Nation and Nationalism* (Oxford: Basil Blackwell, 1984), 1.

19 Smith, A., *Nationalism in the Twentieth Century* (New York: New York University Press, 1979), 2–4.

20 According to the census data of 17 September 1923, the population of Lithuania (excluding Vilnius and Klaipėda regions) was 2,028,971, comprising: 83.88% Lithuanians; 7.58% Jews; 3.23% Poles; 2.49% Russians; 1.44% Germans; 0.73% Latvians; 0.22% Byelorussians; 0.01% Gypsies; and 0.1% residents of other ethnic groups. Based on the census data of 12-19 January 1989, the population of Lithuania was 3,674,800, comprising: 79.58% Lithuanians; 9.37% Russians; 7.02% Poles; 1.72% Byelorussians; 1.22% Ukrainians; 0.34% Jews; 0.14% Tatars; 0.11% Latvians 0.07% Gypsies; 0.06% Germans; 0.04% Armenians; 0.04% Moldovans; 0.03% Azerbaijani; 0.02% Estonians; 0.02% Georgians; 0.01% Karaites; and 0.21% people of other ethnicities. *Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys = Population de la Lithuanie. Données du premier recensement du 17 septembre 1923* (Kaunas: P. Sokolovskienė ir G. Lano spaustuvė), XXII, XXXVI, accessed 22 August 2020, <https://statistikouzasai.files.wordpress.com/2013/05/lietuvos-gyventojai-pirmojo-1923-m-rugsc497jo-17-d-visuotinio-gyventojc5b3-surac5alyimo-duomenys.pdf>; *Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikyba = Population by sex, age, nationality and religion* (Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002), 9, 13, accessed 22 August 2020, <https://osp.stat.gov.lt/services-portlet/pub-edition-file?id=3037>

Politicians had certain doubts regarding several issues: first, whether all ethnic minorities would be loyal to and support the independence of Lithuania; second, whether they would present threats to the re-establishment of the statehood of Lithuania *de facto* and to its international recognition *de jure*; and, third, whether all ethnic minorities would be successfully involved in the creation of the independent state. In analyzing the relations between Lithuanians and ethnic minorities and groups in the period of the restoration of Lithuanian statehood in 1918, the following key aspects can be distinguished:

First, the relationship between Lithuanians and ethnic minorities was one of the major issues during heated discussions while restoring the statehood of Lithuania in 1917–1918. Three main questions can be indicated in these debates. The first asked why representatives of ethnic minorities were not invited to the Vilnius Conference in 1917, which elected the Council of Lithuania and which was meant to solve the issue of Lithuanian statehood. The second question asked why it was necessary to invite representatives of minorities to the Council. The third question asked why, initially, representatives of ethnic minorities refused to participate in the work of the Council. It was not easy for politicians to answer the first question. During heated discussions, Klimas, the secretary of the Council of Lithuania, suggested that the main reason for this omission was the difference between majority and minority rights in a nation state undergoing formation. In his opinion, ethnic minorities should not be allowed to stand in the way of building a nation state; otherwise, no nation state could ever have been built. Contemplating whether the Lithuanians violated the principles of democracy, he asked rhetorically whether the principles of democracy would not have been violated if the right of Lithuanians (as the majority) to decide their own fate would have been determined by ethnic minorities opposing the independence of Lithuania.²¹ However, after the independence of Lithuania was restored, the inclusion of representatives of minorities into the Council of Lithuania became imperative, as all citizens had to build the state. Furthermore, representatives of minorities in the Council could work to ensure the right of ethnic minorities to their cultural autonomy.²² The fact that representatives of ethnic minorities initially refused to participate in the work of the Council was due to several reasons. One reason was that an ethnic minority may not have felt as a minority – i.e., they wanted to have the same rights as the majority, and intended to have a leading position in the new state. Another reason was the doubt among minorities that the Council would really take account of their interests. The third reason was related to the fact that ethnic minorities, for instance, Poles or Jews in Vilnius, actually opposed the independence of Lithuania. Due to Jews' poor knowledge of Lithuanian, according to Klimas, without the Russian language it was dif-

21 Klimas, P., "Mažumų ir daugumos teisės", *Lietuvos aidas*, 29 September 1917, 1–2.

22 Klimas, P., "Lietuvos mažumos", *Lietuvos aidas*, 27 September 1917, 1–2.

difficult for Jewish politicians, especially those from Vilnius, to decide whether they supported the establishment of the Lithuanian state. They saw their future as lying with Russia or Belarus, and not with Lithuania, which remained a puzzle that they could not solve.²³ As colorfully illustrated by some Jews: “What is Lithuania? One said: Lithuania is dryness; the second argued: Lithuania is emptiness; the third one answered – it is boredom; the fourth said – it is a yawn; then the fifth concluded – that Lithuania is calculation. Calculation is the only parameter according to which they eat and drink, sell and buy, love, be loved, and even procreate”.²⁴ The fourth reason for lack of participation was the ethnic definition of the territory of the Lithuanian state. Ethnic minorities believed that they did not reside in ethnic Lithuania, and for this reason Byelorussian politicians, for example, justified their refusal to participate in the Council. They considered the ethnic territory of Lithuania to be the east of Vilnius to be the ethnic territory of the Byelorussians. After lengthy negotiations between politicians and representatives of ethnic minorities on 27 November 1918, six Byelorussian representatives joined the State Council of Lithuania, to be followed by three Jewish representatives on 11 December the same year. The Poles remained outside this political body for the time being.²⁵

3. The relationships of Lithuanians with ethnic minorities and groups in 1988, 1989, and the 1990s

Unlike in 1918, when restoring the state of Lithuania in the 1990s, politicians did not even discuss restricting the rights of representatives of ethnic minorities in declaring independence. On 23 October 1988, the general agenda of the Reform Movement of Lithuania (Sąjūdis) already declared that it was bringing together all of the people of Soviet Lithuania “[...] irrespective of their occupation, party identification, nationality and religion”, promising to ensure that all citizens would have “equal social, economic, cultural rights and freedoms irrespective of their ethnic origin, religion and customs”, and warranting their cultural autonomy.²⁶ The resolutions of the Constituent Assembly of the Reform Movement of Lithuania (Sąjūdis) noted that it “strongly condemns all expressions of nationalism and discord among

23 Kl[imas], P., “Lietuvos atstatymas ir žydai”, *Lietuvos aidas*, 15 December 1917, 1–2.

24 Zalkin, M., “Lithuanian Jewry and the concept of East European Jewry”, in *Jews in the former Grand Duchy of Lithuania since 1772*, edited by Liekis, Š., Polonsky, A., and Freeze, C. Y. (Liverpool University Press, 2013), 61.

25 For more, see: Janužytė, A. “National minorities and the founding of the nation state” (academic dissertation; Studies in European Societies and Politics: Jean Monnet European Centre of Excellence, Tampere: University of Tampere, 2005), 131–138.

26 *Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio bendroji programa: priimta Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio Steigiamajame suvažiavime 1988 m. spalio 23 d.* (Vilnius: Mintis, 1988), 3, 9, accessed 18 August 2020, https://www.europeana.eu/en/item/2025903/_nnVvzw1

the nations, and defends cultural autonomy of ethnic minorities in Lithuania”.²⁷ In 1989, the declaration of the Seimas of the Reform Movement of Lithuania (Sąjūdis) again reiterated the right of ethnic minorities in Lithuania to their cultural autonomy.²⁸ Accordingly, Lithuanian politicians sought the integration of all minorities in rebuilding statehood so that they were not left on the margins, and were not enlisted by separatist movements working against autonomy and the territorial integrity of Lithuania. On 11 March 1990, deputies both of Lithuanians and ethnic minorities voted in favor of the Act on the Restoration of an Independent State of Lithuania in the Supreme Council-Reconstituent Seimas of Lithuania. Only 6 individuals of Polish nationality abstained. In Dainius Žalimas’ view, this essentially shows that some of the Polish deputies were as yet undecided about the independence of Lithuania. For instance, Leon Jankielewicz and Ryšard Maceikianec were forced to abstain during the voting since they could not endorse the re-establishment of the independence of Lithuania “without consulting their electorate”. A somewhat more critical opinion was voiced by V. Sirutavičius, who claimed that some of the elected representatives of Polish nationality did not support the restoration of the state of Lithuania. Both authors agree that some of the Polish deputies at first coordinated their position with officials of the Soviet Union in Moscow, and as a result intended to vote against the re-establishment of the independence of Lithuania, yet decided to abstain in the voting after having been convinced by Stanisław Ciosek, the ambassador of Poland to Moscow, and Polish MPs Marek Karp and Jerzy Nowakowski.²⁹ It should be noted that some people were against the breakdown of the Soviet Union and the independence of Lithuania. For instance, members of anti-Sąjūdis Movement and the Yedinstvo (“Vienybė” – “Единство” – “Jedność”) pro-communist organization, supported by the Communist Party of the Soviet Union, endorsed the establishment of an autonomous region in South Eastern Lithuania.³⁰ After the abortive coup (putsch) in Moscow in August 1991, this organization became dormant. Another example illustrating the position of ethnic minorities on independent Lithuania is the process of taking up citizenship of the Republic of Lithuania. Under Lithuanian law and under the Treaty on the Foundations of Inter-State Relations between the Republic of Lithuania and the Russian Soviet Federated Socialist Republic of 29 July 1991, any

27 “Iš Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio Steigiamojo suvažiavimo rezoliucijų. Rezoliucijos Nr. 1, 4, 6”, in *Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, compiled by B. Genzelis and A. Rupšytė (Kaunas: Šviesa, 2010), 471–472.

28 “LPS seimo deklaracija, Kaunas, 1989 m. vasario 15 d.”, in *Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, compiled by B. Genzelis and A. Rupšytė (Kaunas: Šviesa, 2010), 478.

29 Žalimas, D., “Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimas”, in *Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, compiled by B. Genzelis, A. Rupšytė (Kaunas: Šviesa, 2010), 188–189; Sirutavičius, V., “Kovo 11-oji ir lenkų veiksnys”, *Kultūros barai* 7–8 (2013): 109–111.

30 For more, see: Anušauskas, A., “Okupacinės valdžios požiūris į Sąjūdį”, in *Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, compiled by B. Genzelis and A. Rupšytė (Kaunas: Šviesa, 2010), 145–146, 158–160.

individual who had resided in Lithuania before 3 November 1989 could become a citizen of the Republic of Lithuania.³¹ Based on official statistics, citizenship of the Republic of Lithuania was taken up by 88% of the entire population of the country: approximately 90–95% of Lithuanians (72–76% of the population); and approximately 75% of other nationalities (12–16% of the population). Opinion polls of Russians in 1991 showed that 37% of Russian respondents intended to take citizenship of the Republic of Lithuania (half of respondents – 49% – were in favor of an independent Lithuania), 21% did not intend to assume its citizenship (30% of the respondents considered Russia their motherland, and 36% intended to return to Russia), one in four (25%) respondents were against independent Lithuania and supported the idea of Lithuania remaining within the Soviet Union, and 23% were undecided as to their citizenship.³² A comparison of Polish positions on the independence of Lithuania in 1918 and 1990 reveals a certain similarity, i.e., not all politicians of Polish nationality approved of the idea of Lithuania as an independent state. The difference here was that, unlike in 1918, in 1990 politicians of Polish origin participated in re-establishing the independence of Lithuania from the very beginning.

Conclusion

In summarizing, it could be claimed that nationalism in Lithuania, in the early and late 20th century, was defined as a political doctrine declaring the right of every nation to take the decision to (re)build an independent state relying on “subjective and political” or “objective and ethnic” factors. Based on “objective and ethnic” factors such as a common nation of origin, ethnic territory where a certain nation lives, language, national consciousness, traditions, culture, history, and national ideals, every nation has the right to take the decision to build an independent state (Klimas’ conception of nationalism). On the other hand, according to “subjective and political” factors, the re-awakened nation begins to resist oppression and Russification under certain circumstances. Restoration of statehood then becomes a political principle (Voldemaras’ conception of nationalism). When we compare the ideas of Voldemaras and Klimas with the concepts of nationalism scholars of the 20th century, it should be noted that the concepts of nationalism developed by A. Smith and E. Gellner are close to the understandings of nationalism shared by the Lithuanian political leaders of the period.

31 “Sutartis tarp Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos ir Lietuvos Respublikos „Dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų“, 29 July 1991, accessed 10 August 2020, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.97613>

32 Taljūnaitė, M., and Sviklas, E. K., “Lietuvos rusai Lietuvos nepriklausomybės atgavimo išvakarėse: santykis su Lietuva”, in *Lietuvos socialinė raida. Migracija ir etniškumas. Nuo totalitarinės iki demokratinės visuomenės*, no. 2, compiled by M. Taljūnaitė and A. Marcinkevičius (Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2013), 103, 108, 110.

Interestingly, the comparison of the positions of Lithuanian politicians in 1918 and 1990 towards ethnic minorities in terms of independence in Lithuania reveals a major difference. On 11 March 1990, the Lithuanians declared the re-establishment of the independence of Lithuania together with representatives of ethnic minorities in the Supreme Council-Reconstituent Seimas of Lithuania, whereas the Act of Independence of 16 February 1918 was adopted by the Council of Lithuania containing no ethnic minorities. In the context of doubts about the loyalty of ethnic minorities, the representatives of ethnic minorities were not elected to the Council of Lithuania, which was tasked with solving the issue of the independence of Lithuania.

When comparing the positions of ethnic minorities on the declaration of Lithuania as a *de facto* independent state in 1918 and 1990, we should point out both similarities and differences. The main similarity is that, at first, parts of these ethnic minorities did not approve of the idea of Lithuania as an independent state. After Lithuania was recognized *de jure*, the majority of Lithuanian residents of various ethnicities became citizens. This evidences their determination to associate their future with the independent state of Lithuania. The key difference is that the Polish ethnic minority of 1918 associated its future with the independent state of Poland rather than with Lithuania. As a result, a certain hostility and mistrust emerged between Lithuanians and Poles throughout the inter-war period, and certain historical grievances or nationalistic sentiments continue to occur in the present-day relationships between Lithuanians and Poles. This is especially the case when handling relevant issues of the education of ethnic minorities, or when using Polish letters in writing names and family names in the passports of citizens of the Republic of Lithuania.

References

- Anušauskas, A. "Okupacinės valdžios požiūris į Sąjūdį". In *Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, compiled by B. Genzelis and A. Rupšytė, 125–161. Kaunas: Šviesa, 2010.
- Gellner, E. *Nation and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell, 1984.
- Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybą = Population by sex, age, nationality and religion*. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002. Accessed 22 August 2020, <https://osp.stat.gov.lt/services-portal/pub-edition-file?id=3037>
- "Iš Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio Steigiamojo suvažiavimo rezoliucijų. Rezoliucijos Nr. 1, 4, 6". In *Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, compiled by B. Genzelis and A. Rupšytė, 471–472. Kaunas: Šviesa, 2010.
- Janužytė, A. "National minorities and the founding of the nation state". Academic dissertation; Studies in European Societies and Politics: Jean Monnet European Centre of Excellence, Tampere: University of Tampere, 2005.
- Janužytė, A. "Petras Klimas' concept of nationalism". *Istorija* 62 (2005): 57–66.

- Kl.[imas], P. "Dėl naujo mūsų pagrindo". *Lietuvos aidas*, 3 November 1917, 1–2.
- Kl.[imas], P. "Etnografinio dėsnio reikšmė, II". *Lietuvos aidas*, 27 November 1917, 1–2.
- Kl.[imas], P. "Etnografinio dėsnio reikšmė, II". *Lietuvos aidas*, 29 November 1917, 1–2.
- Kl.[imas], P. "Etnografinio dėsnio reikšmė, III". *Lietuvos aidas*, 1 December 1917, 1–2.
- Kl.[imas], P. "Etnografinio dėsnio reikšmė, IV". *Lietuvos aidas*, 4 December 1917, 1–2.
- Kl.[imas], P. "Etnografinio dėsnio vertybė". *Lietuvos aidas*, 24 November 1917, 1.
- Kl.[imas], P. "Lietuvos atstatymas ir žydai". *Lietuvos aidas*, 15 December 1917, 1–2.
- Klimas, P. "Lietuvos mažumos". *Lietuvos aidas*, 27 September 1917, 1–2.
- Klimas, P. "Mažumų ir daugumos teisės". *Lietuvos aidas*, 29 September 1917, 1–2.
- Kl.[imas], P. "Mūsų kalba". *Lietuvos aidas*, 14 February 1918, 1–2.
- Klimas, P. "Senovės tyrimo uždaviniai ir keliai". *Mūsų senovė* 1 (1921): 4–5.
- Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys = Population de la Lithuanie. Données du premier recensement du 17 septembre 1923*. Kaunas: P. Sokolovskienės ir G. Lano spaustuvė. Accessed 22 August 2020, <https://statistikouzasai.files.wordpress.com/2013/05/lietuvos-gyventojai-pirmojo-1923-m-rugsc497jo-17-d-visuotinio-gyventojc5b3-surac5alyimo-duomenys.pdf>
- Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio bendroji programa: priimta Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio Steigiamajame suvažiavime 1988 m. spalio 23 d.* Vilnius: Mintis, 1988. Accessed 18 August 2020, <https://www.europeana.eu/en/item/2025903/nnVvzwl>
- "LPS seimo deklaracija, Kaunas, 1989 m. vasario 15 d.". In *Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, compiled by B. Genzelis and A. Rupšytė, 478. Kaunas: Šviesa, 2010.
- Ozolas, R. "Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio įsikūrimas". In *Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, compiled by B. Genzelis and A. Rupšytė, 19–45. Kaunas: Šviesa, 2010.
- Sirutavičius, V. "Kovo 11-oji ir lenkų veiksnys". *Kultūros barai* 7–8 (2013): 107–115.
- Smith, A. *Nationalism in the Twentieth Century*. New York: New York University Press, 1979.
- "Sutartis tarp Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos ir Lietuvos Respublikos „Dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų“, 29 July 1991. Accessed 10 August 2020, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.97613>
- Taljūnaitė, M., and Sviklas, E. K. "Lietuvos rusai Lietuvos nepriklausomybės atgavimo išvakarėse: santykis su Lietuva". In *Lietuvos socialinė raida. Migracija ir etniškumas. Nuo totalitarinės iki demokratinės visuomenės*, no. 2, compiled by M. Taljūnaitė and A. Marcinkevičius, 101–112. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2013.
- Voldemaras, A. "Keletas žodžių apie lietuviškąjį socializmą [Vilniaus žinios, 12 March 1907 (25), no. 56 (665)]". In *Profesorius Augustinas Voldemaras. Raštai: 90 metų sukakčiai paminėti*, 1–10. Chicago, IL: Lietuvos Atgimimo Sąjūdis, 1976.
- Voldemaras, A. "Lietuvos sostinė ir rytinės sienos [Das neue Litauen, 20 March 1918, no. 8–9]". In *Profesorius Augustinas Voldemaras. Raštai: 100 metų gimimo sukakčiai paminėti*, 59. Chicago, IL: Lietuvos atgimimo sąjūdis, 1983.
- Zalkin, M. "Lithuanian Jewry and the concept of East European Jewry". In *Jews in the former Grand Duchy of Lithuania since 1772*, edited by Liekis, Š., Polonsky, A.,

and Freeze, C. Y., 57–70. Liverpool University Press, 2013.

Žalimas, D. “Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimas”. In:

Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991, compiled by B. Genzelis, A. Rupšytė, 163–217. Kaunas: Šviesa, 2010.

SOLIDARIZUOJANTYS IR SUPRIEŠINANTYS NACIONALIZMO BRUOŽAI: NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS ATVEJIS 1918 IR 1990 M.

Audronė Janužytė

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą 1918 ir 1990 m. veikė du esminiai faktoriai. Išorinis faktorius – to meto tarptautinė politika ir šalies geopolitinė padėtis, kai susidūrė Rusijos / Sovietų Sąjungos ir Vokietijos nacionaliniai interesai dėl Lietuvos teritorijos. Dėl to po Pirmojo pasaulinio karo lietuviai atkuria valstybingumą, Antrojo pasaulinio karo metais jį praranda sovietams ir naciams okupavus šalį (1940–1990 m.) ir, pasibaigus Šaltajam karui bei ėmus byrėti Sovietų Sąjungai, 1990 m. kovo 11 d. skelbia Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą. Vidinis faktorius atkuriant Lietuvos valstybingumą XX a. buvo nacionalizmas kaip jungiantis ir solidarizuojantis lietuvių tautą judėjimas už savarankiškos valstybės sukūrimą. Straipsnyje, remiantis teorinėmis nacionalizmo įžvalgomis, dviem aspektais nagrinėjamas lietuvių politikų diskursas nacionalizmo klausimais: 1) nacionalizmo samprata ir jos esminiai bruožai, t. y. išryškinamos nacionalizmo koncepcijos, kuriomis remiantis konstruojamas politinis diskursas, kodėl lietuvių tauta turi teisę kurti nepriklausomą valstybę, ir 2) lietuvių požiūris į etnines mažumas, t. y. atskleidžiamas nepasitikėjimas etninėmis mažumomis kuriant tautinę valstybę 1918 m., taip pat tam tikra įtampa tarp lietuvių ir etninių mažumų atkuriant Lietuvos nepriklausomybę 1990 m. Straipsnyje prieita prie šių išvadų: 1) lietuvių politikų nacionalizmo sampratoje galima išvelgti dvi koncepcijas. Pirmoje koncepcijoje nacionalizmas apibrėžiamas kaip lietuvių tautos judėjimo ideologija ar politinis principas už valstybingumo atkūrimą, kuris tam tikrais laikotarpiais buvo prarastas (A. Voldemaras). Antroje koncepcijoje tautos apsisprendimas kurti savarankišką valstybę suvokiamas kaip etnis-tautinis principas / įstatymas, kuris remiasi „objektyviais ir etniniais“ faktoriais, jog kiekviena tauta, gyvenanti tam tikroje teritorijoje, kurios individus vienija bendra kilmė, kalba, istorija, tradicijos, kultūra ir nacionaliniai idealai, turi teisę būti savarankiška valstybė (P. Klimas). Svarbu akcentuoti, kad: 1) XX a. nacionalizmo teoretikų E. Gellnerio ir A. Smitho koncepcijos yra artimos lietuvių politikų nacionalizmo sampratomis ir

2) lietuvių santykiuose su kai kuriomis etninėmis mažumomis galima įžvelgti tam tikrą įtampą ir priešišumą, nes ne visos tautinės mažumos ar jų atstovai buvo linkę pritarti nepriklausomos Lietuvos idėjai 1918 ir 1990 m.

Reikšminiai žodžiai: *nacionalizmas, nacionalizmas Lietuvoje, nepriklausomybė, nepriklausomybė Lietuvoje, etninės mažumos, lietuviai ir etninės mažumos.*

Audronė Janužytė – Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo ir verslo fakulteto Politikos mokslų instituto docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: nacionalizmo teorijos ir koncepcijos, nacionalizmo problemos Europoje, etninės mažumos, aukštojo mokslo politika Europoje.

Audronė Janužytė – associate professor at the Institute of Political Science at the Faculty of Public Governance and Business at Mykolas Romeris University. Research interests: theories of nationalism, nationalism issues in Europe, ethnic minorities, politics of higher education in Europe.

NEFORMALIOJO SUAUGUSIŲJŲ MOKYMOSI POREIKIAI IR GALIMYBĖS: PANEVĖŽIO MIESTO ATVEJIS

Valdonė Indrašienė

Mykolo Romerio universitetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, 08303 Vilnius
Elektroninis paštas: esdi@mruni.eu
Telefonas: 8 5 2714 710

Romas Prakapas

Mykolo Romerio universitetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, 08303 Vilnius
Elektroninis paštas: esdi@mruni.eu
Telefonas: 8 5 2714 710

Violeta Jegelevičienė

Mykolo Romerio universitetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, 08303 Vilnius
Elektroninis paštas: esdi@mruni.eu
Telefonas: 8 5 2714 710

Asta Railienė

Mykolo Romerio universitetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, 08303 Vilnius
Elektroninis paštas: esdi@mruni.eu
Telefonas: 8 5 2714 710

Odeta Merfeldaitė

Mykolo Romerio universitetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, 08303 Vilnius
Elektroninis paštas: esdi@mruni.eu
Telefonas: 8 5 2714 710

Irena Žemaitaitytė

Mykolo Romerio universitetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, 08303 Vilnius
Elektroninis paštas: esdi@mruni.eu
Telefonas: 8 5 2714 710

Pateikta: 2020 m. rugpjūčio 20 d.; priimta spausdinti 2021 m. lapkričio 11 d.

DOI: 10.13165/SMS-21-12-1-05

Santrauka. *Straipsnyje formuluojamas probleminis klausimas: koks suaugusiųjų neformaliojo švietimo poreikis yra konkrečioje Lietuvos savivaldybėje? Pateikiami kiekybinio tyrimo, sumodeliuoto vadovaujantis atvejo tyrimo strategija, rezultatai. Tyrime*

dalyvavo 407 Panevėžio miesto suaugę asmenys. Tyrimas atliktas bendradarbiaujant su Panevėžio miesto savivaldybės administracija. Nustatyta, kad didžiausią poreikį tiriamieji turi dėl anglų kalbos, savęs pažinimo, streso valdymo ir sveikatinimo mokymų; patraukliausi mokymosi būdai yra praktiniai mokymai ir edukacinės išvykos, kelionės, o esminiai motyvai – siekis tobulėti, prasmingas laisvalaikio praleidimas ir bendravimo poreikio tenkinimas.

Reikšminiai žodžiai: neformalusis švietimas, neformalus mokymasis, suaugusieji, atvejo tyrimas.

Įvadas

Neformalusis suaugusiųjų švietimas – viena iš pastarojo laiko aktualijų. Nors kol kas Lietuvoje daugiau dėmesio skiriama formaliajam švietimui, tačiau norint paruošti žmones gyventi ir veiksmingai dirbti XXI a., turi funkcionuoti neformalusis švietimas kaip neatsiejama nenutrūkstamo ugdymo dalis¹.

Suaugusiųjų mokymasis kaip atskira neformaliojo švietimo dalis mokslinėje literatūroje analizuojamas jau ne vieną dešimtmetį. Pastaruoju metu itin išpopuliarėjo suaugusiųjų mokymosi tyrimai darnios plėtros kontekste², kurie atskleidžia, kad tarp suaugusiųjų mokymosi ir darnaus vystymosi tikslų yra tarpusavio ryšys³. Neformalus suaugusiųjų mokymasis kaip mokymosi visą gyvenimą komponentas yra vertinamas kaip horizontalus tikslas ir būdas įgyvendinti darnaus vystymosi koncepciją⁴. Daugėja tyrimų, susijusių su tarptautinių organizacijų inicijuotais lyginamojo pobūdžio tyrimais, kurių metu tiriamos suaugusiųjų kompetencijos⁵. Neretai tarptautinių tyrimų kontekste analizuojant ir interpretuojant duomenis kuriama diskusijų erdvė, parodanti realius suaugusiųjų mokymosi organizavimo iššūkius ir egzistuojančią praktiką⁶. 2013 m. atlikto tarptautinio tyrimo duomenų analizė parodė, kad dau-

- 1 Butvilienė, J., „Neformalusis suaugusiųjų švietimas: valstybinis ir privatus mokymo sektoriai“, *Acta Paedagogica Vilnensia* 30 (2013): 126–137.
- 2 Gadotti, M., “Adult education as a human right: The Latin American context and the ecopedagogic perspective”, *International Review of Education* 57, 1–2 (2011): 9–25; Greef et al., “The Development and Validation of Testing Materials for Literacy, Numeracy and Digital Skills in a Dutch Context”, *International Review of Education / Internationale Zeitschrift Für Erziehungswissenschaft* 61, 5 (2015): 655–671.
- 3 UNESCO, *Rethinking education: Towards a global common good?* (Paris: UNESCO, 2015), <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232555>.
- 4 *Adult Education and Sustainability. EAEA Background Paper* (Brussels: European Association for the Education of Adults, 2018), https://www.eaea.org/wp-content/uploads/2018/12/AE-and-sustainability_paper_final_9_2018_financers.pdf
- 5 Dudaitė, J., *Suaugusiųjų gebėjimai, mokymasis ir darbo rinka. Tarptautinio EBPO PIAC tyrimo rezultatų apžvalga: mokslo studija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019).
- 6 Schreiber-Barsch, S., “Erwachsenenbildung transnational: Ein Beitrag zur Systematisierung”, *Hessische Blätter für Volksbildung* 2 (2020): 9–21.

giau dėmesio iš visų suaugusiųjų tenka jauniems suaugusiems⁷ siekiant jų sėkmingos akultūracijos ir integracijos kaip vieno iš veiksnių, tiesiogiai prisidedančio prie problemų sprendimo EBPO šalyse. Teigiama, kad neformalus suaugusiųjų mokymasis itin aktualus siekiant vyresnio amžiaus darbuotojų integracijos⁸ ir ilgesnio išlikimo darbo rinkoje⁹. Šie procesai tiesiogiai sietini su teigiama darbo rinkos grąža¹⁰.

Neformalus suaugusiųjų mokymasis glaudžiai susijęs su besimokančios visuomenės idėjos palaikymu žvelgiant į suaugusiuosius kaip žinių ekonomikos kūrimo dalyvius. Hee, Ping, Rizal, Kowang ir Fei¹¹, tyrimo duomenys patvirtina, kad yra tvirtas ryšys tarp suaugusiųjų profesinio augimo, mokymosi tikslų ir mokymosi visą gyvenimą. Minėtieji autoriai atkreipia dėmesį, kad šiame kontekste svarbūs tam tikri didaktiniai sprendimai, kuriais suaugęs žmogus įtraukiamas į neformaliojo mokymosi lauką. Suaugusieji didesnę motyvaciją mokymuisi išlaiko tada, kai taikomi probleminio mokymosi, atvejų analizės, kritinių diskusijų ir panašūs metodai. Pabrėžiama, kad vyresniuosius suaugusius asmenis labiau motyvuoja mokyti savivaldus mokymasis, atliepantis besimokančiųjų poreikius¹². Bene ryškiausiai suaugusiųjų vidinius motyvacinius klausimus atskleidžia tie tyrimai, kurių metu nagrinėjami suaugusiųjų mokymosi motyvai tada, kai jie nori išmokti naują kalbą arba patobulinti jau turimus kalbinius gebėjimus¹³. Tyrimo rezultatai rodo, kad tuo metu įsijungia daug savireguliacijos mechanizmų, ypač stipriai veikiančių asmenų, kurie mokosi, motyvaciją. Mokslininkai pabrėžia, kad šiuolaikinėje visuomenėje suaugusiųjų visą gyvenimą trunkančiam mokymuisi reikšmingą įtaką daro technologiniai pokyčiai¹⁴, kurie didina tokio mokymosi prieinamumą ir besimokančiųjų galimybes įsitraukti į mokymąsi visą gyvenimą¹⁵.

-
- 7 Kim, S. A., "Quasi-Experimental Analysis of the Adult Learning Effect on Problem-Solving Skills", *Adult Education Quarterly* 70, 1 (2020): 6–25.
 - 8 Schuller, T., and Watson, D., *Learning through life: Inquiry into the Future for Lifelong Learning* (Leicester: National Institute of Adult Continuing Education, 2009).
 - 9 D'Addio, A. C., Keese, M., and Whitehouse, M., „Population ageing and labour markets“, *Oxford Review of Economic Policy* 26, 4 (2010): 613–635.
 - 10 Jackson, M., "How far merit selection? Social stratification and the labour market", *British Journal of Sociology* 58, 3 (2007): 367–390.
 - 11 Hee et al., "Exploring Lifelong Learning Outcomes among Adult Learners via Goal Orientation and Information Literacy Self-Efficacy", *International Journal of Evaluation and Research in Education* 8, 4 (2019): 616–623.
 - 12 Jin, B., Kim, J., and Baumgartner, L. M., "Informal Learning of Older Adults in Using Mobile Devices: A Review of the Literature", *Adult Education Quarterly* 69, 2 (2019): 120–141.
 - 13 Mynard, J., and McLoughlin, D., "‘Sometimes I just want to know more. I’m always trying’: The Role of Interest in Sustaining Motivation for Self-directed Learning", *Electronic Journal of Foreign Language Teaching* 17, 1 (2020): 79–92.
 - 14 Goos, M., "How the world of work is changing: A review of the evidence" (Geneva: ILO, 2013), <https://lirias.kuleuven.be/retrieve/267350>
 - 15 Dabbagh, N., and Kitsantas, A., "Personal learning environments, social media, and self-regulated learning: A natural formula for connecting formal and informal learning", *The Internet and Higher*

Neformaliojo suaugusiųjų mokymosi paskirtis apibrėžiama ne tik kaip asmens tobulėjimo, integracijos darbo rinkoje procesų skatinimas, bet ir kaip individo socializacijos, socialinės gerovės užtikrinimas senstant¹⁶. Pasaulio ekonomikos forumo duomenys rodo sparčiai augančią senėjančios visuomenės demografinę tendenciją. Prognozuojama, kad vyresnio amžiaus suaugusiųjų (60 metų ir vyresni) amžiaus procentas išsivysčiusiose šalyse padidės nuo 22 proc. gyventojų 2010 m. iki 29 proc. 2030 metais¹⁷. Todėl itin aktualu analizuoti veiksnius, kurie teigiamai veikia bendrą vyresnio amžiaus suaugusių žmonių pasitenkinimą gyvenimu¹⁸. Mokslininkai atskleidžia sąsąsą tarp suaugusiųjų įsitraukimo į neformalųjį mokymąsi ir gyvenimo kokybės augimo. Nustatyta, kad vyresni suaugusieji, kurie dalyvauja neformaliajame mokyme, paprastai jaučiasi pagerinę gyvenimo kokybę¹⁹. Pabrėžiama, kad dažnai vyresnieji suaugusieji turi unikalių galimybių dalyvauti neformaliojo mokymosi veikloje dėl vidinių paskatų (pvz., asmeninio domėjimosi, noro mokytis), o ne išorinių motyvatorių, tokių kaip užimamos pareigos, darbinis statusas, kilimas karjeros laiptais ir pan. Pažintinių funkcijų palaikymas, nuolatinis socialinis įsitraukimas ir prasmingos veiklos vykdymas yra esminiai veiksniai, kurie prisideda prie kolektyvinio socialinio kapitalo ir individualios psichinės bei socialinės gerovės senstant²⁰.

Pastebėtina, kad ir pastarojo dešimtmečio mokslininkų tyrimai susiję su neformaliuoju mokymusi dažniausiai yra orientuoti į vaikų amžiaus grupę²¹. Tik pavieniais tyrimais²² bandoma aktualizuoti neformaliojo švietimo svarbą tęstinio mokymosi

Education 15, 1 (2012): 3–8; Manca, S., and Ranieri, M., “Is it a tool suitable for learning? A critical review of the literature on Facebook as a technology-enhanced learning environment”, *Journal of Computer Assisted Learning* 29, 6 (2013): 487–504; Van Laar et al., “The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review”, *Computers in Human Behavior* 72 (2017): 577–588.

- 16 Barros, R., “From lifelong education to lifelong learning”, *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults* 3, 2 (2012): 119–134.
- 17 World Economic Forum, *Global population ageing: peril or promise?* (Geneva: WEF, 2012), http://longevity3.stanford.edu/wp-content/uploads/2012/12/WEF_GAC_GlobalPopulationAgeing_Report_2012.pdf
- 18 Pike, P. D., “Using technology to engage third-age (retired) leisure learners: a case study of a third-age MIDI piano ensemble”, *International Journal of Music Education* 29, 2 (2011): 116–123.
- 19 Morrison, D., and McCutcheon, J., “Empowering older adults’ informal, self-directed learning: harnessing the potential of online personal learning networks”, *Research & Practice in Technology Enhanced Learning* 14, 1 (2019): 10.
- 20 Merriam, S. B., and Kee, Y., “Promoting community well-being: the case for lifelong learning for older adults”, *Adult Education Quarterly* 64, 2 (2014): 128–144.
- 21 Garbauskaitė-Jakimovska, J., „Neformaliojo ugdymo ribos: Poststruktūralizmo perspektyva“, *Acta Paedagogica Vilnensia* 40 (2018): 142–154; Kriščiūnaitė, A., Strakšienė, D., ir Bubnys, R., „Neformalusis muzikinis švietimas vaikų patirčių kontekste: įtraukusis ar ribojantis?“, *Pedagogika* 129, 1 (2018): 126–141; Trinkūnienė, I., „Etninė kultūra ir neformalus ugdymas: mokytojų patirties tyrimas“, *Liaudies kultūra*, nr. 6 (2010): 46–53; Ruškus, J., Žvirdauskas, D., ir Stanišauskienė, V., *Neformalus švietimas Lietuvoje. Faktai, interesai, vertinimai: mokslo studija* (Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2009).
- 22 Prakapas, R., ir Devenytė, J., „Neformaliajam suaugusiųjų verslumo ugdymuisi skirtų mokymosi priemonių prieinamumas“, *Socialinių mokslų studijos* 6, 2 (2014): 376–389; Butvilienė, J., „Suaugusiųjų

kontekste, ir labai reta tyrimų²³, kuriuose gvildenami vyresniojo amžiaus asmenų, senjorų neformaliojo mokymosi poreikiai. Žvelgiant į konkrečius Lietuvos regiono, savivaldybės atvejį, tai tokio pobūdžio mokslinių tyrimų atliekama nedaug. Galima paminėti, kad suaugusiųjų neformalaus mokymosi situacija epizodiškai tyrinėjama Klaipėdos mieste. Pikturnaitė, Jonuševičienė ir Kavolius²⁴ tyrė Klaipėdos gyventojų, darbdavių ir kitų socialinių partnerių dalyvavimą neformaliojo suaugusiųjų švietimo ir tęstinio mokymosi procese; Jovarauskaitė ir Tolutienė²⁵ analizavo Klaipėdos miesto pedagogų požiūrį į jų neformalaus švietimo poreikius ir ypatumus. O vadybinio pobūdžio darbų, susijusių su savivaldos veikla, funkcijų realizavimu, strateginiu planavimu ir kitomis su viešuoju valdymu susijusiomis temomis, tyrimų yra atlikta. Nagrinėjamo klausimo aspektu formuluojamas probleminis klausimas: koks suaugusiųjų neformaliojo mokymosi poreikis yra konkrečioje Lietuvos savivaldybėje?

Tyrimo objektas – Panevėžio miesto neformaliojo suaugusiųjų mokymosi poreikiai ir galimybės.

Tyrimo tikslas – atskleisti Panevėžio miesto neformaliojo suaugusiųjų mokymosi poreikius ir galimybes.

Tyrimo uždaviniai:

1. Įvertinti Panevėžio miesto neformaliojo suaugusiųjų mokymosi poreikius.
2. Pateikti Panevėžio miesto neformaliojo suaugusiųjų mokymosi galimybes.

Tyrimas atliktas bendradarbiaujant su Panevėžio miesto savivaldybės administracija. Tyrėjai nuoširdžiai dėkoja Panevėžio miesto savivaldybės švietimo centro darbuotojams ir tyrime dalyvavusiems Panevėžio miesto suaugusiesiems.

1. Tyrimo organizavimas ir metodika

Siekiant atskleisti Panevėžio miesto neformaliojo suaugusiųjų mokymosi poreikius ir galimybes, buvo pasirinkta kiekybinio tyrimo metodologinė prieiga²⁶. Tyrimas sumodeliuotas vadovaujantis atvejo tyrimo strategija²⁷.

neformaliojo švietimo socialinis kontekstas“. *Filosofija. Sociologija* 4 (2011): 446–454; Aškinytė, R., Vitkus, G., *Pilietinis suaugusiųjų švietimas: neformaliojo suaugusiųjų mokymo(si) modulis* (Vilnius: Ugdymo plėtotės centras, 2012).

- 23 Šliogerienė, J. „Neformaliojo ir savaiminio mokymosi pasiekimų poreikius lemiantys veiksniai“. *Santalka* 16, 2 (2008): 98–107; Jovarauskaitė, A., ir Tolutienė G., „Neformalus suaugusiųjų švietimas: ypatumų ir poreikių tyrimas“, *Jaunųjų mokslininkų darbai* 4, 29 (2010): 111–117.
- 24 Pikturnaitė, I., Jonuševičienė, J., ir Kavolius, R., „Klaipėdos miesto gyventojų, darbdavių ir kitų socialinių partnerių dalyvavimas neformaliojo suaugusiųjų švietimo bei tęstinio mokymosi procese“, *Regional Formation and Development Studies* 20, 3 (2016): 96–109.
- 25 Jovarauskaitė ir Tolutienė, *supra note*, 23.
- 26 Creswell, J. W., *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (Thousand Oaks, CA; London: SAGE Publications, 2009); Gaižauskaitė, I., ir Mikėnienė, S., *Socialinių tyrimų metodai: Apklausa: vadovėlis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014).
- 27 Fernie, S., and Smith, K., “Action Research”, in *Practical Research and Evaluation: A Start-to-Finish Guide for Practitioners*, edited by L. Dahlberg and C. McCaig (London: SAGE Publications, 2015),

Atsižvelgiant į tyrimo tikslą ir uždavinius, sukonstruotas tyrimo instrumentas – apklausos raštu (anketavimo) klausimynas. Klausimyno pagrindą sudaro teiginių grupės, kurios leidžia detalai identifikuoti faktinę informaciją apie respondentų patirtis (pvz., įsitraukimo į neformaliojo mokymosi veiklas faktą ir pobūdį per pastaruosius 12 mėn.), jų sampratas (pvz., kaip suprantama, kas yra neformalusis suaugusiųjų švietimas), poreikius (pvz., kokias paslaugas gauna ir kokių pasigenda), motyvus (pvz., kas skatina ar skatintų dalyvauti neformaliajame suaugusiųjų mokymesi) ir formaliuosius neformaliojo suaugusiųjų mokymosi klausimus (pvz., kuriuo metu laiku, kuriuo paros metu, kokiomis formomis jiems būtų priimtiniausias mokymasis. Klausimai apima tiek retrospektyvinę informaciją, t. y. patirtį iki asmeninio dalyvavimo suaugusiųjų neformaliojo mokymosi veiklose, tiek perspektyvinius klausimus apie tai, kaip ankstesnės patirtys veikia respondentų esamą padėtį ir ketinimus dalyvauti neformaliojo mokymosi veikloje.

2019 m. rugpjūčio mėn. atliktas bandomasis (pilotinis) tyrimas, kurio metu patikrintas klausimyno pagrįstumas, atliktos būtinos korekcijos. Surinkus duomenis, patikrintas teiginių grupių (skalių) vidinis suderinamumas. Atlikus vidinio suderinamumo patikrinimą taikant Cronbacho α kriterijų, galima teigti, kad visų klausimyno skalių vidinis suderinamumas yra aukštas, t. y. Cronbacho α yra lygi 0,736²⁸.

Tyrimo duomenys buvo renkami 2019 m. rugsėjo–gruodžio mėn. Apklausa vykdyta elektroniniu būdu ir pateikiant elektroninės anketos popierinę versiją. Elektroninės anketos nuoroda tarpininkaujant Panevėžio miesto švietimo centrui buvo platinama Panevėžio miesto suaugusiesiems. Apklausa vykdyta laikantis tyrimų etikos reikalavimų²⁹: klausimynai pildyti anonimiškai, nerinkta jokia asmens tapatybę atskleisti leidžianti informacija. Visiems respondentams prieš sutinkant dalyvauti tyrime buvo pateikta informacija apie tyrimo tikslą, užsakančią ir vykdančią institucijas, nurodyti dalyvavimo apklausoje principai ir sąlygos. Respondentų dalyvavimas grindžiamas savanoriškumo ir geranoriškumo principais. Atliekant apklausą vadovautasi teisingumo, privatumo ir konfidencialumo principais³⁰.

Surinkti duomenys apdoroti juos koduojant ir sukuriant duomenų bylą naudojant programą „IBM SPSS Statistics 23“⁴. Duomenų analizė atlikta taikant aprašomosios statistikos priemones, taip pat atlikta neparametrinė analizė (skaičiuotas χ^2 kriterijus kintamųjų priklausomybei nustatyti). Statistinio reikšmingumo įvertinimui taikytas $p < 0,05$ lygmuo.

95–110; Yin, R. K., *Case study research: Design and methods*, 5th edition (Los Angeles, CA: Sage Publications, 2014).

28 Vaitkevičius, R., ir Saudargienė, A., *Statistika su SPSS psichologiniuose tyrimuose* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2006).

29 Miller et al., *Ethics in Qualitative Research* (London: SAGE Publications, 2012).

30 Kardelis, K., *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai: Edukologija ir kiti socialiniai mokslai: vadovėlis, 5-asis pataisytas ir papildytas leidimas* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016).

Atrankos metu sudaryta reprezentatyvi (patikimumas 95 proc., 5 proc. paklaida) 407 Panevėžio miesto suaugusiųjų imtis. Atsižvelgus į tai, kad buvo tiriamas vienas konkretus miestas, imčiai sudaryti buvo pasirinktas paprastosios atsitiktinės imties sudarymo būdas. Tyrimo atlikimo metu Panevėžio mieste gyveno 88 678 gyventojai. Remiantis Jadovo imties sudarymo formule, buvo apskaičiuota, kad tyrimo metu būtina apklausti ne mažiau kaip 398 respondentus. Atmetus nevisiškai užpildytas anketas, tinkamomis statistiniam apdorojimui buvo pripažintos 407 anketos.

2. Bendrosios tyrimo dalyvių charakteristikos

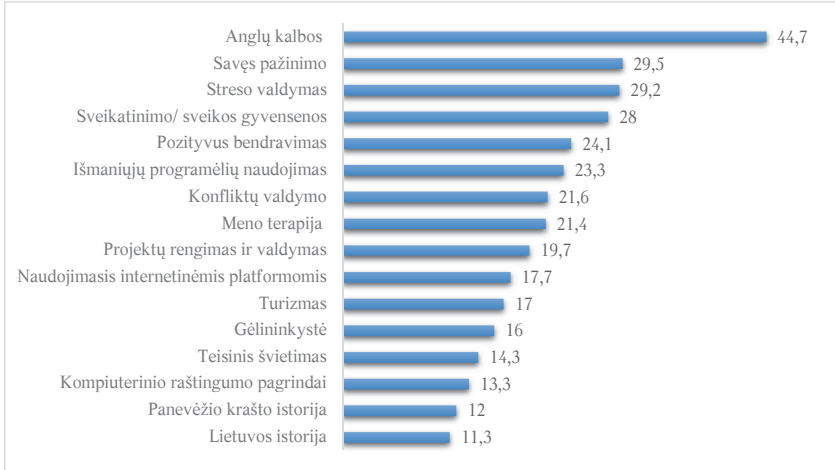
Tyrimo imtį sudaro 94,4 proc. moterų ir 5,6 proc. vyrų. Tai rodo bendras sociologinių apklausų tendencijas, kai su neformaliojo švietimu susijusiuose tyrimuose aktyviau dalyvauja moterys. Kitas bendras bruožas būdingas analogiškiems tyrimams yra tai, kad tokio pobūdžio tyrimuose dažniau dalyvauja pedagoginį išsilavinimą įgiję asmenys (59,7 proc.) ir vyresniojo amžiaus asmenys (61 m. ir vyresni – 32,7 proc.), dalyvaujantys trečiojo amžiaus universiteto veikloje (22,6 proc.).

Vertinant tyrimo dalyvius pagal jų dabartinę veiklą, akcentuotina, kad 80,6 proc. visų tyrimo dalyvių nurodė šiuo metu dalyvaujantys darbo rinkoje. Išanalizavus tyrimo duomenis pagal šeiminių padėtį, nustatyta, kad kiekybiškai didžiausią dalį sudarė vedę vyrai (73,91 proc.) ir ištekėjusios moterys (63,28 proc.).

Charakterizavus tyrimo dalyvius pagal jų išsilavinimą, išsiaiškinta, kad didžiausią grupę sudaro asmenys, turinys aukštąjį išsilavinimą: aukštąjį universitetinį išsilavinimą turi 76,2 proc., aukštąjį neuniversitetinį – 8,6 proc. respondentų.

3. Suaugusiųjų dalyvavimo neformaliojo mokymosi veikloje poreikiai ir motyvai

Siekiant nustatyti respondentų dalyvavimo suaugusiųjų neformaliojo mokymosi veikloje poreikius, respondentų teirautasi apie tai, ko jie norėtų mokytis. Nustatyta (1 pav.), kad kiek mažiau nei pusė respondentų (44,7 proc.) pageidautų anglų kalbos mokymų.

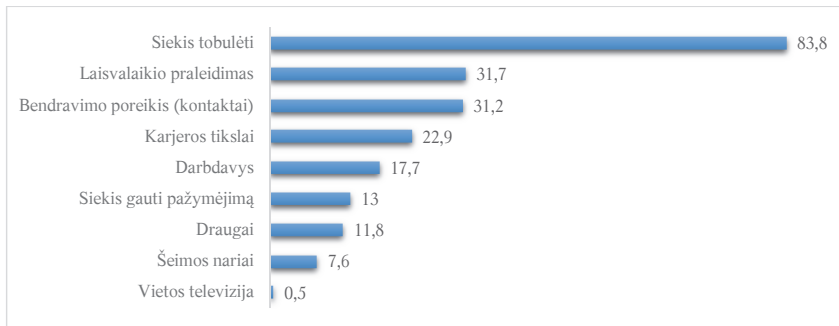


1 pav. *Suaugusiųjų dalyvavimo neformaliojo mokymosi veikloje poreikiai*

Kiek mažiau nei trečdalis tyrimo dalyvių pageidautų įsitraukti į savęs pažinimo mokymus (29,5 proc.), taip pat streso valdymo (29,2 proc.) ir sveikatinimo / sveikos gyvensenos (28,0 proc.) temomis. Kiek mažiau nei ketvirtadaliui apklaustųjų aktualūs būtų pozityvus bendravimas (24,1 proc.) ir naudojimosi išmaniosiomis programėlėmis (23,3 proc.) mokymai. Apie penktadalis respondentų išreiškė konfliktų valdymo (21,6 proc.) ir meno terapijos (21,4 proc.) mokymų poreikį. Mažiau nei penktadalis apklaustųjų norėtų dalyvauti projektų rengimo ir valdymo (19,7 proc.), naudojimosi internetinėmis platformomis (17,7 proc.), turizmo (17,0 proc.) mokymuose. Respondentai norėtų dalyvauti gėlininkystės (16 proc.), teisinio švietimo (14,3 proc.), kompiuterinio raštingumo (13,3 proc.), Panevėžio krašto (12,0 proc.) ar Lietuvos istorijos (11,3 proc.) mokymuose.

Daugiausiai atsakiusių į atvirą klausimą „Kokių mokymų Panevėžio mieste pasigendate?“ paminėjo, kad pasigenda mokymų / konsultacijų psichologinėmis temomis ir savęs pažinimo tema (3 proc.), taip pat anglų kalbos mokymų (0,9 proc.). Po vieną du respondentus nurodė pasigendantys specifinių (estetika, etiketas, gamtosauaga, menas, buhalterinė apskaita, dvasingumas) arba į pomėgius orientuotų (elektronika, fotografija, vadyba, žvejyba, rankdarbiai/siuvimas) mokymų.

Tyrimo rezultatų analizė (2 pav.) atskleidė, kad daugiausiai (83,8 proc.) tiriamųjų mokytis skatina siekis tobulėti. Taip pat gana svarbus motyvas yra laisvalaikio praleidimo (31,7 proc.) ir bendravimo (31,2 proc.) poreikiai.



2 pav. Dalyvavimo neformaliojo mokymosi veikloje motyvai (proc.)

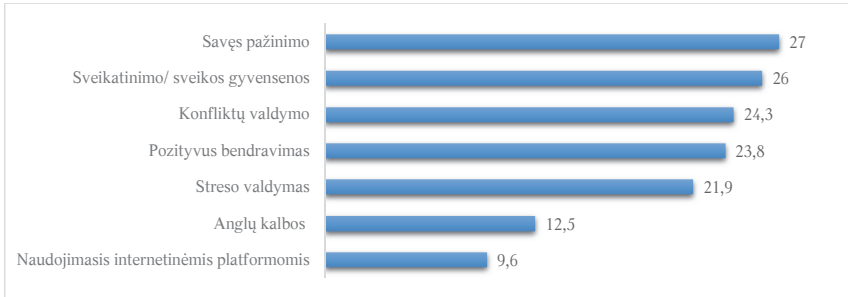
Bendravimo poreikis itin aktualizuojamas 61 m. ir vyresnių respondentų grupėje ($\chi^2 = 26,394$; $p < 0,05$; ($\chi^2 = 31,553$; $p < 0,05$). Karjeros tikslus kaip paskatą mokytis nurodė 22,9 proc. tiriamųjų. Duomenys rodo, kad Panevėžio miesto suaugusiųs mokytis skatina darbdavys (17,7 proc.) arba asmeninis poreikis gauti formalų pažymėjimą (13 proc.). Kas dešimtą asmenį dalyvauti neformaliajame suaugusiųjų švietime paskatino draugai (11,8 proc.). Mažiausią įtaką tam turi vietos televizija (0,5 proc.).

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad daugiau kaip pusė Panevėžio miesto suaugusiųjų dalyvauja mokymuose, nes patobulėja / pagilina turimas žinias (65,4 proc.) ir praplečia akiratį (57,7 proc.). 40,3 proc. tiriamųjų nurodė, kad tai yra galimybė prasmingai praleisti laisvalaikį, tą galimybę dažniau nei kiti pažymėjo 61 m. ir vyresni respondentai ($\chi^2 = 29,635$; $p < 0,05$). Apie trečdalis (30 proc.) respondentų nurodė, kad sustiprėjo pasitikėjimas savimi, ypač tai svarbu 56–60 metų amžiaus respondentams ($\chi^2 = 16,353$; $p < 0,05$). Kiek daugiau nei šeštadalis (17,4 proc.) apklaustųjų pažymėjo, kad juos skatina dalyvauti mokymesi besikeičiantys reikalavimai darbo rinkoje, tai labiau aktualu 51–55 metų respondentams ($\chi^2 = 30,632$; $p < 0,05$). Apklauskos dalyviai nurodė, kad dalyvaudami mokymosi veiklose susipažino su naujais žmonėmis / užmezgė naujų kontaktų (33,7 proc.), atrado naujų galimybių išreikšti save (29,5 proc.) ar kad mokymai padėjo išlaikyti turimą darbą (10,1 proc.).

4. Suaugusiųjų neformaliojo mokymosi galimybės

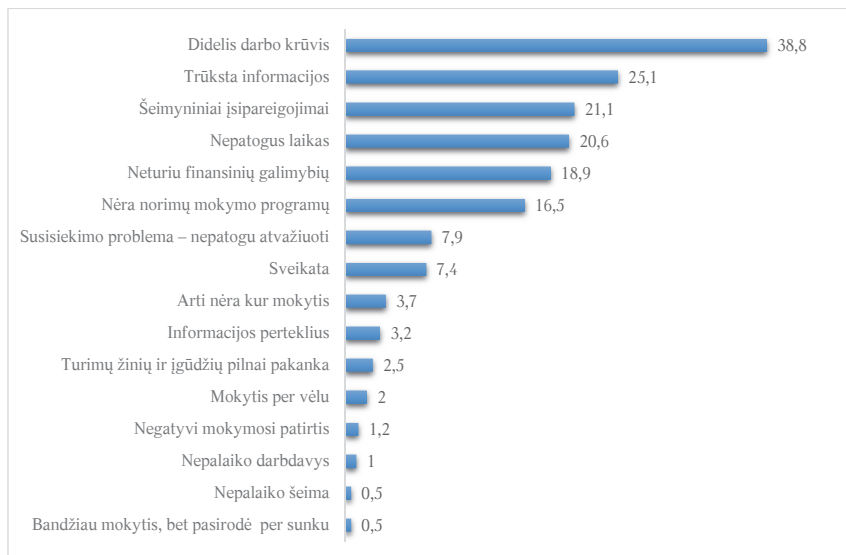
Tyrimo rezultatų analizė atskleidė, kad didžioji dalis respondentų (88 proc.) per paskutinius 12 mėn. yra dalyvavę suaugusiųjų neformaliojo mokymosi veikloje. Nustatyta (3 pav.), kad populiariausi mokymai tarp apklaustųjų buvo šiomis temomis: savęs pažinimo (27 proc.), sveikatinimo / sveikos gyvensenos (26,0 proc.), konfliktų valdymo (24,3 proc.), pozityvaus bendravimo (23,8 proc.) ir streso valdymo (21,9 proc.). Kas dešimtas Panevėžio miesto suaugęs gyventojas per pastaruosius 12 mėn. dalyvavo anglų kalbos (12,5 proc.) ar naudojimosi internetinėmis

platformomis (9,6 proc.) mokymuose. Mažiausiai populiarūs tarp apklaustųjų yra specifiniai mokymai, susiję su tam tikrais suaugusiųjų gebėjimais ar poreikiais, pavyzdžiui: aviamodeliavimas, liaudies šokiai, kalvystė ar pynimas iš vytelių. Tokio pobūdžio mokymuose dalyvavo nuo 0,2 iki 8,4 proc. respondentų.



3 pav. *Suaugusiųjų dalyvavimas mokymuose per paskutinius 12 mėn. (proc.)*

Atsakydami į klausimą, kas trukdo aktyviau įsijungti į mokymus (3 pav.), respondentai nurodė didelį darbo krūvį (38,8 proc.), šią priežastį dažniau nei kiti pažymėjo 56–60 metų respondentai ($\chi^2 = 39,900$; $p < 0,05$). Ketvirtadalis (25,1 proc.) tiriamųjų nurodė informacijos trūkumą, pastebėtina, kad tą priežastį dažniau nei kiti pažymi 61 m. ir vyresni respondentai ($\chi^2 = 21,356$; $p < 0,05$). Penktadalis tiriamųjų akcentavo šeiminius įsipareigojimus (21,1 proc.), ir šią priežastį dažniau rinkosi 61 m. ir vyresnio amžiaus respondentai ($\chi^2 = 14,625$; $p < 0,05$). Nepatogų laiką nurodė kiek daugiau nei penktadalis (20,6 proc.) apklaustųjų: šį aplinkybė aktualiausia 56–60 metų respondentams ($\chi^2 = 16,044$; $p < 0,05$). Beveik penktadalis respondentų (18,9 proc.) nurodė finansinių galimybių neturėjimą, įvardytą nedalyvavimo priežastį dažniau pažymėjo 56–60 metų respondentai ($\chi^2 = 40,863$; $p < 0,05$). Kad nėra norimų mokymo programų, paminėjo 16,5 proc. respondentų. Nustatyta, kad norimų mokymų programų trūkumą dažniau nei kiti rinkosi 51–55 metų respondentai ($\chi^2 = 22,463$; $p < 0,05$).



4 pav. *Dalyvavimo neformaliojo mokymosi veikloje trukdžiai (proc.)*

Tyrimo duomenų analizė rodo, kad Panevėžio miesto suaugusiems gyventojams patraukliausias mokymosi būdas yra praktiniai mokymai (74,9 proc.) ir edukacinės išvykos, kelionės (68,6 proc.). Šiek tiek daugiau kaip trečdalis tiriamųjų nurodė dalyvavimą auditorijoje ir nuotoliniu būdu (35,9 proc.), ir mokymus, grįstus asmenų, kurie mokosi, patirtimi (33,9 proc.). Mokymąsi nuotoliniu būdu naudojantis informacinių technologijų priemonėmis (17,4 proc.) ir teorinius mokymus (16,5 proc.) pažymėjo mažiau kaip penktadalis respondentų. Pastebėtina, kad mokymasis nuotoliniu būdu naudojant informacinių technologijų priemones labiausiai aktualus 51–55 metų respondentams ($\chi^2 = 38,012$; $p < 0,05$). O už mokymą, grįstą besimokančiųjų patirtimi, praktinius mokymus ir edukacines išvykas / keliones dažniausiai pasisakė 61 m. ir vyresni respondentai ($\chi^2 = 19,300$; $p < 0,05$; $\chi^2 = 17,040$ $p < 0,05$; $\chi^2 = 21,896$; $p < 0,05$).

Didžiausiai daliai apklaustųjų (41,3 proc.) priimtinausia mokymosi trukmė – 2–3 valandų mokymai. Šiek tiek daugiau nei penktadaliui apklaustųjų – tęstiniai mokymai (daugiau kaip dvi mokymosi dienos) (24,3 proc.), ir vienos dienos mokymai – 21,6 proc. Mažiausiai respondentų (9,3 proc.) rinkęsi dviejų dienų trukmės mokymus.

Vertinant konkretų metų laiką, visiems be išlygų patogiausias metas mokyti yra žiema (56,8 proc.) ir rudenį (28,5). Tik nedidelė dalis tokią veiklą pasiryžusi tęsti pavasarį (10,6 proc.) ar vasarą (4,2 proc.). Taip pat dauguma dalyvių linkę dalyvauti tik toje veikloje, kuri vyksta vakariniu metu, nuo 16 val.

Tyrimo metu siekta išsiaiškinti, ar patys mokymų dalyviai galėtų prisidėti prie mokymosi finansavimo. Nustatyta, kad prie mokymosi finansavimo galėtų prisidėti 42,3 proc. apklaustųjų, tačiau beveik dešimtadalis to nenorėtų daryti. Negalėtų prisidėti 38,6 proc. respondentų. 15,7 proc. apklaustųjų nurodė, kad ir dabar už mokymus sumoka patys.

Išvados

1. Didžiausią poreikį Panevėžio miesto suaugusieji išreiškė dėl anglų kalbos, savęs pažinimo, streso valdymo ir sveikatinimo mokymų. Suaugusiems gyventojams patraukliausi mokymosi būdai yra praktiniai mokymai ir edukacinės išvykos, kelionės. Priimtinausi – 2–3 valandų mokymai vakariniu laiku, žiemą ir rudenį.
2. Pagrindiniai dalyvavimo neformaliojo suaugusiųjų mokymosi veikloje motyvai yra siekis tobulėti, praleisti laisvalaikį ir patenkinti bendravimo poreikį. Dalyvaudami mokymuose tyrimo dalyviai pagilina savo žinias, praplečia akiratį, prasmingai praleidžia laisvalaikį.
3. Neformalaus mokymosi paslaugos yra prieinamos Panevėžio miesto suaugusiesiems. Daugiausiai galimybių sudaroma asmenims, norintiems dalyvauti saviugdos pobūdžio mokymuose, patenkinančiuose šiuos poreikius: savęs pažinimo, sveikatinimo / sveikos gyvensenos, konfliktų valdymo, pozityvaus bendravimo ir streso valdymo. Mažiau tenkinami gyventojų, norinčių tobulinti anglų kalbos žinias, poreikiai.

Literatūra

- Adult Education and Sustainability. EAEA Background Paper.* Brussels: European Association for the Education of Adults, 2018. https://www.eaea.org/wp-content/uploads/2018/12/AE-and-sustainability_paper_final_9_2018_financers.pdf
- Aškinytė, R., Vitkus, G. *Pilietinis suaugusiųjų švietimas: neformaliojo suaugusiųjų mokymo(si) modulis.* Vilnius: Ugdymo plėtotės centras, 2012.
- Barros, R. "From lifelong education to lifelong learning". *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults* 3, 2 (2012): 119–134.
- Butvilienė, J. „Neformalusis suaugusiųjų švietimas: valstybinis ir privatus mokymo sektoriai“. *Acta Paedagogica Vilnensia* 30 (2013): 126–137.
- Butvilienė, J. „Suaugusiųjų neformaliojo švietimo socialinis kontekstas“. *Filosofija. Sociologija* 4 (2011): 446–454.
- Creswell, J. W. *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches.* Thousand Oaks, CA; London: SAGE Publications, 2009.
- D’Addio, A. C., Keese, M., and Whitehouse, M. „Population ageing and labour markets“. *Oxford Review of Economic Policy* 26, 4 (2010): 613–635.
- Dabbagh, N., and Kitsantas, A. "Personal learning environments, social media, and self-regulated learning: A natural formu-

- la for connecting formal and informal learning”. *The Internet and Higher Education* 15, 1 (2012): 3–8.
- Dudaitė, J. *Suaugusiųjų gebėjimai, mokymasis ir darbo rinka. Tarptautinio EBPO PIAAC tyrimo rezultatų apžvalga: mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019.
- Fernie, S., and Smith, K. “Action Research”. In *Practical Research and Evaluation: A Start-to-Finish Guide for Practitioners*, edited by L. Dahlberg and C. McCaig, 95–110. London: SAGE Publications, 2015.
- Gadotti, M. “Adult education as a human right: The Latin American context and the ecopedagogic perspective”. *International Review of Education* 57, 1–2 (2011): 9–25.
- Gaižauskaitė, I., ir Mikėnienė, S. *Socialinių tyrimų metodai: Apklausa: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014.
- Garbauskaitė-Jakimovska, J. „Neformaliojo ugdymo ribos: Poststruktūralizmo perspektyva“. *Acta Paedagogica Vilnensia* 40 (2018): 142–154.
- Goos, M. “How the world of work is changing: A review of the evidence”. Geneva: ILO, 2013. <https://lirias.kuleuven.be/retrieve/267350>
- Greef, M., Segers, M., Nijhuis, J., Lam, J., Groenestijn, M., Hoek, F., Deursen, A., Bohnenn, E., and Tubbing, M. “The Development and Validation of Testing Materials for Literacy, Numeracy and Digital Skills in a Dutch Context”. *International Review of Education / Internationale Zeitschrift Für Erziehungswissenschaft* 61, 5 (2015): 655–671.
- Hee, O. C., Ping, L. L., Rizal, A. M., Kowang, T. O., and Fei, G. C. “Exploring Lifelong Learning Outcomes among Adult Learners via Goal Orientation and Information Literacy Self-Efficacy”. *International Journal of Evaluation and Research in Education* 8, 4 (2019): 616–623.
- Yin, R. K. *Case study research: Design and methods*, 5th edition. Los Angeles, CA: Sage Publications, 2014.
- Jackson, M. “How far merit selection? Social stratification and the labour market”. *British Journal of Sociology* 58, 3 (2007): 367–390.
- Jin, B., Kim, J., and Baumgartner, L. M. “Informal Learning of Older Adults in Using Mobile Devices: A Review of the Literature”. *Adult Education Quarterly* 69, 2 (2019): 120–141.
- Jovarauskaitė, A., ir Tolutienė G. „Neformalus suaugusiųjų švietimas: ypatumų ir poreikių tyrimas“. *Jaunųjų mokslininkų darbai* 4, 29 (2010): 111–117.
- Kardelis, K. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai: Edukologija ir kiti socialiniai mokslai: vadovėlis*, 5-asis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016.
- Kim, S. A. “Quasi-Experimental Analysis of the Adult Learning Effect on Problem-Solving Skills”. *Adult Education Quarterly* 70, 1 (2020): 6–25.
- Kriščiūnaitė, A., Strakšienė, D., ir Bubnys, R. „Neformalusis muzikinis švietimas vaikų patirčių kontekste: įtraukusis ar ribojantis?“ *Pedagogika* 129, 1 (2018): 126–141.
- Manca, S., and Ranieri, M. “Is it a tool suitable for learning? A critical review of the literature on Facebook as a technology-enhanced learning environment”. *Journal of Computer Assisted Learning* 29, 6 (2013): 487–504.
- Merriam, S. B., and Kee, Y. “Promoting community well-being: the case for lifelong learning for older adults”. *Adult Education Quarterly* 64, 2 (2014): 128–144.

- Miller, T., Birch, M., Mauthner, M., and Jessop, J. *Ethics in Qualitative Research*. London: SAGE Publications, 2012.
- Mynard, J., and McLoughlin, D. "Sometimes I just want to know more. I'm always trying": The Role of Interest in Sustaining Motivation for Self-directed Learning". *Electronic Journal of Foreign Language Teaching* 17, 1 (2020): 79–92.
- Morrison, D., and McCutcheon, J. "Empowering older adults' informal, self-directed learning: harnessing the potential of online personal learning networks". *Research & Practice in Technology Enhanced Learning* 14, 1 (2019): 10.
- Pike, P. D. "Using technology to engage third-age (retired) leisure learners: a case study of a third-age MIDI piano ensemble". *International Journal of Music Education* 29, 2 (2011): 116–123.
- Piktornaitė, I., Jonuševičienė, J., ir Kavolius, R. „Klaipėdos miesto gyventojų, darbdavių ir kitų socialinių partnerių dalyvavimas neformaliojo suaugusiųjų švietimo bei tęstinio mokymosi procese“. *Regional Formation and Development Studies* 20, 3 (2016): 96–109.
- Prakapas, R., ir Devenytė, J. „Neformaliajam suaugusiųjų verslumo ugdymuisi skirtų mokymosi priemonių prieinamumas“. *Socialinių mokslų studijos* 6, 2 (2014): 376–389.
- Ruškus, J., Žvirdauskas, D., ir Stanišauskienė, V. *Neformalus švietimas Lietuvoje. Faktai, interesai, vertinimai: mokslo studija*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2009.
- Schreiber-Barsch, S. "Erwachsenenbildung transnational: Ein Beitrag zur Systematisierung". *Hessische Blätter für Volksbildung* 2 (2020): 9–21.
- Schuller, T., and Watson, D. *Learning through life: Inquiry into the Future for Lifelong Learning*. Leicester: National Institute of Adult Continuing Education, 2009.
- Šliogerienė, J. „Neformaliojo ir savaiminio mokymosi pasiekimų poreikius lemiantys veiksniai“. *Santalka* 16, 2 (2008): 98–107.
- Trinkūnienė, I. „Etninė kultūra ir neformalus ugdymas: mokytojų patirties tyrimas“. *Liaudies kultūra*, nr. 6 (2010): 46–53.
- UNESCO. *Rethinking education: Towards a global common good?* Paris: UNESCO, 2015. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232555>
- Vaitkevičius, R., ir Saudargienė, A. *Statistika su SPSS psichologiniuose tyrimuose*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2006.
- Van Laar, E., van Deursen, A. J. A. M., van Dijk, J. A. G. M., and de Haan, J. "The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review". *Computers in Human Behavior* 72 (2017): 577–588.
- World Economic Forum. *Global population ageing: peril or promise?* Geneva: WEF, 2012. http://longevity3.stanford.edu/wp-content/uploads/2012/12/WEF_GAC_GlobalPopulationAgeing_Report_2012.pdf

THE NEEDS AND POTENTIAL OF NON-FORMAL ADULT EDUCATION: THE CASE OF PANEVĖŽYS CITY

Valdonė Indrašienė, Violeta Jegelevičienė, Odeta Merfeldaitė,
Romus Prakapas, Asta Railienė, Irena Žemaitaitytė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *Adult education, as a separate element of non-formal education, has been analyzed in the scientific literature for more than a decade. Research on adult education in the context of sustainable development has increased dramatically in recent years, and the number of studies initiated by international organizations associated with comparative investigations into the competences of adults is increasing. The non-formal education of adults is being updated in the context of the knowledge economy. The purpose of non-formal adult education is defined not only as the encouragement of personal improvement processes and integration on the labor market, but also as securing the socialization and social welfare of an ageing individual. A range of scientists have disclosed links between the involvement of adults in non-formal education and the improvement of their quality of life. It has been established that only incidental investigations have actualized the importance of non-formal adult education in the context of continuous education, and that research concerning the needs of seniors is scarce. With consideration of the above, this study formulates the following question: What is the need for non-formal education in a specific municipality in Lithuania? For the purpose of identifying the needs and potential of non-formal adult education in the city of Panevėžys, the methodological approach of quantitative research was chosen. This research was modelled following the case-study strategy, and was performed in September–December of 2019 among 407 adults from Panevėžys in cooperation with the administration of the Panevėžys City Municipality. It was established by this research that the greatest needs expressed by the adults of Panevėžys were for English language, self-knowledge, stress management, and health promotion training, and the most attractive ways of learning for them were practical training and educational trips/travel. The most acceptable form of learning was a 2–3 hour course in the evenings, in winter and autumn. The main desires for participation in non-formal adult education were the ambition for self-improvement, spending leisure time, and satisfying the need for socializing. By participating in training, the research participants observed that they improved their knowledge, expanded their horizons, and spent their leisure time meaningfully. Non-formal education services are available for adults in Panevėžys, and the best satisfaction levels were observed in self-education training that addressed the following needs: self-knowledge, health promotion/healthy lifestyle, conflict management, positive communication, and stress management. Less satisfied were the needs of those attempting to improve their English language skills.*

Keywords: *non-formal education, non-formal learning, adults, case study.*

Valdonė Indrašiėnė – socialinių mokslų daktarė, Mykolo Romerio universiteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto direktorė, profesorė. Mokslinių tyrimų kryptys: socialinė pedagoginė facilitacija, ugdymo technologijos, socialiniai tyrimai.

Valdonė Indrašiėnė – Doctor of Social Sciences (Education), professor, director of the Institute of Educational Science and Social Work at Mykolas Romeris University. Research areas: social pedagogical facilitation, educational technologies, social research.

Violeta Jegelevičienė – socialinių mokslų (edukologijos) daktarė, Mykolo Romerio universiteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: socialiniai tyrimai, mokymosi motyvacija, pedagogų kompetencija.

Violeta Jegelevičienė – Doctor of Social Sciences (Educational Science), associate professor, at the Institute of Educational Science and Social Work at Mykolas Romeris University. Research areas: social research, learning motivation, competence of pedagogues.

Odeta Merfeldaitė – socialinių mokslų (edukologijos) daktarė, Mykolo Romerio universiteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto profesorė. Mokslinių tyrimų kryptys: komandinis darbas, socialinė pedagoginės pagalba, socialinė partnerystė.

Odeta Merfeldaitė – Doctor of Social Sciences (Educational Science), associate professor at the Institute of Educational Science and Social Work at Mykolas Romeris University. Research areas: team work, social pedagogical aid, social partnership.

Romas Prakapas – socialinių mokslų (edukologijos) daktaras, Mykolo Romerio universiteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto docentas. Mokslinių tyrimų kryptys: tyrimų metodologija, pedagogų kompetencija, edukacinės technologijos.

Romas Prakapas – Doctor of Social Sciences (Educational Science), associate professor at the Institute of Educational Science and Social Work at Mykolas Romeris University. Research areas: research methodology, competence of pedagogues, educational technology.

Asta Railienė – socialinių mokslų (edukologijos) daktarė, Mykolo Romerio universiteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: kritinis mąstymas, ugdymas karjerai, socialinė pedagoginė pagalba.

Asta Railienė – Doctor of Social Sciences (Educational Science), associate professor at the Institute of Educational Science and Social Work at Mykolas Romeris University. Research areas: critical thinking, career education, social pedagogical aid.

Irena Žemaitaitytė – socialinių mokslų daktarė, Mykolo Romerio universiteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto profesorė. Mokslinių tyrimų kryptys: suaugusiųjų švietimas, suaugusiųjų mokymosi motyvacija, socialiniai tyrimai.

Irena Žemaitaitytė – Doctor of Social Sciences (Educational Science), professor at the Institute of Educational Science and Social Work at Mykolas Romeris University. Research areas: adult education, adult learning motivation, social research.

THE RELATIONSHIPS BETWEEN MEDIA AND INFORMATION LITERACY AND SYSTEMIC FUNCTIONAL LINGUISTICS

Viktorija Mažeikienė

Mykolas Romeris University,
Faculty of Human and Social Studies, Institute of Humanities
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lithuania
Tel. +37065263276
Email: vmazeikiene@mruni.eu

Vilhelmina Vaičiūnienė

Mykolas Romeris University,
Faculty of Human and Social Studies, Institute of Humanities
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lithuania
Tel. +37065635610
Email: vvaiciun@mruni.eu

Received: 07 April 2021; accepted for publication: 11 November 2021

DOI: 10.13165/SMS-21-12-1-06

Abstract. *Media perform a fundamental role in contemporary society: being intermediaries between users and the real world, they replace physical experience, construct views and knowledge, and shape attitudes, beliefs, and opinions that lead to the specific decisions and actions of individuals and groups. This article gives an overview of developments in the composite concept of media and information literacy and the premises of systemic functional linguistics that are relevant under the conditions of the current infodemic. The authors of this paper propose an approach that combines functional and social-cognitive elements, aiming to explain how we become susceptible to mis- and*

disinformation and to raise awareness of how certain discursive practices become embedded in societal life. For media and information literacy to be a fully-fledged concept, it is vital to consider the ability to discern subjectivity and emotion in post-truth narratives. The notion of narrative as a cognitive structure is also fundamental because disinformation and misinformation spread as granular digital formations encompassing fragments of information from a multiplicity of fields.

Keywords: *media and information literacy, systemic functional linguistics, social-cognitive approach, disinformation, misinformation, subjectivity, post-truth, narrative*

Introduction

Bearing in mind current concerns about what researchers have called an *infodemic* and the spread of misinformation, disinformation, false news, and propaganda, it is necessary to find ways to cope with these problems as they are directly related to such important societal events as elections or the COVID-19 pandemic. Generally, publications about media and information literacy focus on classifications of skills associated with being media literate and approach it from the pedagogical point of view, but a broader perspective has become very relevant in the context of the infodemic. Media perform a fundamental role in contemporary society: being intermediaries between users and the real world, they replace physical experience, construct views and knowledge, and shape the attitudes, beliefs, and opinions that lead to specific decisions and the actions of individuals and groups.¹ The complexity of the media landscape requires multidisciplinary knowledge. For instance, Lenker² builds on the developmentalist conception of the value of information, and believes that knowing trustworthiness criteria and using information afterwards do not help much if they are taken as separate stages. Lenker³ believes that an essential link between the two has been neglected. In other words, simply locating resources for supporting one's opinion does not entail an awareness of how and why information is seen as useful and what is learnt from it. We also remain unaware as to how our media exposure impacts our knowledge construction in fact.

Generally, it is agreed that media and information literacy (MIL) comprises skills which help people to cope with challenges posed by misinformation, disinformation,

-
- 1 Landry, N., "Articuler les dimensions constitutives de l'éducation aux médias", *Tic&société* 11, 1 (2017): 7–45. <https://doi.org/10.4000/ticetsociete.2236>. Also: Potter, W. J., *Media Literacy*, 5th edition (Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2011); Vaičiūnienė, V., and Mažeikienė, V., "Media Literacy and Information Literacy: Conceptual Convergence into a Composite Notion of MIL", *Socialinių mokslų studijos / Societal studies* 8, 1 (2016): 78–94. <http://dx.doi.org/10.13165/SMS%2016-8-1-5>
 - 2 Lenker, M., "Developmentalism: Learning as the Basis for Evaluating Information", *Portal: Libraries and the Academy* 17, 4 (2017): 721–737. <http://doi.org/10.1353/pla.2017.0043>
 - 3 *Ibid.*

false news, and propaganda in a deeply mediatized world. These skills are important because, in addition to critical thinking, they also imply an understanding of the nature of contemporary media, the principles of their functioning, and their aims and impact. Some researchers have extended this viewpoint as far as highlighting that the media that we use daily also bear material aspects that we must be aware of. Lopez⁴, for instance, introduces the notion of *ecomedia* and maintains that being media literate means being aware of one's toxic *footprint* on the planet (for example, exhausting natural resources, causing social harm such as child labor, etc.) and *mindprint*, "[...] the way that ICTs influence how we define, act upon, and survive within the living planet, what Corbett (2006) calls environmental ideology". As mentioned above, there is a noticeable tendency among scholars to seek the convergence of different knowledge fields. For Lopez, too, it is essential to view media literacy in the framework of systems thinking, and here Lopez builds on the fundamental work of Donella Meadows: "One of the pioneering public intellectuals of the 20th century who advocated systems dynamics, Donella Meadows, wrote extensively about the relationship between media and systems thought. System dynamics, she writes, 'makes clear the overarching power of deep, socially shared ideas about the nature of the world. Out of those ideas arise our systems—government systems, economic systems, technical systems, family systems, environmental systems' (Meadows, 1991, p. 2)".⁵ Thus, media and information literacy emerges as a multi-faceted notion. Its complexity is discussed in more detail in the sections below.

It is also important to note that information reaches us in complex shapes: essentially, multimodality is gaining more importance while the amount of traditional lengthy linear text is declining. That is why it is insufficient today to have only definitions of MIL and classifications of MIL skills. Instead, it is necessary to perform more in-depth research as to how contextualized language use is related with the presentation of information in news portals and social media; for instance, how populists manage to propagate a particular worldview or how conspiracy theories spread. Therefore, the aim of this paper is to explicate potential relationships between two *seemingly* different fields – media and information literacy and functional-cognitive linguistics – as they are seen by the authors.

Media and information literacy and the functional-cognitive approach

Firstly, MIL as a composite concept encompasses complex issues, and an extensive body of literature exists on the scope of the concept. Some researchers approach *literacy* from a wide perspective,⁶ and today the concept has become strongly em-

4 Lopez, A., *Ecomedia Literacy. Integrating Ecology into Media Education* (Abingdon: Routledge, 2020), 8.

5 *Ibid.*, 15.

6 Moreno-Morilla, C., Guzmán-Simón, F., & García-Jiménez, E., "Rethinking Literacy from a Mixed-Methods Approach: Through the Lens of Pupils, Families, and Teachers in Spanish Primary Educa-

bedded in the context of technologies and information and communication media. What is more, the advent of commercial social media platforms, their widespread use in work, study, and leisure, and the blurring of boundaries between information, entertainment, and consumerism have all contributed to the necessity of re-thinking literacy as a phenomenon, and have resulted in increased concern about the skills that we need today. More specified concepts such as media literacy, digital literacy, information literacy, critical literacy, etc., have been seen as corresponding to diverse aspects of today's reality. In search of an all-encompassing approach, UNESCO introduced the composite concept of *media and information literacy*,⁷ and since then ample work has been conducted on this concept.⁸ In the influential American school of thought, the composite term *digital and media literacy* has been proposed.⁹

The appropriateness of the terms *literacy* and *media literacy* has been questioned by such scholars as Kress,¹⁰ who object to the metaphorical use of the term *literacy* in such combinations as *cultural literacy*, *media literacy*, *computer literacy*, *social literacy*, and *emotional literacy* (and many others) because, in his words, "*Literacy* remains the term which refers to (the knowledge of) the use of the resource of writing".¹¹ This viewpoint opposes that of scholars who view literacy from a very

tion", *RELIEVE – Revista Electrónica de Investigación y Evaluación Educativa* 26, 2 (2020): 1–21. Also: Perry, K. H., "What is Literacy? – A Critical Overview of Sociocultural Perspectives", *Journal of Language and Literacy Education* 8, 1 (2012): 50–71; Stordy, P. H., "Taxonomy of Literacies", *Journal of Documentation* 71, 3 (2015): 456–476; Tamošiūnienė, L., "Reviewing the Scope of Literacy. A Case of Scholarly Identities", *Socialinių mokslų studijos / Societal Studies* 3, 1 (2011): 7–15.

- 7 The term *media and information literacy* was recommended for the first time by UNESCO back in 2007 in order to respond to the ongoing changes in media cultures determined by digitization and UNESCO's focus on freedom of expression in knowledge societies.
- 8 Carlsson, U., "Media and Information Literacy: Field of Knowledge, Concepts and History", in *Understanding Media and Information Literacy (MIL) in the Digital Age: A Question of Democracy*, edited by U. Carlsson (Gothenburg: University of Gothenburg, 2019). Also: Grizzle, A., et al., *Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines* (Paris: UNESCO, 2013); Whitworth, A., "The Design of Media and Information Literacy", in *Media and Information Literacy for Knowledge Society* (Moscow, Russian Federation, 2013), accessed 15 May 2018, from http://ifapcom.ru/files/News/Images/2013/mil_eng_web.pdf; Wilson, C., "Media and Information Literacy: Pedagogy and Possibilities", *Comunicar* 20, 39 (2012): 15–24; and many others.
- 9 Hobbs, R., *Digital and Media Literacy: A Plan of Action* (Washington: The Aspen Institute, 2010), accessed 17 September 2020, from https://www.aspeninstitute.org/wp-content/uploads/2010/11/Digital_and_Media_Literacy.pdf; Hobbs, R. (Ed.), *Exploring the Roots of Digital and Media Literacy through Personal Narrative* (Philadelphia: Temple University Press, 2016).
- 10 Kress, G., *Literacy in the New Media Age* (Abingdon: Routledge, 2003); Kress, G., "A Rhetorical Approach: The Social as Prior", presentation at the 1st International Seminar on Master programme of UNED (Universidad Nacional de Educación a Distancia – National University of Distance Education) "Social Networks and Digital Learning", Madrid, May 2012. Video recording, accessed 18 January 2021, from <https://www.youtube.com/watch?v=MgsboD4orIs>
- 11 Kress, *Literacy*, *supra note*, 10: 24 (italics in the original).

broad perspective, as mentioned in the previous passage. Tamošiūnienė¹² noted that “[...] nowadays the scholarly understanding of literacy exceeds by far the identification with the two abilities, or, rather, the questioning of these abilities yields so many levels of ideological, political, social, psychological, technological, semiotic, linguistic and other approaches that the very concept of literacy is for convenience and clarity sake divided into multiple literacies”. In fact, such specifying concepts that use the term *literacy* metaphorically bring to the fore particular aspects that matter in the complex informational and communicative landscape of today (as with *information* in Library and Information Science, *media* in Communication Science, or *digital* in the context of contemporary technologies across disciplines). The terms *media literacy* and the composite term *media and information literacy* have recently become widely accepted, and common definitions today define literacy as an ability that is not delimited only to the skills of writing or reading (as opposed to numeracy, for instance), but rather as a multifaceted phenomenon. For instance, Whitworth¹³ refers to literacy as a *holistic* concept and explicates what he sees as the skills of a media literate individual – one who can *validate* information against *generic, personal, and context-based* criteria: “A holistic Media and Information Literacy can be defined as the knowledge, attitudes, skills, and practices required to access, analyse, evaluate, use, create, and communicate information and knowledge, in creative, legal and ethical ways”.

With the advent of interactive media, users have become not only consumers but also producers of content. As a consequence, principles of ethics and personal responsibility have been applied to all types of media (traditional press, radio, TV, film, advertisement, internet), information repositories, and providers (physical and digital libraries, archives, museums, databases), irrespective of the technologies used: media literacy “is concerned with people’s ability to access and process information from any form of transmission”.¹⁴ Both use and production are seen as highly relevant: “Media literacy helps people to use media intelligently, to discriminate and evaluate media content, to critically dissect media forms, to investigate media effects and uses, and to construct alternative media”.¹⁵ In addition, a range of relevant competences is also referred to: “[...] the term ‘digital and media literacy’ is used to encompass the full range of cognitive, emotional and social competencies that includes the use of texts, tools and technologies; the skills of critical thinking

12 Tamošiūnienė, L. “Reviewing the Scope of Literacy. A Case of Scholarly Identities”. *Socialinių mokslų studijos / Societal Studies* 3, 1 (2011): 8.

13 Whitworth, A., “The Design of Media and Information Literacy”, in *Media and Information Literacy for Knowledge Society* (Moscow, Russian Federation, 2013), 47. Accessed 15 May 2018, from http://ifapcom.ru/files/News/Images/2013/mil_eng_web.pdf

14 Potter, *supra* note, 1: 12.

15 Kellner, D., and Share, J., “Toward Critical Media Literacy: Core Concepts, Debates, Organizations, and Policy”, *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education* 26, 3 (2005): 369–386. <https://doi.org/10.1080/01596300500200169>

and analysis; the practice of message composition and creativity; the ability to engage in reflection and ethical thinking; as well as active participation through teamwork and collaboration”.¹⁶

Thus, taking into consideration what has been mentioned above, literacy in this paper is viewed from the perspective that highlights *cognition* and *participatory attitude* as defined by Kellner and Share: “Literacy involves gaining the skills and knowledge to read, interpret, and produce certain types of texts and artefacts and to gain the intellectual tools and capacities to fully participate in one’s culture and society”.¹⁷ It also has to be noted that literacy continues to be seen not only as an endpoint ability but as an *ongoing process*,¹⁸ and as a phenomenon that functions within *socially-situated practices*¹⁹ and evidences both the *social turn*²⁰ and the *digital turn*²¹ in studies of multiple literacies.

The focus on individual participation in culture and society is essential when we think about the role social media play today in our search, selection, and dissemination of information of all sorts. In an information saturated environment, media literacy skills contribute to becoming more aware of the consequences of our actions, such as sharing content on social media. Vosoughi et al.²² investigated the spread of true and false news online, noting that *novelty* strongly drives the sharing of viral news and that false news is more likely to be shared. For this research, the authors used a lexicon which contained a list of 140,000 English words associated with basic emotions that were expressed by users, and found that the spread of false rumours was inspired by six basic emotions (surprise, disgust, sadness, anticipation, joy, and trust). Interestingly, the authors determined that, contrary to common expectations, individual characteristics and network structure do not promote the spread of false news, but rather it hinges on the perception of novelty in terms of emotions experienced during exposure to news. It was also found that human behaviour, not robots or algorithms, contributed more to the spread of false news. Therefore, the authors noted that policies aimed at misinformation containment should not focus so much

16 Hobbs, *Digital and Media Literacy*, *supra note*, 9: 17.

17 Kellner and Share, *supra note*, 15: 369.

18 Brabazon, T., *University of Google: Education in the (Post) Information Age* (London: Ashgate Publishing Group, 2012). Also: Street, B., *Literacy in Theory and Practice* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).

19 Luke, A., “Critical Literacy in Australia: A Matter of Context and Standpoint”, *Journal of Adolescent & Adult Literacy* 43, 5 (2000): 448–461.

20 Gee, J. P., “The New Literacy Studies: From ‘Socially Situated’ to the Work of the Social”. In *Situated Literacies: Theorising Reading and Writing in Context* (Taylor and Francis, 2005), 177–193.

21 Mills, K. A., “A Review of the ‘Digital Turn’ in the New Literacy Studies”, *Review of Educational Research* 80, 2 (2010): 246–271. <https://doi.org/10.3102/0034654310364401>

22 Vosoughi, S., Roy, D., and Aral, S., “The Spread of True and False News Online”, *Science* 359, 6380 (2018): 1146–1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>

on preventing bots, but rather on human behavioural change and awareness of how false news spreads.

Consequently, some scholars have suggested concentrating not so much on the technological side, which inherently underlies the notion of literacy today, but rather on the human perspective; that is, the cognitive skills of individuals and their social practices.²³ This has served as a vantage point for the authors of this paper in her attempts to elaborate on the work of such scholars as Stordy²⁴ and Hobbs²⁵ and to contribute to the field by incorporating insights from the functional-cognitive linguistic perspective. Language as a social semiotic system serves as a resource for meaning making²⁶ and discursive practices. Hallidayan theory is the most influential among the few linguistic schools of thought that have highlighted the importance of context. However, as noted by Chilton,²⁷ being essentially classificatory, the systemic-functional approach also has to be supplemented with cognitive-linguistic insights. Moreover, as Chilton²⁸ maintains, in the post-truth era, these models have to be further supplemented with findings from psycholinguistic models of truth, Searl's speech act theory, Grice's cooperative principle and maxims, and Habermas' notion of validity claims and discourse ethics.

Looking at the origins of functionalism, the theories of communicative dynamism²⁹ and the functional sentence perspective³⁰ lie at its core. Communicative dynamism builds on the assumption of communication being driven by the communicative purpose and the contribution of language to achieve that purpose. The functional sentence perspective explains how the distribution of linguistic elements increases communicative dynamism. Halliday³¹ elaborated on the distinction between theme

23 Stordy, P. H., "Taxonomy of Literacies", *Journal of Documentation* 71, 3 (2015): 456–476.

24 *Ibid.*

25 Hobbs, R., *supra note*, 9. Also: Hobbs, R. (Ed.), *Exploring the Roots of Digital and Media Literacy through Personal Narrative* (Philadelphia: Temple University Press, 2016).

26 Halliday, M. A. K., *Language as Social Semiotic* (London: Edward Arnold, 1978); Halliday, M. A. K., *An Introduction to Functional Grammar*, 1st ed. (London: Edward Arnold, 1985); Halliday, M. A. K., and Matthiessen, C. M. I. M., *Halliday's Introduction to Functional Grammar* (Abingdon: Routledge, 2014).

27 Chilton, P., "Stance, Truth and Lies in a Post-Truth Discourse Environment", presentation at the International Conference on Stance, (Inter)Subjectivity and Identity in Discourse (STANCEDISC'20), Universidad Complutense de Madrid, 9–11 September 2020.

28 *Ibid.*

29 Danes, F., "Functional Sentence Perspective and the Organization of the Text", in *Papers on Functional Sentence Perspective*, edited by F. Danes (Prague: Academia/The Hague: Mouton, 1974), 106–128.

30 Firbas, J., "On Defining the Theme in Functional Sentence Analysis", *Travaux Linguistiques de Prague* 1 (1964): 267–280; Firbas, J., "On the Dynamics of Written Communication in the Light of the Theory of Functional Sentence Perspective", in *Studying Writing*, edited by C. R. Cooper and S. Greenbaum (London: Sage, 1986), 40–71.

31 Halliday, M. A. K., "Notes on Transitivity and Theme in English: Part 2", *Journal of Linguistics* 3 (1967): 199–244.

and rheme in the thematic structure of clauses, and laid down the foundations for the investigation into how the linear organization of texts can be manipulated by the writer/speaker to highlight certain items in discourse, and how listener-oriented information can be presented as either given or new.³² From then on, Hallidayan theory became prominent in the studies of communication from the social semiotic perspective.

Systemic-functional linguistics provides analytical tools for looking at the existing discursive practices and the evolving narratives which can be intentionally malevolent (in the case of disinformation), unintentionally misleading (in the case of misinformation), or either harmful or beneficial (in the case of propaganda), alongside other harmful actions such as the spreading of false news, rumours, or conspiracy theories. The rapidly evolving informational landscape has made the perception of truth very fluid; this fluidity is a symptom of the post-truth world. Very specific examples of this fluidity are the changing perceptions of once stable notions. For instance, Hobbs³³ (2020) notes that today the term *fake news* “conceals more than it reveals”. Hobbs notes that, in the 1980s, the term was associated with entertainment-oriented television and comedy journalism, and, consequently, that entertainment values contributed to the weakening of trust in journalism in general. Fundamental changes occurred because of Donald Trump’s widespread use of the term: “The term fake news shifted its meaning rather quickly when President Donald Trump began repeatedly using the term in rallies and tweets to disparage press. Whenever journalists reported on his behaviours and policies in ways he did not find flattering enough, he labelled them with the phrase, saying ‘you’re fake news’. Others began using the term even more broadly to refer to partisan journalism and political spin”.³⁴ Such examples evidence that we have to be very attentive to the use of language in context and very sensitive to language changes that occur rapidly in the contemporary media landscape and that are conditioned by the symbiotic relationship between humans and media.

The analytic tools offered by Hallidayan social semiotic theory help in seeing what makes one rendering of an idea different from another potential rendering of the same idea. The social-cognitive perspective allows assumptions to be made about the motives behind the choices of language users. Within the *systemic-functional* perspective, therefore, scholars take into consideration the three interrelated levels of language: the expression level, the content level, and the extralinguistic level of context (situation and culture). Within the *social-cognitive* perspective, researchers often apply the three-dimensional analytical framework proposed by Fairclough³⁵ for

32 Halliday, *supra note*, 26: 1985.

33 Hobbs, R., *Mind over Media: Propaganda Education in the Digital Age* (New York (USA): Norton Professional Books, 2020), 28.

34 Hobbs, *supra note*, 33.

35 Fairclough, N., *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language* (London and New York: Longman, 2010), 133.

studying contextual factors of discursive events; in this framework, an event is seen as an instance of text (micro level), discourse practice (mezzo level), and social practice (macro level). In addition to these dimensions, there is an additional layer of meaning that is discussed in the passages below.

The three metafunctions of language – *experiential (ideational)*, *interpersonal*, and *textual* – operate and intersect across discursive events. Investigation of their manifestations allows for the identification of key structures in discourse that determine how particular points of view are constructed and how they can be perceived. Being one of the main purposes of communication, interaction inherently implies interpersonal links and the motives of individuals. Research on the interpersonal function has become especially relevant in the era of social media, which has made such issues as disinformation, the viral spread of hate or racist speech, clickbait, etc., very acute. Researchers have exploited analytical tools offered by the functional approach to investigate the interpersonal metafunction. For instance, Menard³⁶ points out that modalities are essential in constructing and deconstructing ideologies, and are both resources for representing truth and reality and analytical cognitive aspects reflecting relationships between authors and their audiences. Modality can also be looked upon from the power perspective and the perception of truthfulness – as in Shi,³⁷ where the author investigated interactions in a Chinese courtroom trial and found that the actors holding institutional power (such as judges) employ modality for clarifying duties, rights, regulations, prohibitions, etc., and when modality is employed by the powerless, non-institutional actors, their statements and expressed meanings are perceived as less credible and accurate. Gavins and Simpson³⁸ combined a range of pragmatic, systemic-functional, and cognitive-linguistic strategies to show how their confluence can change a specific verbal exchange (a speech act) entailing multiple legal and mediatized ramifications. Gavins and Simpson³⁹ also analysed modality, polarity, and modalization in combination with the analysis of verbal irony and the discursive positions of key actors to reveal how, in the long run, initial intentions become framed and mitigated.

Ideational meanings can also render important insights into representational processes and the ideologies inherent in them. For instance, Oktar,⁴⁰ building on the social identity theory, maintained that it is important to consider representa-

36 Menard, R., “Analyzing Ideological Complexes from the Perspective of Modalities”, *Text & Talk* 38, 6 (2018): 729–751. <https://doi.org/10.1515/text-2018-0021>

37 Shi, G., “An Analysis of Modality in Chinese Courtroom Discourse”, *Journal of Multicultural Discourses* 7, 2 (2012): 161–178. <https://doi.org/10.1080/17447143.2011.581285>

38 Gavins, J., and Simpson, P., “Regina v John Terry: The Discursive Construction of an Alleged Racist Event”, *Discourse & Society* 26, 6 (2015): 712–732. <https://doi.org/10.1177/0957926515592783>

39 Gavins and Simpson, *supra note*, 38.

40 Oktar, L., “The Ideological Organization of Representational Processes in the Presentation of Us and Them”, *Discourse & Society* 12, 3 (2001): 313. <https://doi.org/10.1177/0957926501012003003>

tion in terms of positive self-presentation and negative other-presentation. From the social-cognitive perspective, the representation of oneself and other has become a much-debated topic during the COVID-19 pandemic, and the relevant discursive and linguistic means used in constructing collective identities have been researched.⁴¹

Analyses of the textual metafunction are pertinent to thinking about how narratives evolve. Textual cohesion and coherence contribute to making sense of our exposure to information as a unified whole. Koller⁴² investigated gay rights as a symbol of ideological struggles and, as part of her research, investigated cohesion in the analysed texts to understand how ideologies are used to align with or distance oneself from them.

As the three metafunctions are systemically interrelated, it is common to investigate the manifestations of all three in a researched discursive event. Koller,⁴³ in her multi-layered approach to analysing collective identity in discourse, investigated social actor representation, processes, evaluation, modality, intertextuality and interdiscursivity, metaphoric expressions, and semiotics. In Tseng's⁴⁴ study, discourse markers, traditionally seen as structural textual items, were studied as markers of the presence of authorial voice. Similarly, Maschler and Estlein⁴⁵ investigated the uses of the Hebrew interpersonal item "be'emet" (really, actually, indeed – literally "in truth") as a marker of the speaker's attitudes and beliefs in terms of modality, evidentiality, and authorial stance. The scholars found that the great majority (70%) of the tokens of "be'emet" function on the interpersonal plain of discourse and perform roles that are mirative, reprimanding, or negating any doubt, or they ratify a previous attitude or elaborate on a new topic. Zappavigna⁴⁶ maintained that hashtags are flexible semiotic resources that construe complex meanings in social media texts. The author noted that, in addition to construing experience as topic markers, organizing text meta-discursively, and indicating

41 Kranert, M., et al., "COVID-19: The World and the Words: Linguistic Means and Discursive Constructions", DiscourseNet Collaborative Working Paper Series no. 2/9 (2020), 1–8.

42 Koller, V., "Gay Rights as a Symbol of Ideological Struggles Between Russia and the West: A Socio-Cognitive Discourse Analysis", in *Political Discourse in Central, Eastern and Balkan Europe*, edited by Martina Berrocal and Aleksandra Salamurović (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2019), 69–92.

43 Koller, V., "How to Analyse Collective Identity in Discourse-Textual and Contextual Parameters", *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines* 5, 2 (2012): 19–38.

44 Tseng, M.-Y., "Dan as a Discourse Marker, Metadiscourse Device and Metapragmatic Marker: Examples from the Evaluation Reports of Taiwan's Higher Education Sector", *Journal of Pragmatics* 50, 1 (2013): 108–128. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2013.01.011>

45 Maschler, Y., and Estlein, R., "Stance-taking in Hebrew casual conversation via be'emet (.really, actually, indeed', lit. 'in truth')", *Discourse Studies* 10, 3 (2008): 283–316. <https://doi.org/10.1177/1461445608090222>

46 Zappavigna, M., "Searchable Talk: The Linguistic Functions of Hashtags", *Social Semiotics* 25, 3 (2015): 289. <https://doi.org/10.1080/10350330.2014.996948>

ambient intertextuality, hashtags also enact interpersonal relationships and indicate an evaluative stance. For instance, they may issue commands, invoke a feeling of community with people that feel similarly, enhance social bonding, and align one with imagined audiences.

The combinatorial approach: discerning subjectivity, evaluation, and emotion in post-truth narratives

Within the framework of the arguments laid out above, two important reasons for the combinatorial approach can be mentioned. Firstly, the combinatorial approach offers useful analytical tools for investigating evaluation and subjectivity. As noted by some researchers, public discourse, media discourse, and, especially, social media discourse, are becoming more emotional,⁴⁷ and emotion-channelling stories tend to prevail over neutral analytical texts in journalistic discourse.⁴⁸ This is relevant in the context of this paper because, if we are to better understand how media shape our perception of the world, we have to be able to discern emotion-driven and emotion- content today more than ever. The traditional distinction between fact and opinion in teaching critical thinking did not focus enough on emotion, evaluation, and subjectivity because the need to do so has been accelerated only after exponential growth in the use of information and communication media, which have never before had such a huge impact on our decision-making. Today, social media are much more rapid in reacting to such events as terrorist attacks, elections, natural calamities, and the spread and control of diseases than governments. Social media burst with information of all kinds in a matter of seconds. Researchers note that, mostly due to the nature of social media, the boundaries between the previous conventions of professional public discourse and mundane communication (for instance, informal conversation) are blurring. Social media communication uses much shorter forms of expression, multimodal and intertextual sources, and, as mentioned above, increasing amounts of emotion-laden and emotion-stirring content. Therefore, the language of evaluation, authorial stance, and intersubjectivity must be taken into consideration when we deal with issues such as disinformation, misinformation, propaganda, and false news in post-truth narratives. Thus, it can be argued that (i) the awareness of the tendency of social media content to thrive on messages that are aimed at evoking strong emotions and (ii) the ability to spot elements of evaluation and subjectivity seem to form an increasingly important part of MIL today.

47 Bolívar, A., "Emotions and Ideology in Times of Political Change", presentation at Open DiscourseNet Seminar, London - monthly online seminar in Discourse Studies, 19 July 2020. Video recording, accessed 19 July 2020, from <https://www.youtube.com/watch?v=W7Qjr9yyia0>

48 Alba-Juez, L., and Mackenzie, J. L., "Emotion, Lies, and "Bullshit" in Journalistic Discourse: The Case of Fake News", *Ibérica* 38 (2019), 17–50.

Secondly, another important aspect that must supplement a fully-fledged concept of MIL is the notion of narrative. In the approach developed by the authors of this paper, the work of Herman⁴⁹ is taken as a theoretical basis. Herman⁵⁰ distinguishes four elements of a narrative: (i) *situatedness* (a situated mode of representation, a specific discourse context, an occasion), (ii) *event sequencing*, (iii) *worldmaking/world disruption* in a storyworld (a mental model), and the (iv) *what's it like* element (how narrative is experienced or lived-through). Herman's⁵¹ model takes into consideration Ryan's⁵² theory of narrative, where narrative is viewed both as a certain type of text (an artefact) and a cognitive structure. The focus on the cognitive framework of narrative is of utmost importance for the combinatorial approach described in this paper for the following reasons. Firstly, disinformation often spreads through social media which generally employ short textual, multimodal, and intertextual modes of representation. The attention of social media users is often drawn by skilfully written clickbait and hashtags, lengthy texts are not attentively read to the end, and content is easily, even impulsively shared. Therefore, we can no longer view narratives only from the classical narratological perspective. Shortening textual forms, the granularity of information, informational overload, and the increasing importance of visual representation – all of this requires new concepts such as “interactive digital narrative” (IDN)⁵³: “An IDN work does not need to be similar to the literary novel or the movie to be considered a narrative”. In other words, “[...] narrative is a cognitive activity, which may or may not be realized as an artefact falling within the text type *narrative*. That text-type category in turn encompasses a variety of media and representational conventions, ranging from those used in sign language and cinematic narrative to face-to-face storytelling and avant-garde literary narrative”.⁵⁴ Viewing narrative as a mental construct rather than an artefact is important in explaining how disinformation spreads and functions. Herman⁵⁵ discusses the relationships between scientific explanation and narrative, and notes that “disentangling” descriptions from narratives is impossible; for this reason, narratives have to be studied both as “causes and symptoms of the webs of beliefs in which any (scientific or other) description of the world must be situated”. In addition, if we take into consideration the premises of functional linguistics regarding, for instance, the ideational representation of the world, and if we focus our attention on the types

49 Herman, D., *Basics Elements of Narrative* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2009).

50 *Ibid.*

51 *Ibid.*, 76.

52 Ryan, M.-L., “Narrative”, in *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, edited by D. Herman, M. Jahn, and M.-L. Ryan (London: Routledge, 2005), 344–348.

53 Koenitz, H., et al., *INDCOR White Paper 1: A shared vocabulary for IDN (Interactive Digital Narratives)*. White Paper, COST Action 18230, 20 October 2020. <https://arxiv.org/abs/2010.10135>

54 Herman, *supra note*, 49: 92.

55 *Ibid.*, 102.

of processes (material, mental, relational, behavioural, verbal, or existential) in a particular discourse (for instance, climate change or COVID-19 vaccination), we will see, as Thompson⁵⁶ puts it, “[...] patterns of choices that were made in one text but not in the other, and relate the differences to the context”. Thompson⁵⁷ notes that the reasons for these choices are worth paying attention to because they give us a better understanding of how context relates to linguistic choices. Therefore, researchers have highlighted the need to expand investigations of disinformation so that they do not focus either on the development of literacies or on isolated linguistic phenomena, but rather pay more attention to overall language construction in disinformation.⁵⁸

Conclusion

Informational overload, complex multimodal interactive narratives, and the blurring boundaries between work and leisure have made it difficult to discern reliable information. The combinatorial approach which is described in this paper (i) explains well how we become susceptible to mis- and disinformation, and (ii) makes us more aware of how certain discursive practices become embedded in societal life. For media and information literacy to be a fully-fledged concept, it is vital to consider the ability to discern subjectivity and emotion in post-truth narratives. The reconsidered notion of narrative is also fundamental because disinformation and misinformation spread as granular digital formations, encompassing fragments of information from a multiplicity of fields. These formations are increasingly multimodal and interactive, engaging users in the spread of both true and false information, often unwittingly and unintentionally. Most importantly, a better understanding of how our linguistic and discursive practices impact our lives and how information and communication media shape our worldviews makes us more resistant to the hardly predictable consequences of the current infodemic.

ACKNOWLEDGEMENT

This research is funded by the European Social Fund under measure No. 09.3.3-LMT-K-712 “Development of Competences of Scientists, other Researchers and Students through Practical Research Activities”.

56 Thompson, G., *Introducing Functional Grammar*, 3rd edition (Abingdon: Routledge, 2014), 133.

57 *Ibid.*

58 Vereshchaka, A., Cosimini, S., and Dong, W., “Analyzing and Distinguishing Fake and Real News to Mitigate the Problem of Disinformation”, *Computational and Mathematical Organization Theory* 26 (2020): 350–364. <https://doi.org/10.1007/s10588-020-09307-8>

References

- Alba-Juez, L., and Mackenzie, J. L. "Emotion, Lies, and "Bullshit" in Journalistic Discourse: The Case of Fake News". *Ibérica* 38 (2019), 17–50.
- Bolívar, A. "Emotions and Ideology in Times of Political Change". Presentation at Open DiscourseNet Seminar, London - monthly online seminar in Discourse Studies, 19 July 2020. Video recording, accessed 19 July 2020, from <https://www.youtube.com/watch?v=W7Qjr9yyia0>
- Brabazon, T. *University of Google: Education in the (post) information age*. London: Ashgate Publishing Group, 2012.
- Carlsson, U. "Media and Information Literacy: Field of Knowledge, Concepts and History". In *Understanding Media and Information Literacy (MIL) in the Digital Age: A Question of Democracy*, edited by U. Carlsson. Gothenburg: University of Gothenburg, 2019.
- Chilton, P. "Stance, Truth and Lies in a Post-Truth Discourse Environment". Presentation at the International Conference on Stance, (Inter)Subjectivity and Identity in Discourse (STANCEDISC'20), Universidad Complutense de Madrid, 9–11 September 2020.
- Danes, F. "Functional Sentence Perspective and the Organization of the Text". In *Papers on Functional Sentence Perspective*, edited by F. Danes, 106–128. Prague: Academia/The Hague: Mouton, 1974.
- Fairclough, N. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London and New York: Longman, 2010.
- Firbas, J. "On Defining the Theme in Functional Sentence Analysis". *Travaux Linguistiques de Prague* 1 (1964): 267–280.
- Firbas, J. "On the Dynamics of Written Communication in the Light of the Theory of Functional Sentence Perspective". In *Studying Writing*, edited by C. R. Cooper and S. Greenbaum, 40–71. London: Sage, 1986.
- Gavins, J., and Simpson, P. "Regina v John Terry: The Discursive Construction of an Alleged Racist Event". *Discourse & Society* 26, 6 (2015): 712–732. <https://doi.org/10.1177/0957926515592783>
- Gee, J. P. "The New Literacy Studies: From 'Socially Situated' to the Work of the Social". In *Situated Literacies: Theorising Reading and Writing in Context*, edited by D. Barton, M. Hamilton, and R. Ivanic, 177–193. Taylor and Francis, 2005.
- Grizzle, A., Moore, P., Dezuanni, M., Asthana, S., Wilson, C., Banda, F., and Onumah, C. *Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines*. Paris: UNESCO, 2013.
- Halliday, M. A. K. "Notes on Transitivity and Theme in English: Part 2." *Journal of Linguistics* 3 (1967): 199–244.
- Halliday, M. A. K. *Language as Social Semiotic*. London: Edward Arnold, 1978.
- Halliday, M. A. K. *An Introduction to Functional Grammar*, 1st ed. London: Edward Arnold, 1985.
- Halliday, M. A. K., and Matthiessen, C. M. I. M. *Halliday's Introduction to Functional Grammar*. Abingdon: Routledge, 2014.
- Herman, D. *Basics Elements of Narrative*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2009.
- Hobbs, R. *Digital and Media Literacy: A Plan of Action*. Washington: The Aspen Institute, 2010. Accessed 17 September 2020, from <https://www.aspeninstitute.org/wp->

- [content/uploads/2010/11/Digital_and_Media_Literacy.pdf](#)
- Hobbs, R. (Ed.). *Exploring the Roots of Digital and Media Literacy through Personal Narrative*. Philadelphia: Temple University Press, 2016.
- Hobbs, R. *Mind over Media: Propaganda Education in the Digital Age*. New York (USA): Norton Professional Books, 2020.
- Kellner, D., and Share, J. "Toward Critical Media Literacy: Core Concepts, Debates, Organizations, and Policy". *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education* 26, 3 (2005): 369–386. <https://doi.org/10.1080/01596300500200169>
- Koller, V. "How to Analyse Collective Identity in Discourse-Textual and Contextual Parameters". *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines* 5, 2 (2012): 19–38.
- Koller, V. "Gay Rights as a Symbol of Ideological Struggles Between Russia and the West: A Socio-Cognitive Discourse Analysis". In *Political Discourse in Central, Eastern and Balkan Europe*, edited by Martina Berrocal and Aleksandra Salamurović, 69–92. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2019.
- Kranert, M., Attolino, P., Berrocal, M., Bonatti Santos, J. A., Garcia Santamaria, S., Henaku, N., Lezou Koffi, A. D., Marziani, C., Mažeikienė, V., Olivera Pérez, D., Rajandran, K., and Salamurović, A. "COVID-19: The World and the Words: Linguistic Means and Discursive Constructions". *DiscourseNet Collaborative Working Paper Series no. 2/9* (2020), 1–8.
- Kress, G. *Literacy in the New Media Age*. Abingdon: Routledge, 2003.
- Kress, G. "A Rhetorical Approach: The Social as Prior". Presentation at the 1st International Seminar on Master programme of UNED (Universidad Nacional de Educación a Distancia – National University of Distance Education) "Social Networks and Digital Learning", Madrid, May 2012. Video recording, accessed 18 January 2021, from <https://www.youtube.com/watch?v=MgsboD4orIs>
- Koenitz, H., Palosaari-Elhadari, M., Louchart, S., and Nack, F. *INDCOR White Paper 1: A shared vocabulary for IDN (Interactive Digital Narratives)*. White Paper, COST Action 18230, 20 October 2020. <https://arxiv.org/abs/2010.10135>
- Landry, N. "Articuler les dimensions constitutives de l'éducation aux médias". *Tic&société* 11, 1 (2017): 7–45. <https://doi.org/10.4000/ticetsociete.2236>
- Lenker, M. "Developmentalism: Learning as the Basis for Evaluating Information". *Portal: Libraries and the Academy* 17, 4 (2017): 721–737. <http://doi.org/10.1353/pla.2017.0043>
- Lopez, A. *Ecomedia Literacy. Integrating Ecology into Media Education*. Abingdon: Routledge, 2020.
- Luke, A. "Critical Literacy in Australia: A Matter of Context and Standpoint". *Journal of Adolescent & Adult Literacy* 43, 5 (2000): 448–461.
- Maschler, Y., and Estlein, R. "Stance-taking in Hebrew casual conversation via be'emet ('really, actually, indeed', lit. 'in truth')". *Discourse Studies* 10, 3 (2008): 283–316. <https://doi.org/10.1177/1461445608090222>
- Menard, R. "Analyzing Ideological Complexes from the Perspective of Modalities". *Text & Talk* 38, 6 (2018): 729–751. <https://doi.org/10.1515/text-2018-0021>
- Mills, K. A. "A Review of the 'Digital Turn' in the New Literacy Studies". *Review of Educational Research* 80, 2 (2010): 246–271. <https://doi.org/10.3102/0034654310364401>

- Moreno-Morilla, C., Guzmán-Simón, F., and García-Jiménez, E. "Rethinking Literacy from a Mixed-Methods Approach: Through the Lens of Pupils, Families, and Teachers in Spanish Primary Education". *RELIEVE – Revista Electrónica de Investigación y Evaluación Educativa* 26, 2 (2020): 1–21.
- Oktar, L. "The Ideological Organization of Representational Processes in the Presentation of Us and Them". *Discourse & Society* 12, 3 (2001): 313. <https://doi.org/10.1177/0957926501012003003>
- Perry, K. H. "What is Literacy? – A Critical Overview of Sociocultural Perspectives". *Journal of Language and Literacy Education* 8, 1 (2012): 50–71.
- Potter, W. J. *Media Literacy*, 5th edition. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2011.
- Ryan, M.-L. "Narrative". In *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, edited by D. Herman, M. Jahn, and M.-L. Ryan, 344–348. London: Routledge, 2005.
- Shi, G. "An Analysis of Modality in Chinese Courtroom Discourse". *Journal of Multi-cultural Discourses* 7, 2 (2012): 161–178. <https://doi.org/10.1080/17447143.2011.581285>
- Stordy, P. H. "Taxonomy of Literacies". *Journal of Documentation* 71, 3 (2015): 456–476.
- Street, B. *Literacy in theory and practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Tamošiūnienė, L. "Reviewing the Scope of Literacy. A Case of Scholarly Identities". *Socialinių mokslų studijos / Societal Studies* 3, 1 (2011): 7–15.
- Thompson, G. *Introducing Functional Grammar*, 3rd edition. Abingdon: Routledge, 2014.
- Tseng, M.-Y. "Dan as a Discourse Marker, Metadiscourse Device and Metapragmatic Marker: Examples from the Evaluation Reports of Taiwan's Higher Education Sector". *Journal of Pragmatics* 50, 1 (2013): 108–128. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2013.01.011>
- Vaičiūnienė, V., and Mažeikienė, V. "Media Literacy and Information Literacy: Conceptual Convergence into a Composite Notion of MIL". *Socialinių mokslų studijos / Societal studies* 8, 1 (2016): 78–94. <http://dx.doi.org/10.13165/SMS%2016-8-1-5>
- Vereshchaka, A., Cosimini, S., and Dong, W. "Analyzing and Distinguishing Fake and Real News to Mitigate the Problem of Disinformation". *Computational and Mathematical Organization Theory* 26 (2020): 350–364. <https://doi.org/10.1007/s10588-020-09307-8>
- Vosoughi, S., Roy, D., and Aral, S. "The Spread of True and False News Online". *Science* 359, 6380 (2018): 1146–1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>
- Wilson, C. "Media and Information Literacy: Pedagogy and Possibilities". *Comunicar* 20, 39 (2012): 15–24.
- Whitworth, A. "The Design of Media and Information Literacy". In *Media and Information Literacy for Knowledge Society*. Moscow, Russian Federation, 2013. Accessed 15 May 2018, from http://ifapcom.ru/files/News/Images/2013/mil_eng_web.pdf
- Zappavigna, M. "Searchable Talk: The Linguistic Functions of Hashtags". *Social Semiotics* 25, 3 (2015): 274–291. <https://doi.org/10.1080/10350330.2014.996948>

MEDIJŲ IR INFORMACINIO RAŠTINGUMO BEI SISTEMINĖS FUNKCINĖS LINGVISTIKOS SĄSAJOS

Viktorija Mažeikienė

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Vilhelmina Vaičiūnienė

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. *Medijų vaidmuo šiuolaikinėje visuomenėje yra esminis: jos veikia kaip tarpininkai tarp naudotojų ir tikrovės, atstoja fizinę patirtį, konstruoja pasaulėžiūrą ir žinias, formuoja nuomonę, įsitikinimus, požiūrius, o visa tai lemia konkrečius individų ir grupių sprendimus ir veiksmus. Šiame straipsnyje aptariama, kaip vystėsi kompleksinė medijų ir informacinio raštingumo sąvoka ir kokie sisteminės funkcinės lingvistikos principai siejami su medijų ir informaciniu raštingumu „infodemijos“ sąlygomis. Straipsnyje aprašomas modelis, kuriame dera funkcinės lingvistikos teorija ir socialinė-kognityvinė diskurso tyrimo metodologija, galinti paaiškinti, kodėl žmonės tampa imlūs misinformacijai ir dezinformacijai, ir geriau suprasti, kaip tokie diskursai įsiveši visuomenės gyvenime. Norint, kad medijų ir informacinis raštingumas būtų visavertė sąvoka, svarbu pabrėžti gebėjimą išvelgti, kur slypi subjektyvumas ir emocijos naratyvuose, besirandančiuose ir gyvuojančiuose posttiesos epochoje. Šiuolaikinį naratyvą reikėtų suprasti kaip kognityvinę struktūrą, ne tik kaip artefaktą, kadangi dezinformacija ir misinformacija įprastai sklinda kaip padriki, „granuliuoti“, dažnai multimodalūs dariniai, apimantys įvairių sričių hipertekstinius informacinius trupinius, plintančius socialinėmis medijomis ir kitomis formomis.*

Reikšminiai žodžiai: *medijų ir informacinis raštingumas, sisteminė funkcinė lingvistika, socialinė-kognityvinė metodologija, dezinformacija, misinformacija, subjektyvumas, posttiesa, naratyvas.*

Viktorija Mažeikienė – lecturer and researcher at the Institute of Humanities at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research interests: media and information literacy, discourse studies, translation, language for specific purposes, language teaching.

Viktorija Mažeikienė, Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto Humanitarinių mokslų instituto lektorė ir mokslo darbuotoja. Mokslinių tyrimų kryptys: medijų ir informacinis raštingumas, diskurso analizė, vertimas, dalykinė kalba, kalbų mokymas.

Vilhelmina Vaičiūnienė – associate professor at the Institute of Humanities at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research interests: media and information literacy, translation, multilingualism, language teaching.

Vilhelmina Vaičiūnienė, Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto Humanitarinių mokslų instituto docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: medijų ir informacinis raštingumas, vertimas, daugiakalbystė, kalbų mokymas.

PADĖKA

Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal priemonę Nr. 09.3.3-LMT-K-712 „Mokslininkų, kitų tyrėjų, studentų mokslinės kompetencijos ugdymas per praktinę mokslinę veiklą“.

GENERATIONAL DIFFERENCES AND MARKETING: THE CASE OF THE LATEST RECRUITMENT COHORT IN COMMUNICATION STUDIES

Gintarė Žemaitaitienė

Institute of Communication, Mykolas Romeris University,
Ateities st. 20, Vilnius, Lithuania
Tel.: +370 5 2 714 736
Email: giparaz@mruni.eu

Virginijus Valentinavičius

Institute of Communication, Mykolas Romeris University,
Ateities st. 20, Vilnius, Lithuania
Tel.: +370 5 2 714 736
Email: valentinavicius@mruni.eu

Andrius Ivanovas

Institute of Communication, Mykolas Romeris University,
Ateities st. 20, Vilnius, Lithuania
Tel.: +370 5 2 714 736
Email: andrius.ivanovas@mruni.eu

Received: 07 May 2020; accepted for publication: 11 November 2021

DOI: 10.13165/SMS-21-12-1-07

Abstract. *University faculty members and managers agree that modern generations of students differ in values, beliefs, and dominant traits, while their attitudes and preferences are often conflicting and contradictory. This leaves open the question of whether those generational peculiarities are taken into account by university recruitment officers?*

To address this question, a research project was initiated to examine the ways in which students made the decision to enroll in communication study programs at specific university in the 2018 intake. This research aimed to look into the communicational priorities of the newly recruited students as well as into their content preferences.

A questionnaire was designed to systematically assess the students' motives in seeking specific information, their choice of specific communication channels, and the possible triggers that led to their decisions to enroll in specific communication programs.

To further identify differences, Generation Y students were researched in an additional focus group study on the attitudes of students who started communications studies at the same university in 2016. Both scientifically and practically valuable results showed surprisingly different preferences for visual and textual material. The data gathered also indicates a considerable difference between the attitudes of students, which emerged over the course of just two years.

Apart from its data, the scientific novelty of this research can be seen in the interdisciplinary fusion of different approaches that involve marketing, education science, communication, the management of educational organizations, and generational theory.

Practically, the findings of this research will help university recruitment officers to design new and more efficient marketing strategies that effectively target Generation Z students.

Keywords: *communication, communication channels, communication tools, generational theory, Generation Y, Generation Z, study program marketing, enrollment management, visual communication.*

Introduction

The direct trigger of this research was the crisis that the researchers found themselves in in September 2017, when the enrollment of new students failed at the academic department the researchers are affiliated with. The contrastingly successful intake of new students in 2018 prompted the authors to take a closer look at the reasons for the failure and the success of the marketing strategies of the study programs offered by the department, which took place in the course of just two years.

While looking for possible avenues of research, the authors detected a certain gap in the scientific toolkit that was required to address this challenge: there was a shortage of scientific insight integrating issues of education management and marketing into the context of generational change. Therefore, it was decided to undertake a qualitative analysis and, in preparation for a follow-up quantitative investigation, to develop a theoretical survey and design a corresponding research instrument, along with producing insights for in-depth analysis.

The first, preparatory, step taken was to deepen the knowledge of the existing research on generational change in order to catalogue generation-relevant creativity

components, marketing channels, and tools, and, accordingly, to create a questionnaire aimed at the adequate detection of students' preferences for a specific study program.

The second, executionary, step was to interview students of different enrollment years, thus gathering and analyzing data from two intakes – 2016 and 2018.

The third and final step of analysis and evaluation was to identify yearly differences in the attitudes of students, as well as differences in the triggers which led to the decision to join the study programs of Mykolas Romeris University's Communication Institute. Here a substantial change in social media usage was detected that might have remained invisible if not for the gap created by failed enrollment in 2017.

In informal discussions concerning study process routines, academic and administrative staff shared mostly intuitive observations that after the failed enrollment year the fresh intake of students was different in behavior from the students of earlier intakes. The faculty noted different behavior in the classroom (for example, visibly manifest boredom or habitual sinking into mobile phones), preparation, and motivation for studies (for example, still requiring a lot of assistance and confirmation), as well as the differing degrees of maturity and responsibility of the students.

While teaching in classrooms, the authors had a sense that the changes in values and beliefs as well as the alteration of attitudes and preferences was often quite a conflicting and contradictory process. For example, a high demand to hear others' opinions was contradicted by low participation in the expression of the student's own opinion, or, on the practical side, in contributing to the marketing of a native study program via their daily social media activities.

Theoretically, both scientists and marketing practitioners consider a typical Generation Z (Gen Z) representative, currently under the age of 20, to be a mobile-first digital native obsessed with privacy,¹ and, simultaneously, a natural entrepreneur in cutting-edge technologies.² Researchers emphasize better performance mainly in the field of IT and in activities which require creativity or innovation, and even prove this assumption with statistical data.³

Some even claim that, since members of Gen Z frequently indulge in creative activities and video games, they are expected to be rather strong at multitasking, utilizing efficient technology, displaying individualism (or dislike of teamwork), deploying

- 1 Loveland, E., "Instant Generation", *Journal of College Admission*, no. 235 (2017): 37; Watson, H., "How Obsessed Is Gen Z with Mobile Technology?", The Centre for Generational Kinetics, 2018, <https://genhq.com/how-obsessed-is-gen-z-with-mobile-technology/>; Kleinschmit, M., "Generation Z Characteristics: 5 Infographics on the Gen Z Lifestyle", Business 2 Community (4 December 2015). Retrieved from <https://www.business2community.com/infographics/generation-z-characteristics-5-infographics-gen-z-lifestyle-01394477>
- 2 Williams, K.C., and Page, R.A., "Marketing to the Generations", *Journal of Behavioral Studies in Business* 3 (2011): 5; Loveland, *supra note*, 1: 37; Kleinschmit, *supra note*, 1.
- 3 Bencsik, A., et al., "Y and Z Generations at Workplaces", *Journal of Competitiveness* 6, 3 (2016): 100.

creativity, possessing a global point of view, and expressing a preference for non-standard and personalized work.⁴

However, generational issues, both internationally and nationally in Lithuania, are the subject of education or vocation-centered research rather than the marketing-related approach. Although practical research studies are sometimes conducted in this regard, their findings are rarely conveyed to the wider public (the underlying theory and practical studies are to be introduced in the next section). In any case, the lack of scientific research in the Lithuanian context of marketing for generations in the education sector certifies the novelty of the topic of this research.

The initiators of this research sought to learn whether knowledge of generational peculiarities could boost the proficiency of a marketing effort to attract students to choose a specific university study program. The research was organized as a case study which focused on the question of the relevance of communication study program marketing strategies in relation to the target audience of Gen Z.

To address this question, the researchers examined the ways in which students came to the decision to enroll in communication study programs at Mykolas Romeris University. Thus, the research first sought to look into the communicational preferences of newly recruited students, i.e.: into motives in seeking particular information; into choice of communicational channels and tools; and into preferences for the specific shaping of information on study programs.

1. Defining the key characteristics of Generation Y and Generation Z

Recent Lithuanian and international generational studies have mostly focused on differentiating Generations Y and Z, and are usually accomplished in the framework of the science of education, or research that is practically related to human resources. International human resource and marketing practitioners, especially in the USA, are concerned primarily with the marketing perspective. Nevertheless, there is a certain shortage of Lithuanian research that considers the specific marketing angle.

Initial generational studies, mostly in Western countries, helped to identify the time boundaries of these generations. Generational theory and the identification of different generations by specific year gaps is now widely discussed in the scientific literature of post-Soviet countries, and most questions are addressed to the applicability of by-year generation maps to a group of countries with arguably very different historic, social, and political experiences.

As Howe and Strauss observe, “this is what constitutes a generation: it is shaped by events or circumstances according to which phase of life its members occupy at

4 Berkup, S., “Working with Generations X and Y in Generation Z Period: Management of Different Generations in Business Life”, *Mediterranean Journal of Social Sciences* 5, 19 (2014): 224.

the time”⁵ – that is, social, cultural, and historical factors make for the different experiences of different people. Table 1 was compiled to sum up different, sometimes contradicting, national and international research to reflect both converging and diverging issues of the Lithuanian case as seen in the local and global context.

Table 1. Yearly boundaries of different generations in the global and Lithuanian contexts⁶

| Generation | Gen X | Gen Y (Millennials?) | Gen Z |
|---------------------------|------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------|----------------------------------------|
| | | Millennials | |
| Year/author | 1961–1981 (Howe and Strauss, 2007, 44–45) | 1977–1994 (Williams and Page, 2011, 5) | 1995–2010 (Williams and Page, 2011, 5) |
| | 1965–1977 (Williams and Page, 2011) | 1982–2005 (Howe and Strauss, 2007, 44–45) | |
| World milestones | Vietnam war | Cold War ends | September 11 WTC terror attack |
| | Cold War | | |
| Lithuanian context | 1968 | 1986 | 1991–1999 |
| | Prague spring | SSRS perestroika starts in USSR | return to normality |
| | 1972 | 1988 | 2004 |
| | self-immolation of R. Kalanta | Lithuanian movement for independence breaks out | NATO and EU membership |
| | (Labanauskas, 2008, 65–66) | (Labanauskas, 2008, 65–66) | (Labanauskas, 2008, 65–66) |
| | | Gen Y | Gen Z |
| | 1981–2002 (Mažeikaitė and Gruževskis, 2018, 111–113) | 2003 and later (Mažeikaitė and Gruževskis, 2018, 111–113) | |

Generational theory provides valuable insights into the values and attitudes of Gen Z. Namely, Gen Z individuals cultivate attitudes, beliefs, and behaviors that supplement their tech-saturated world with certain elements inherited from past generations.⁷ Research by the Centre of Generational Kinetics on the year 2017 and

5 Howe, N., and Strauss, W., “The Next 20 Years: How Customer and Workforce Attitudes Will Evolve”, *Harvard Business Review* 85, 7–8 (2007): 42.

6 Source: Howe and Strauss, *supra note*, 5: 44–45; Labanauskas, L., “Profesinės karjeros ir migracijos sąryšis: kartos studija”, *Filosofija. Sociologija* 19, 2 (2008): 65–66; Mažeikaitė, D., and Gruževskis, B., “The Position and Shifts of Work Values in the Context of Different Generations in Lithuania”, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 17 (2018), 111–113; Williams and Page, *supra note*, 2: 5.

7 Villa, D., and Dorsey, J., *The State of Gen Z: Meet the Throwback Generation* (The Centre for Generational Kinetics, 2017), 3.

some earlier years noted that Gen Z members enter the labor market earlier to be self-sufficient quicker, earning their own money and thus contributing to the economy and getting valuable first-job experiences in advance.⁸ This international research can be confirmed by everyday observations and statistical data on the typical university student: students are increasingly taking jobs to cover their living and study expenses in Lithuania.

The demand for communication skills and, indirectly, communication study programs, is supported by several international generational workplace studies. Tulgan⁹ declared that managing Gen Z requires a huge remedial effort on broad transferable skills like work habits, interpersonal communication, and critical thinking, and a huge investment in remedial technical training. Differently from Gen X, Gen Z performs better in communication and problem-solving, but would like to be stronger in public speaking.¹⁰ Importantly, the same research states that Gen Z representatives search for required skills not only at university or at college, but also on YouTube or any other platform which provides video material. This suggests that both study processes and the marketing of study programs should take into account that video material is a substantial factor.

From the Lithuanian perspective, research was conducted¹¹ that compared cognitive, instrumental, and emotional values at the workplace between four generations of employees. It was concluded that in Gen Z the need for emotional values at work was distinctively higher in comparison to other groups. Priority now more than ever is given to “interesting work”, “work place guarantees”, “a job that matches my skills”, “nice colleagues”, and “the compatibility of job and family.” Among cognitive values on the rise are “the possibility to express one’s self”, “the possibility to take initiative”, and “the possibility to acquire new skills.” The most popular instrumental values are: that “work should be not too demanding”, “convenient working hours”, and “long vacation.” “Fun work environment” and “flexible work schedule” were also among priorities in an international study.¹²

Another study compared Gen Y and Gen Z in training, learning, and personal development. The results showed that representatives of Gen Y are rather “rapid, individual, based on IT, alternative, just in time”, while Gen Z only expressed preferences that were “based on interest, informal learning”.¹³

8 “Is Gen Z’s Self-Worth Determined by Social Media?”, Infographic, The Centre for Generational Kinetics, 2015. Retrieved from <https://genhq.com/igen-genz-social-media-trends-infographic/>

9 Tulgan, B., *Meet Generation Z: The Second Generation within the Giant “Millennial” Cohort* (RainmakerThinking, Inc., 2013), 7.

10 Villa and Dorsey, *supra note*, 7: 10.

11 Mažeikaitė and Gruževskis, *supra note*, 6: 113.

12 Villa and Dorsey, *supra note*, 7: 12.

13 Bencsik, A., et al., “Y and Z Generations at Workplaces”, *Journal of Competitiveness* 6, 3 (2016): 96–97.

Which of these conclusions can, by analogy, be applied to the marketing of communication study programs? With a view that young people of Gen Z are already working and at the same time wish to study, heavy emphasis should be placed on content regarding new skills in demand, guaranteed room for taking initiative, as well as convenient and flexible study time.

Gen Z members never knew a world without online conversation. Therefore, dealing with young people of this particular generation necessarily requires mastery of the communication tools of social media, as well as strong managerial control.¹⁴ At the same time, educationists¹⁵ maintain that communication technologies are substantially shaping the ways of life of Gen Z, and are causing the major problems and imbalances that they face. Day-to-day usage of modern technologies can cause psychological disorders including narcissism, social phobia, attention disorder, and depression. Frequent changes in teenagers' moods are sometimes called Facebook depression. All of this might be seen as a result of the fundamental change whereby the doll and the toy car were replaced by the PC and the tablet, or where learning how to make PowerPoint presentations about summer vacations happened in the very first year at secondary school.¹⁶

Based on their research, scientists¹⁷ point out that digital culture, distinguished by excessive speed and large information load, has a neurological impact. The reason for this is seen in the fact that processing several information flows at the same time is a cognitive problem which might be considered to represent the modern face of the classical problem of cognitive dissonance. According to researchers:

*“Only the existence of hyperlinks in a text decreases the understanding of a text because it destroys the flow of text reading; and, having got involved into the Internet action, regressive movements of eyes get more frequent and it becomes more difficult to keep the reading line, to filter background interferences, the dependence on insignificant irritants existing in memory is increasing. Pictographic and text-scanning skills intensify, and skills of deep (intent) reading and focused thinking weaken. The new generation faces more difficulties in learning decoding skills, loses the ability to concentrate, reflect and critically evaluate as internet habits, especially fast change of attention, reflect in activity of thinking even when not being on the Internet”.*¹⁸

In other research, Targamadzè focuses on the deteriorating quality of socialization among Gen Z.¹⁹ Gen Z faces socialization problems because its members deal with the

14 Tulgan, *supra note*, 9: 6.

15 Rosen, 2012, quoted in Targamadzè et al., *Naujoji (Z) karta – prarastoji ar dar neatrastoji? [The New (Z) Generation – Lost or Undiscovered yet?]* (Šiauliai: Titnagas, 2015), 4.

16 Targamadzè et al., *Naujoji (Z) karta – prarastoji ar dar neatrastoji? [The New (Z) Generation – Lost or Undiscovered yet?]* (Šiauliai: Titnagas, 2015), 4.

17 *Ibid*, 116.

18 Targamadzè et al., *supra note*, 16: 116.

19 Targamadzè, V., “The New Generation at the Crossboard of Cultures: Socialization Aspect”, *Multicul-*

increasingly different and intersecting values, standards, and rules of different cultures, countries, nations, organizations, individuals' virtual and real environments, etc. Such complex intersection requires an individual decision as to which standard or rule to accept, which value to agree with, and which to deny and reject. Thus, it is necessary to help them to decide by encouraging (not coercing) them to make conscious decisions in choosing a certain standard or rule. Values, based on which standards and rules are formed, will be the essential axis of the individual's socialization at the intersection of different cultures. Though the situation of socialization is charged with the problems listed above, at the same time it provides valuable clues for marketing specialists on how to attract and maintain the attention of Gen Z individuals.

Another valuable perspective for our research is the noted decisive impact of human connections in Gen Z. Tulgan believes that human connections are more valuable for Gen Z than for any previous generation.²⁰ Villa and Dorsey observed that almost half of Gen Z representatives say that they often or always seek input from friends and family before making a purchase.²¹ This could be a generational peculiarity regarding whom Gen Z trust most, or it could be related to their current stage of life. Gen X is only slightly less likely than Gen Z to ask for input on purchases – 44% of them say that they often or always get the opinion of friends or family before making a purchase.²² Gen Z members still trust the corporeal over the online, as 30% prefer to get information on a brand from a real customer of the brand and 19% from an online influencer, meaning a well-known blogger, YouTube or internet personality, etc.²³

Ultimately, we are comparing two generations, the members of which are even more likely to say that they want to hear from a real customer and less likely to say that they want information from an online influencer. What we see is that friend and family recommendations exert a crucial influence on the choice of brand both for Gen Z and Gen X, so the focus of marketing strategy should not only be on future students themselves but on their family and social environment as well.

As mentioned above, in the eyes of Gen Z, YouTube is already a platform for studying; however, it is not only studying that matters. The national study of the Centre for Generational Kinetics found that in the US 30% of Gen Z members believed that YouTube advertisements were more trustworthy than advertising on any other communication channel, including television, print, radio, and social media.²⁴ Considering how much time Gen Z members spend watching online videos, this makes

tural Studies, Issue 1 (2016): 69.

20 Tulgan, *supra note*, 9: 6.

21 Villa and Dorsey, *supra note*, 7: 21.

22 *Ibid*, 21.

23 *Ibid*, 22.

24 Villa and Dorsey, *supra note*, 7: 22.

sense. Gen X, on the other hand, were more traditional, viewing television advertisements as being most trustworthy. In typical Gen X fashion though, social media advertisements were not far behind, and were chosen as the second most trustworthy variant.²⁵

The final point concerns the growing immersion in “natural” international and intercultural exchange. Since early childhood, most members of Gen Z have already travelled the world with their parents. How does this affect their wish for mobility and international experience? Tulgan summarizes this in the short formula of “global mindset, but local reality”.²⁶ Tulgan explains that Gen Z members know more about far-flung parts of the world than any previous generation ever did, but are likely to be far less geographically adventurous. This is because Gen Z members are plugged into the online world, which has no boundaries. At the same time, representatives of Gen Z engage themselves more in their personal environment at the tactical level; therefore, a relentless focus on the local is tangible.²⁷ Why, then, do marketing campaigns cite the possibility of mobility as an important reason to make a decision regarding study?

Table 2. *Theoretical framework for research into Gen Z marketing attitudes (source: composed by authors)*

| Research perspective | Characteristics mentioned | Authors |
|----------------------|-----------------------------------------------------------|---------------------------------------------|
| WORK | Starts working earlier than other generations | Villa and Dorsey, 2017 |
| | Demand for broad transferable skills | Tulgan, 2013, 6 |
| | Better in communication and problem-solving | Villa and Dorsey, 2017 |
| | Wish to be stronger in public speaking | Villa and Dorsey, 2017 |
| | YouTube and other platforms for studies | Villa and Dorsey, 2017 |
| | Need for emotional values | Mažeikaitė and Gruževskis, 2018, 126 |
| EDUCATION | Studies based on interests, priority to informal learning | Bencsik et al., 2016, 96–97. |
| | Socialization aspects, Facebook depression | Targamadzé, 2015, 4; 2016, 69 |
| MARKETING | Word of mouth (WOM) and human connections | Tulgan, 2013, 6; Villa and Dorsey, 2017, 21 |
| | Global mindset, local reality | Tulgan, 2013, 7 |

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Tulgan, *supra note*, 9: 7.

²⁷ *Ibid.*

2. Channels and tools to implement the marketing of a study program

When choosing a university to enroll in, students can be considered to be consumers, and universities as brands or companies providing services.²⁸ Thus, a framework emerges in which promoting enrollment to universities can be considered as a case of service marketing.²⁹ The success of marketing, whether traditional or driven by social media, is usually built upon several key characteristics. The structure of marketing, especially when it is highly technological, may be described by a structural set known as the principle of the 4Cs: communication technology, connection, cooperation, and collaboration.³⁰

Cooperation technologies create a space for group collaboration while respecting the authority of each contributor over information. Connection technologies such as Facebook, LinkedIn, or Twitter enable individuals to remain in contact at the workplace or socially.³¹ The popularity of communication technologies among younger generations is guaranteed by interaction, communication, and concentration on the related characteristics.³² In some cases, such interactions have impressive effects of doubling the conversion rates from prospects to students.³³

The connectivity dimension, in most cases, describes both cross-boundary geographical availability as well as freedom of communication. Cooperation is defined as group action to create content, also known as crowd creativity.³⁴

The final key element is collaboration in problem solving, which would apply almost around the clock in terms of IT. In a world where members of Gen Z can instantly stream their favorite TV show on Netflix and music on Spotify, they expect instant answers to any questions that cross their mind.³⁵ However, collaboration by traditional means (email, phone, direct connection) is also essential for the successful process of student admission.

28 Fagerström, A., and Ghinea, G., “Co-Creation of Value through Social Network Marketing: A Field Experiment Using a Facebook Campaign to Increase Conversion Rate”, in *Human Interface and the Management of Information. Interacting with Information*, edited by G. Salvendy and M. J. Smith (Berlin, Heidelberg: Springer, 2011), 231.

29 Enache, I., “Marketing Higher Education Using the 7 Ps Framework”, *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Series V: Economic Sciences* 4, 1 (2011): 23.

30 Bowen, G., and Bowen, D., “Social Media: A Strategic Decision Making Tool”, *Journal of Business and Economics* 7, 3 (March, 2016): 391.

31 *Ibid*, 390.

32 Chui et al., *The Social Economy: Unlocking Value and Productivity Through Social Technologies* (McKinsey Global Institute Report, 2012), 15.

33 Fagerström and Ghinea, *supra note*, 28: 233.

34 Skaržauskienė et al., “Defining Social Technologies: Evaluation of Social Collaboration Tools and Technologies”, *The Electronic Journal Information Systems Evaluation* 16, 3 (2013): 234.

35 Loveland, *supra note*, 1: 38.

As discussed above, a successful marketing strategy depends on the 4Cs. Building an efficient marketing funnel is also of great importance. A marketing funnel is a commonly adopted approach that describes the transformation of a prospect into a customer/user as a customer journey. The customer journey consists of steps which reflect a certain degree of the prospect's interest in a certain product or service from complete unawareness to established user. Although the complexity and the number of stages may vary from case to case, a standard marketing funnel usually has four stages, namely: attention, interest, desire, and action. The four-stage set is known as the AIDA model,³⁶ which describes the four cognitive stages that a prospect follows through until the final act of purchase of a product or service. At every stage, specific content and channels are employed to meet the needs of the prospect and to lead them to the next stage successfully.

At the attention stage, the most important goal is to introduce the brand and the product to the prospect. When a prospect is already aware, they enter the interest stage. There an investigation takes place, when more information and details are acquired. If the information obtained is convincing, the prospect moves to the desire stage, when an emotional connection with a brand is formed.³⁷ Now an action stage comes, when a prospect begins the process of acquisition.

In the case study which is discussed in this paper, the focus is on the entire funnel. This research seeks to understand the proper channels and the kinds of content that catch the attention of Gen Z members and result in their action of enrolling in the study program.

2.1. Marketing channels

Gen Z is a highly technologically capable generation that has always used the internet³⁸; therefore, digital channels were mainly used to recruit students. The channels assessed in this investigation were: social media, paid advertisement on the internet, direct communication, and other digital media – see Figure 1 in results chapter 4.1.

Social media channels have an important role in marketing for younger generations. It is part of human nature to socialize, gather into communities, and share recommendations; therefore, Gen Z members, who spend considerable time online, also prefer socializing and looking for recommendations online on different social media channels.³⁹ It is noteworthy that when shaping social media communication

36 Hassana et al., "Strategic Use of Social Media for Small Business Based on the AIDA Model", *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 172 (2014): 262.

37 Ahmad, Z., and Umar, M., "A Comparison of Brand Awareness in High-Involvement and Low-Involvement Products: A Case of University of Gujrat" (Paper presented at the 5th International Conference on Statistical Sciences, Lahore, Pakistan, 2009), para 5.

38 Bashford, S., "Tweenage Angst", *Marketing* (19 May 2010), 28.

39 Uitz, I., "Social Media – Is It Worth the Trouble?", *Journal of Internet Social Networking & Virtual*

strategies for direct dialogue with prospects, heavy emphasis should be placed on choosing the right representatives of the university. To promote the rapid establishment of personal contact, students could be considered for contact persons, as they have the advantage of being of the “same blood” as applicants and, therefore, have higher credibility.⁴⁰ A study program can be considered a high personal involvement product. In the case of high-involvement products, it is common that there are more efforts to obtain accurate in-depth information about the product or brand⁴¹; therefore, channels which provide more detailed information could prevail. All of this makes social media not a primary source of information. For reliable in-depth information, prospects might look for lengthier articles, visit official webpages, or seek a professional interview.

In common practice, paid advertisements and banners on internet websites are used to promote awareness. Their function is to grasp the attention of prospects, but Gen Z members are accustomed to using different sources of information and being subject to the constant overflow of information.⁴² Hence, grasping their attention is a highly challenging task. During this investigation, banners and advertisements were rated low when retrieving information about study programs was considered. Predominant trust in live interaction aligned well with some major values of Gen Z – namely authenticity and “realness”.⁴³

3. The research methodology for the cases of recruitment in 2016 and 2018

The methodology applied in this research was a qualitative case study analysis. The choice of qualitative research strategy was determined by the need for in-depth analysis in the field, which was cross-analyzed with the help of several different approaches. Thus, different perspectives were integrated into a united one: a case study that was small in scope, which was examined in depth and compared with similar cases with the help of additional methods.

Methodologically, case analyses are determined by place and time⁴⁴, time and activities, case details, and context descriptions.⁴⁵ The case analyzed in this paper was limited in time: it concerned recruitment in 2018. There were also certain geographical limits: the research targeted students who chose study in one particular program

Communities, Article ID 313585 (2012): 2.

40 Fagerström and Ghinea, *supra note*, 28: 231.

41 Ahmad and Umar, *supra note*, 37: para 4.

42 Williams and Page, *supra note*, 2: 29.

43 Williams and Page, *supra note*, 2: 29.

44 Cresswell, J. W., *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, 2nd ed. (Thousand Oaks, CA: Sage, 2003), 17.

45 Stake, R.E., *The Art of Case Study Research* (Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1995), 13.

at one particular university. The aforementioned limitations were taken into account by the authors, although the information discovered is new and is valuable both scientifically and practically.

The case study strategy is suitable for highlighting important theoretical aspects in the situation under study⁴⁶ and preparing action plans both for practice and for future marketing.

Quantitative and qualitative data gathering methods were chosen according to Yin⁴⁷ and Yazan.⁴⁸ As major disagreement remains ongoing on this matter between leading methodologists of case study analysis, this research chose to follow the Yin standpoint.⁴⁹ To ensure the quality and comprehensiveness of the case study, the analysis of different sources of information (documents, research papers, marketing whitepapers and reports, questionnaire, focus group, etc.) was applied.

Generally, this study employed three research methods – document analysis, survey (questionnaire) of the 2018 intake, and focus group discussion of the 2016 intake. The first two methods were applied for triangulation of the case study analysis. The focus group method was used to emphasize the generational differences in regard to marketing, and was not part of the triangulation of the case study method.

The instrument for the survey (questionnaire) was created to encompass an ongoing marketing effort, including tools and channels that were practically applied. The intake of 2018 consisted of 26 students from the national program and 10 international students; all 36 were questioned, as well as 10 Erasmus+ students who studied together with the international students at the time the research took place. Their answers were included for a comparative perspective, and could easily be excluded. Because the collected material provided applicable insights which were helpful in the process of analysis, it was decided not to exclude the responses of the Erasmus+ students from the analysis framework.

The questionnaire consisted of three parts, each related to research questions. The structure, research question, and questionnaire question are presented in Table 3.

46 Yin, R. K., *Case Study Research: Design and Method*, 5th ed. (Los Angeles, CA: Sage Publications, 2014), 27.

47 *Ibid.*

48 Yazan, B., "Three Approaches to Case Study Methods in Education: Yin, Merriam, and Stake", *The Qualitative Report* 20, 2 (2015), 142.

49 *Ibid.*, 134.

Table 3. *Structure of questionnaire (source: composed by authors)*

| Structure part | Research questions | Questions provided |
|-----------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. Identification of information sources/channels/tools. | Which information resources were most popular among the 2018 intake? Which were the least popular, or were not used at all? | A list of 12 different sources was provided to outline different possibilities, including: WOM, consultations online and via phone, articles, internet channels, visits, etc. An open-ended question and an option to name other unmentioned resources of information was provided. |
| 2. Identification of key factors of the choice. | Is the most popular also the most efficient? | The open-ended question was: Which of the above had a decisive impact on your choice to study at MRU? |
| 3. Identification of key interests in marketing material. | What is the most interesting element of prospective studies? | A question seeking students' ideas was asked: What would students prioritize in advertising studies at MRU? (With 8 options provided to choose from and the possibility to mention their own priority). |
| 4. Identification of most attractive information formats. | What are the preferred information formats? | A list of 8 types of information (textual, oral, and visual) was provided, with an option to mention their proposal. |

The focus group research was organized as part of the study process, and included questions similar to those in the questionnaire described above. Two focus groups were assembled: one with BA students of the 2016 intake from different communication study programs; and one with MA students of the 2018 intake. The characteristics of the research group and the research are presented in Table 4. Due to its duration, the completed research was classified as a brief focus group discussion. The focus group discussion was prepared and implemented following instructions for structure, length, preparation, and implementation phases, as well as ethical principles.⁵⁰

Table 4. *Focus group information (source: composed by authors)*

| Group number | Group characteristics | Research characteristics |
|------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------|
| Focus group 1: bachelor's students | 8 students in the same age group: 4 male, 4 female, with intakes split between 2015 and 2016 due to postponed studies | 58:26-minute video recording |
| Focus group 2: bachelor's students | 6 students in the same age group: 2 male, 4 female, all from the 2016 intake | 47-minute length recording |
| Focus group 3: master's students | 7 students with a five-year age difference: 5 female, 2 male | 52:53-minute video recording |

50 Gaižauskaitė, I., and Valavičienė, N., *Socialinių tyrimų metodai: Kokybinis interviu: Vadovėlis* (Vilnius: Registrų centras, 2016), 157.

In the process of this research, the researchers followed the ethical principles of voluntary participation (during both research methods), confidentiality (for focus group participants), anonymity (for survey participants), and informed consent (during both research methods).

4. Research results for the cases of recruitment in 2016 and 2018

Based on the declared aims of this research – to look into the communicational preferences of newly recruited students (that is, motives in seeking particular information; choice of communicational channels and tools; and preferences for the specific shaping of information on study programs) – the research questions presented in Table 2 were grouped into the three main categories of information, and the following sub-chapters will address each category.

4.1 Where did they get information about university studies from?

In the interview with the 2018 intake, students were given twelve categories of the delivery of study information. The preferences of Lithuanian students were distinctly led by word of mouth (WOM). This means that they valued the opinions of their friends, relatives, and acquaintances – especially those who were studying or had earlier studied at the same university. Google search, the university's website, and featured articles online were also highly trusted. The fifth most popular way of receiving information on university was contact with the admission commission.

The student preferences listed above can provide corrective guidance for university marketers on new priorities in shaping marketing strategy. While management of the quality of study and maintenance of the good reputation of the organization are permanent efforts, our research suggest that activities that utilize social media, Google Adwords, etc., should peak immediately before and during enrollment. The adequate training of admission staff and monitoring of the consultation process is also essential.

The answers of international students suggested that the main source of information on study programs were the comments of university admission specialists. WOM was second, followed by the university's website and social media. Thus, international marketing requires the development of the capacity for fast, direct contact with all who are interested. This means that different means of communication (WhatsApp, Webinar etc.) would be advantageous in comparison with slow and old-fashioned counselling via e-mail. The results discussed in this chapter are presented in Figure 1.



Figure 1. Sources of information regarding university studies

The results of the focus group show that before enrollment into university the students of the 2016 intake visited study fairs and other similar events (a study fair is typically a huge exhibition of study programs from different universities designed

to attract crowds of visitors). This provided them with an opportunity to compare the content of different study programs. The comparison of alternative study programs might be considered a substantial element of a student's choice. Google search was also trusted, after which the university's website, social media, and the WOM of acquaintances who were studying at the university followed. Interestingly, the parents of some students were MRU alumni who recommended that their children study at the university.

4.2 What made a decisive impact on their choice?

Figures 2 and 3 present factors which were decisive in making the final choice. The strongest factors for Lithuanian students were: WOM, content of study program, and study information on university website. These priorities are in agreement with the criteria listed in international and Lithuanian scientific literature (Table 2).

Not surprisingly, substantial peculiarity was evident in the choice factors of international students regarding their motivation to study in Lithuania. When explaining their choice of country, international students mentioned the fact that Lithuania is a member of the European Union; that study quality was considered high; and that the lower living costs were an advantage, especially in comparison to Nordic or Western countries. This information was taken from open comments on the value of studies at open forums of different universities, but the effort to find statistical data or in-depth research regarding country preference has thus far been fruitless.

Accesability for working
Study disciplines
WOM
Interesting webpage info
Carrier possibilities

Figure 2. *Decisive impacts for national students*

Wish to study in LT

WOM

Webpage info
Interesting disciplines

Figure 3. *Decisive impacts for international students*

Participants of the focus group with experience at study fairs maintained that university ratings were important. However, the more important factor was what they called “interesting courses”, the feedback of fellow students, and the city that the university is in. MA students paid attention to the convenient schedule of classes.

4.3 Which information format is most attractive?

The results regarding the preferred format show a slight difference between national and international students. Lithuanian students looked exclusively for video material that was supplemented with short text, but text was not always obligatory. This can be explained by the abundance of other textual and WOM information which reaches them from numerous sources in their native tongue.

Lithuanian students made some specific suggestions on how to improve the publicizing of study programs. They observed that it is worth emphasizing practical issues in the study process, including future demand for skills acquired and career opportunities. They wished for more live streaming of a student’s life and real, experience-based posts on social media.

In contrast to Lithuanian students, international students preferred comprehensive textual information from a direct source – the university itself. Erasmus+ students were a distinctive group, and they recommended that: more effort was put into the promotion of the country (Lithuania); a wider range of better courses designed for Erasmus + students was offered; and more information on everyday life in Vilnius and Lithuania was provided, suggesting that purely study-related information was not enough. It is important to note that the answers of both international and Erasmus+ students were only recommendations, and need further research. On the other hand, it is already clear that the current international marketing strategy needs a considerably more careful and meaningful approach to targeting this specific audience.

In summary, the decision to spend a semester or two abroad is conditioned not only by the direct goal of studying but also by the social and cultural environment. Erasmus+ students are likely a valuable source of positive WOM. Lately this has been

somewhat forgotten, but some of the answers of the Erasmus+ students in this study suggest that they could potentially spread the word about studies in Lithuania far and wide.

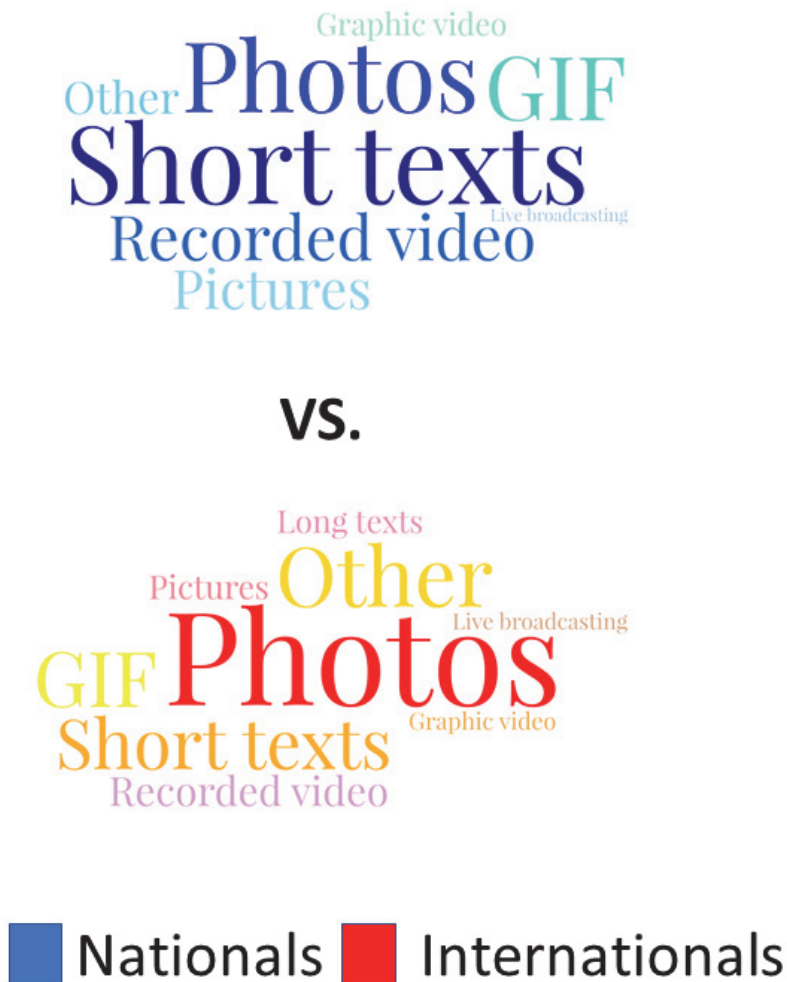


Figure 4. *Content preferences*

In focus group research, the questions related to study content triggered some emotional answers. Nearly all MRU students started following social media related to their study program after their decision to enroll in the study program had been

made. While the creators of study-related content on social media aim to project their study experience, new intake representatives were quite blunt in their criticism: this is not content that makes you click; it is lacking in visual material and real experience; and there is a deficit of recognizable faces and leaders.

Students observed that it looks like posting for posting's sake, just to fill an empty gap of several days. Content that is arguably not "authentic" is mentioned by Loveland's⁵¹ research as one of the major factors that alienates the two latest generations of young people. Therefore, admission consultation specialists and marketers of specific programs should pay special attention to how their study program looks on its related Facebook account and in other social media.

BA students of the 2016 intake are major users of Instagram, and they were also quite critical as to how their study program is presented on this platform. They suggested the encouragement of participation to develop all kinds of interactivity (voting, quiz, Q&A sessions etc.). Some students expressed an aversion to heavily pushed, hyper-positive, repetitive points like "nice building", "wonderful library", "convenient class schedule", or "interesting courses". They would prefer to form their own opinions by evaluating video and photo material of the same building, library, etc.

BA students were proud of university teachers who are present in the Lithuanian public space, and consider it proof of their competence. However, pride comes with enrollment: before entering university they did not make the connection between the public face and the university. Therefore, the public presence of university faculty representatives provides material for the WOM of enrolled students, and could potentially reach the next generation of students.

Conclusions

The choice of theoretical approach in this research was motivated by the need to fill the gap in generational marketing in the field of education. At the moment, this gap is covered by the isolated analytical insights of scientists who are dealing with data produced by research in the separate fields of generation studies, human resources, education, and marketing. Unfortunately, in Lithuanian science this kind of research is limited to the first two fields of generation studies and human resources. Based on this circumstance, it is concluded that marketing in the field of education as well as on generational differences is a promising subject which requires more fact-finding research.

Further in-depth analysis involves the 4Cs (communication technologies, connection, cooperation, and collaboration) principle, which is instrumental in establishing substantial trends of social media that would correspond to substantial features of different generations. An overview of generational creativity revealed that cooperation and collaboration are two key aspects for Gen Z. This makes possible the

51 Loveland, *supra note*, 1: 37–38.

gathering of empirical data on social manifestations of different age groups and their interaction in different areas of activity.

The marketing funnel approach and the application of the AIDA model for the marketing of educational institutions puts special emphasis on the right balance between the accumulation of the knowledge of the user and building the positive image of the organization itself. Both goals are to be pursued simultaneously; at the same time, this holistic approach enables meaningful and detailed research. Centering on marketing funnel research allows communication channels and types of content which are favored by Generation Z to be established, triggering their action to enroll into a study program.

This research confirmed the slightly different communication preferences of different intakes, especially between the bachelor's and master's levels and national and international students. This can lead to customized marketing aiming at different target audiences with different means and content. The emergence of age-related differences in further quantitative research could prove to be evidence indicating the more precise watershed of a new generation. In turn, this would enable the more precise tailoring of the marketing of specific study programs.

The earlier-neglected opinions of Erasmus+ program participants are especially distinctive, with the potential for further research and in-depth analysis. This research confirmed the universal power of WOM, which can be a factor in organizing the marketing campaigns of international studies, and the power of the WOM of Erasmus students might prove very productive.

Motivation in seeking particular information indicates the importance of live, real testimony made by a recognizable and authoritative person. This kind of testimony and WOM in general is shaped by the public reputation of the university rather than a particular marketing strategy. The enhancement of the public reputation of a university is a long-term process which has many factors at work. This includes the quality of studies, the attractiveness of programs, and the right teaching methods for different age groups. Publicizing authentic testimony might be efficient, but at the same time there are some ethical and legal problems that must be addressed by further research.

In order to make Gen Z click (literally and metaphorically), testimony and marketing information needs to be as versatile as possible in terms of content, topics, and forms. Every click won means that something has been noticed, memorized, and shared. Overall, quality video material leads the priority list of the latest generation of students, with the exception of international students who desire comprehensive texts and contextual information in a language that they understand. This is a clear indication that education marketing specialists need to apply different strategies for the international and Lithuanian markets.

When marketing budgets are meagre, creativity and the mobilization of inner resources can help. One obvious avenue is the more efficient integration of students and interns, including internationals, into the marketing effort. This brings us back to

the golden rule of classical marketing: that every member of an organization should be involved in marketing. The novelty here is that, in the hashtag (#) era, new means of communication enable this to be accomplished in a variety of new, never-before-thought-of ways. This research earmarks several avenues to follow, to develop further, and to apply instantly in practical marketing in a parallel manner.

References

- Ahmad, Z., and Umar, M. "A Comparison of Brand Awareness in High-Involvement and Low-Involvement Products: A Case of University of Gujrat". Paper presented at the 5th International Conference on Statistical Sciences, Lahore, Pakistan, 2009. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/266736668_A_comparison_of_brand_awareness_in_high_involvement_and_low_involvement_products_A_case_of_university_of_Gujrat
- Bashford, S. "Tweenage Angst". *Marketing*, 19 May 2010, 28–30.
- Bencsik, A., Juhász, T., and Horváth-Csikós, G. "Y and Z Generations at Workplaces". *Journal of Competitiveness* 6, 3 (2016): 90–106.
- Berkup, S. "Working with Generations X and Y in Generation Z Period: Management of Different Generations in Business Life". *Mediterranean Journal of Social Sciences* 5, 19 (2014), 218–229. <http://dx.doi.org/10.5901/mjss.2014.v5n19p218>
- Bowen, G., and Bowen, D. "Social Media: A Strategic Decision Making Tool". *Journal of Business and Economics* 7, 3 (March, 2016): 389–401. <http://www.academicstar.us/UploadFile/Picture/2016-9/20169153728484.pdf>
- Chui, M., Manyika, J., Bughin, J., Dobbs, R., Roxburgh, C., Sarrazin, H., Sands, G., and Westergren, M. *The Social Economy: Unlocking Value and Productivity Through Social Technologies*. McKinsey Global Institute Report, 2012. <https://www.mckinsey.com/industries/technology-media-and-telecommunications/our-insights/the-social-economy>
- Cresswell, J. W. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, 2nd ed. Thousand Oaks, CA: Sage, 2003.
- Enache, I. "Marketing Higher Education Using the 7 Ps Framework". *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Series V: Economic Sciences* 4, 1 (2011): 23–30. <https://www.proquest.com/openview/ad5d7e9136d6411b95f18e5c19a96f55/1?pq-origsite=gscholar&cbl=105975>
- Fagerstrøm, A., and Ghinea, G. "Co-Creation of Value through Social Network Marketing: A Field Experiment Using a Facebook Campaign to Increase Conversion Rate". In *Human Interface and the Management of Information. Interacting with Information*, edited by G. Salvendy and M. J. Smith, 229–235. Berlin, Heidelberg: Springer, 2011. https://doi.org/10.1007/978-3-642-21669-5_27
- Gaižauskaitė, I., and Valavičienė, N. *Socialinių tyrimų metodai: Kokybinis interviu: Vadovėlis*. Vilnius: Registrų centras, 2016.
- Hassana, S., Zaleha, S., Nadzimb, A., and Shiratuddin, N. "Strategic Use of Social Media for Small Business Based on the AIDA Model". *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 172 (2014): 262–269.

- Howe, N., and Strauss, W. "The Next 20 Years: How Customer and Workforce Attitudes Will Evolve". *Harvard Business Review* 85, 7–8 (2007): 41–52, 191.
- "Is Gen Z's Self-Worth Determined by Social Media?" Infographic, The Centre for Generational Kinetics, 2015. Retrieved from <https://genhq.com/igen-genz-social-media-trends-infographic/>
- Kleinschmit, M. "Generation Z Characteristics: 5 Infographics on the Gen Z Lifestyle". *Business 2 Community*, 4 December 2015. Retrieved from <https://www.business2community.com/infographics/generation-z-characteristics-5-infographics-genz-lifestyle-01394477>
- Labanauskas, L. "Profesinės karjeros ir migracijos sąryšis: kartos studija". *Filosofija. Sociologija* 19, 2 (2008): 64–75.
- Loveland, E. "Instant Generation". *Journal of College Admission*, no. 235 (2017): 34–38. Retrieved from <https://eric.ed.gov/?id=EJ1142068>
- Mažeikaitė, D. and Gruževskis, B. "The Position and Shifts of Work Values in the Context of Different Generations in Lithuania". *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 17 (2018), 108–131. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2018.17.11934>
- Skaržauskienė, A., Tamošiūnaitė, and R., Žalėnienė, I. "Defining Social Technologies: Evaluation of Social Collaboration Tools and Technologies". *The Electronic Journal Information Systems Evaluation* 16, 3 (2013): 232–241. <https://academic-publishing.org/index.php/ejise/article/view/256>
- Stake, R.E. *The Art of Case Study Research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1995.
- Targamadžė, V. "The New Generation at the Crossboard of Cultures: Socialization Aspect". *Multicultural Studies, Issue 1* (2016): 65–76.
- Targamadžė, V., Girdzijauskienė, S., Šimelionienė, A., Pečiuliauskienė, P., and Nauckūnaitė, Z. *Naujoji (Z) karta – prarastoji ar dar neatrastoji? [The New (Z) Generation – Lost or Undiscovered yet?]*. Šiauliai: Titnagas, 2015. Retrieved from <http://www.esparama.lt/documents/10157/490675/2015+Naujoji+Z+karta.pdf/34dab319-bb9b-4041-8365-5f88e2b8db52>
- Tulgan, B. *Meet Generation Z: The Second Generation within the Giant "Millennial" Cohort*. RainmakerThinking, Inc., 2013. Retrieved from <http://www.rainmakertinking.com/assets/uploads/2013/10/Gen-Z-Whitepaper.pdf>
- Uitz, I. "Social Media – Is It Worth the Trouble?" *Journal of Internet Social Networking & Virtual Communities*, Article ID 313585 (2012). <http://dx.doi.org/10.5171/2012.313585>
- Villa, D., and Dorsey, J. *The State of Gen Z: Meet the Throwback Generation*. The Centre for Generational Kinetics, 2017.
- Watson, H. "How Obsessed Is Gen Z with Mobile Technology?" *The Centre for Generational Kinetics*, 2018. <https://genhq.com/how-obsessed-is-gen-z-with-mobile-technology/>
- Williams, K.C., and Page, R.A. "Marketing to the Generations". *Journal of Behavioral Studies in Business* 3 (2011). <http://aabri.com/manuscripts/10575.pdf>
- Yazan, B. "Three Approaches to Case Study Methods in Education: Yin, Merriam, and Stake". *The Qualitative Report* 20, 2 (2015), 134–152. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2015.2102>
- Yin, R. K. *Case Study Research: Design and Method*, 5th ed. Los Angeles, CA: Sage Publications, 2014.

KARTŲ SKIRTUMAI IR RINKODARA: NAUJAUSIŲ STUDENTŲ PRITRAUKIMO Į KOMUNIKACIJOS STUDIJAS ATVEJŲ ANALIZĖ

Gintarė Žemaitaitienė, Virginijus Valentinavičius,
Andrius Ivanovas

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. *Universitetų dėstytojai ir administratoriai sutaria, kad dabartinės studentų kartos vertybės, įsitikinimai, vyraujančios asmeninės savybės yra kitokios, taip pat šios kartos ypatybės yra prieštaringos ir konfliktuojančios tarpusavyje. Neatsakyta į klausimą, ar universitetų studentų priėmimo specialistai atsižvelgia į kartos savitumą. Siekiant atsakyti į šį klausimą sumanytas tyrimo projektas, kuriuo siekta išsiaiškinti, kaip studentai nusprendė pasirinkti komunikacijos studijų programą konkrečiame universitete per 2018 m. priėmimą. Tyrimo tikslas buvo patyrinti, kokius komunikacijos kanalus ir kokį turinį pirmiausia rinkosi stodami to meto abiturientai. Autorių grupė sudarė klausimų sąrašą, kuris padėjo sistemškai aiškintis, kas motyvavo studentus pasirinkti vieną ar kitą komunikacijos kanalą, taip pat padėjo nustatyti galimus veiksnius, kurie atvedė iki sprendimo stoti į konkrečią komunikacijos studijų programą. Respondentai apklausti raštu. Toliau gilinantis į kartų skirtybes, vadinamoji karta Y buvo tirta papildomame tikslinės grupės diskusijos (angl. focus group) tyrime: buvo nagrinėtos tam pačiame universitete 2016 metais komunikacijos studijas pradėjusių studentų nuostatos. Gauti rezultatai atskleidė stebėtinai skirtingas preferencijas vizualinei ir tekstinei medžiagai. Surinkti duomenys rodo reikšmingus studentų nuostatų skirtumus, kurie susidarė vos per kelerius metus. Šie rezultatai vertingi tiek mokslškai, tiek praktine prasme. Be duomenų, šio tyrimo mokslinis naujumas gali būti grindžiamas jo tarpdalykiškumu: tyrime derinami skirtingi požiūriai, apimantys rinkodarą, edukologiją, komunikaciją, švietimo įstaigų valdymą ir kartų teoriją. Praktine prasme tyrimo rezultatai padeda universitetų priėmimo specialistams kurti naują, veiksmingesnę studijų rinkodaros strategiją, nutaikytą konkrečiai į Z kartos stojančius jaunuolius.*

Reikšminiai žodžiai: *komunikacija, komunikacijos kanalai, komunikacijos įrankiai, kartų teorijos, Y karta, Z karta, studijų programų marketingas, priėmimo rinkodara, vizualinė komunikacija.*

Gintarė Žemaitaitienė – Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto Komunikacijos instituto docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: elektroninė valdžia, nuotolinis darbas, inovatyvus žmogiškųjų išteklių valdymas.

Gintarė Žemaitienė – associate professor at the Institute of Communication at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research interests: e-government, remote work, innovative human resource management.

Virginijus Valentinavičius, Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto Komunikacijos instituto docentas. Mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos politika, Europos Sąjungos Rytų partnerystė, istorinė atmintis, politikos mokslai ir politinė filosofija, medijos ir komunikacija, žiniasklaidos padėtis.

Virginijus Valentinavičius – associate professor at the Institute of Communication at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research interests: Lithuanian politics, European Union Eastern Partnership, historical memory, political science and political philosophy, media and communication, situation of media.

Andrius Ivanovas – Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto Komunikacijos instituto lektorius. Mokslinių tyrimų kryptys: nuotolinis darbas, inovatyvus žmogiškųjų išteklių valdymas.

Andrius Ivanovas – lecturer at the Institute of Communication at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research interests: remote work, innovative human resource management.

EUROPOS PAGALBOS LABIAUSIAI SKURSTANTIEMS FONDO LIETUVOJE PARAMĄ TEIKIANČIŲ SPECIALISTŲ PROGRAMOS VERTINIMAS

Daiva Skučienė

Lietuvos socialinių mokslų centras
A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius
Tel.: +370 210 2071
Elektroninis adresas: daiva.skuciene@lstc.lt

Agnė Buividavičiūtė

Europos socialinio fondo agentūra
M. Katkauskos g. 44, LT-09217 Vilnius
Tel.: +370 659 80 754
Elektroninis adresas: agne.buividaviciute@esf.lt

Received: 07 May 2020; accepted for publication: 11 November 2021

DOI: 10.13165/SMS-21-12-1-08

Santrauka. Pagrindinis Europos pagalbos labiausiai skurstantiems fondo (EPLSAF) tikslas – padėti žmonėms įveikti skurdą ir socialinę atskirtį. Vienas iš programų vertinimo elementų yra programą įgyvendinančių specialistų vertinimas. Jų požiūriai ir vertybės yra svarbu, nes, pasak Lion et al.¹, veikėjai gali keisti originalų intervencijos dizainą ir, galiausiai, rezultatą. Jei EPLSAF buvo atliktas išankstinis vertinimas ir organizacijos teikėjų standartizuota apklausa, tai šiuo tyrimu tikimasi papildyti šių vertinimų duomenis per skirtingų administracinių specialistų lygmenis ir jų suvokiamą paramos teikimą bei jos tobulinimą. Tyrimo tikslas – išanalizuoti Europos pagalbos labiausiai

1 Lion, C., et al., „Evaluating the implementation process“, *Evaluation* 12, 3 (2006): 313–329

skurstantiems asmenims fondo rezultatus Lietuvoje programos paslaugas teikiančių specialistų vertinimu. Tikslas įgyvendinamas keliant šiuos uždavinius: pirma, išanalizuoti mokslinę literatūrą, skirtą programų vertinimui; antra, apžvelgti EPLSAF rezultatus per veikimo laikotarpį; trečia, išanalizuoti paramą teikiančių specialistų programos vertinimą.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai yra įgyvendinami atliekant ES ir LT ataskaitų metaanalizę bei pusiau struktūruotą interviu su programos administratoriais / koordinatoriumis bei apklausą iš atvirų klausimų raštu su tiesioginiais paramos teikėjais. Tyrimas atliktas 2019–2020 m. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad programą įgyvendinantys specialistai ją laiko tikslinga, tačiau mažai prisidedančia prie integracijos į darbo rinką. Jie siūlo plėsti produktų krepšelį ir kokybę, taip pat galbūt visai atsisakyti paramos natūra, be to, mato stigmatizuojantį paramos pobūdį.

Reikšminiai žodžiai: Europos pagalbos labiausiai skurstantiems fondas, Lietuva, programą įgyvendinantys specialistai.

Įvadas

Europos pagalbos labiausiai skurstantiems asmenims fondas (toliau – EPLSAF) siekia įgyvendinti tikslus, iškeltus strategijoje „Europa 2020“. Tarp jų paminėtas tvarus augimas, darbo vietų kūrimas, struktūrinių ekonomikos trūkumų šalinimas. Tačiau pagrindinis EPLSAF tikslas yra padėti žmonėms įveikti skurdą ir socialinę atskirtį. EPLSAF savo veiklą pradėjo palyginti neseniai – 2014 m., todėl duomenys apie šios programos veikimo rezultatus yra pateikiami tik programos vadovaujančios institucijos pranešimuose EK, taip pat buvo atliktas išankstinis programos vertinimas ir standartizuota paslaugų teikėjų apklausa. Galima teigti, kad išsamesnių duomenų apie šios programos veiklos patirtį iš programos paslaugas teikiančių specialistų nėra. Todėl keliamas tyrimo tikslas – išanalizuoti Europos pagalbos labiausiai skurstantiems asmenims fondo rezultatus Lietuvoje programos paslaugas teikiančių specialistų vertinimu. Tikimasi, kad šio tyrimo rezultatai papildys atliktą tyrimą naujais duomenimis apie paramos teikėjų programos veiklos suvokimą ir programos tobulinimo galimybes.

Tikslas įgyvendinamas keliant šiuos uždavinius: pirma, išanalizuoti mokslinę literatūrą, skirtą programų vertinimui; antra, apžvelgti EPLSAF rezultatus per veikimo laikotarpį; trečia, išanalizuoti paramą teikiančių specialistų programos vertinimą.

Literatūros apžvalga

Programos vertinimo teorijos orientuojasi į konteksto, tikslų pasiekimo, taikomų priemonių vertinimą, išskiriama programą įgyvendinančių veikėjų svarba siekiant programos tikslo. Barbier ir Simonin teigimu, Europinės programos yra grįstos normatyvine veiklos teorija, o tai reiškia, kad joms keliami normatyviniai tikslai, atitin-

kantys ES bendruosius tikslus². Taip pat Europos programos orientuojasi į pozityvias hipotezes arba pridėtinės vertės efektą. Barbier ir Simonin pabrėžė, kad labai svarbu vertinti programos įgyvendinimą³. Jie skiria politinį, administracinį ir finansinį įgyvendinimą, apimančių finansinių išteklių paskirstymą, procedūrų nustatymą, žmogiškųjų ir organizacinių išteklių priskyrimą, politinių derybų procesą ir programavimo procedūras tarp atskirų valdžios vienetų. O „gatvės lygio“ įgyvendinimas yra praktinė sąveika tarp gavėjų ir taikomos Barbier ir Simonin schemas⁴. Veikėjai ir socialiniai partneriai yra aktyvūs dalyviai visos programos vertinimo stadijose. Pagal Barbier and Simonin⁵, įgyvendinimo vertinimas yra svarbus, nes šioje stadijoje galima suprasti skirtingų veikėjų požiūrius. Aktualu, kokia šių požiūrių reikšmė programos įgyvendinimui.

Šiam aspektui dėmesį skyrė ir Dahler-Larsen, kuris analizavo socialinio konstravimo reikšmę vertinant programas⁶. Jo teigimu, žmonės palaiko ir rekonstruoja institucijas per veiklą. Socialinė realybė yra kuriama per vykdymą. Tik praktiškai vykdomos idėjos tampa socialinės realybės ypatybėmis⁷.

Pitcher⁸ teigimu, nors dabar yra įprasta taikyti mišrius programos vertinimo būdus, tačiau išlieka klausimas, kuriam metodui yra teikiama pirmenybė ir kodėl. Jo nuomone, svarbu pradėti nuo kiekybinių (kietųjų) vertinimo metodų ir tęsti taikant metodologiją, atskleidžiančią tikslinių grupių palaikymo procesus.

Thurston ir Potvin⁹ vardijo programos vertinimo proceso žingsnius, tai – grupės aprašymas, socialinio konteksto ir poreikių analizė, tikslas ir programos misija, tikslai ir uždaviniai, principai, parama veiklai ir valdymo struktūroms, teorijos ir vertinimo metodai, ištekliai ir etiniai principai. Tarp visų vertinimo žingsnių Thurston ir Potvin siūlo ieškoti atsakymo ir į klausimą, kaip programos komponentai reaguoja su aplinka.

Tilley¹⁰ teigimu, vertinimo teorijos aprašo laukiamus pokyčius (rezultatus), priemones, kaip jie bus pasiekti (mechanizmus), ir aplinkybes, kuriose vyksta programos intervencija (kontekstą). Tokiu atveju vertinimas apima kontekstą, mechanizmus ir rezultatą (teoriją, nes laukiamą).

2 Barbier, J.C., ir Simonin, B., „European Social Programmes: can evaluation of implementation increase the appropriateness of findings“, *Evaluation* 3, 4 (1997): 391–407.

3 *Ibid.*

4 *Ibid.*

5 Barbier ir Simonin, *supra note*, 2.

6 Dahler-Larsen, P., „From Programme Theory to Constructivism: On Tragic, Magic and Competing Programmes“, *Evaluation* 7, 3 (2001): 331–349.

7 *Ibid.*

8 Pitcher, J., „Policies and programmes to address disadvantage among young people; issues for evaluation“, *Evaluation* 8, 4 (2002): 474–495.

9 Thurston, W. E., ir Potvin, L., „Evaluability Assessment: A Tool for Incorporating Evaluation in Social Change Programmes“, *Evaluation* 9, 4 (2003): 453–469.

10 Tilley, N., „Applying theory-driven evaluation to the British Crime Reduction Programme: The theories of the programme and of its evaluations“, *Criminal Justice* 4, 3 (2004): 255–276.

Annie E. Casey Foundation¹¹ rėmėsi pokyčio teorija, pagal kurią pokytis įvyksta tada, kai yra įtraukiami žmonės, procesai, parama, modeliai, technika ir struktūra, planai ir metodika.

Bowen ir Gilchrist¹² išskyrė šias socialinės intervencijos į programą vertinimo sritis: problema ir tikslinė grupė; metodai, kaip tai bus sprendžiama; veiklos aspektai; reikšmė ir kaip pasiekiami norimi tikslai; programos kaštai.

Lion et al. tvirtina, kad programos vertinimas gali būti atliekamas dviem aspektais: tai proceso analizė ir sąlygų, apsprendžiančių rezultatą, analizė¹³. Proceso analizėje vertinama tai, kas planuota, ir tai, kas realiai įgyvendinta. Antruoju atveju siekiama aptikti priežastinį ryšį tarp programos įgyvendinimo elementų ir matuojamo rezultato. Priežastinė analizė turi būti atliekama indukciniais ir loginiais metodais ir dar kartą patikrinama. Pagrindinės dimensijos pagal Lion et al.¹⁴, kurios turi būti vertinamos, yra veikėjų vertybės, strategijos ir prioritetai (regioniniame ir vietiniame lygmenyje). Įgyvendinantys veikėjai lemia rezultatą, nes jie gali interpretuoti tai, kaip bus pasiekti programos tikslai. Veikėjai turi savo veiklos logiką ir gali pakreipti veiklą pagal savo interesus ir savo tikslų suvokimą, pavyzdžiui, pagal intervencijos tipologiją (mokymai, iniciatyvumas ir t. t.), tikslinės grupės pasiekimą (jaunimas, moterys ir t. t.), ir tai, kokios sritys turi būti įtrauktos. Lion et al. manymu, veikėjai gali keisti originalų intervencijos dizainą ir, pagaliau, rezultatą¹⁵. Veikėjai, kurie dalyvauja ESF programose, paprastai yra piramidinėje hierarchijoje. Sprendimų priėmimo procesas apima derybas ir susitarimus tarp politinio ir techninio lygio profesionalų. Ryšys tarp tarybos ir administratorių yra labai svarbus todėl, kad jie administraciniu aspektu pateikia politikos indėlį. Pagal Lion et al.¹⁶, svarbu įvertinti kontekstą, nes kontekstas sąveikauja su programa ir lemia jos prisitaikymą, gali net pakeisti programos tikslą ir turėti jai reikšmės. Be to, specifinis reguliavimas paveikia ir programos įgyvendinimą.

Vaessen¹⁷ teigimu, vertinant programą yra svarbios socialinių partnerių vertybės, nurodant, kurie kriterijai turi būti naudojami programos vertingumo įvertinimui. Svarbu vertinime atskirti tikslą (ex post), įvertinti nuopelnus ir programos gerinimą (strategijos aiškumą).

11 Organizational Research Services, *Theory of Change: A Practical Tool For Action, Results and Learning* (Seattle, Washington, 2004). <https://www.aecf.org/resources/theory-of-change/>

12 Bowen, E., ir Gilchrist, E., „Comprehensive evaluation: a holistic approach to evaluating domestic violence offender programmes“, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 48, 2 (2004): 215–234.

13 Lion et al., *supra note*, 1.

14 *Ibid.*

15 *Ibid.*

16 *Ibid.*

17 Vaessen, J., „Programme Theory Evaluation, Multicriteria Decision Aid and Stakeholder Values: A Methodological Framework“, *Evaluation* 12, 4 (2006): 397–417.

O Mason ir Barners¹⁸ remiasi nuostata, kad socialiniai partneriai gali paaiškinti, ko jie siekia, kaip ketina to pasiekti ir kodėl siūloma veikla generuos numatomus rezultatus. Jų nuomone, tai pat svarbu suprasti kontekstą, kuriame veikia iniciatyvos. Šis kontekstas gali pakeisti veiklą ir rezultatus.

Sampson¹⁹ manymu, dažniausiai programos yra vertinamos pagal tai, kaip jos įgyvendina tikslus. Sampson nuomone, griežtesnė analizė reikalautų vertinimo, ar programa apskritai yra tinkamas problemos sprendimas. Stewart²⁰ susiejo programos vertinimą su pagerėjusiu personalo požiūriu į vertinimo vertę.

Adusei-Asante et al.²¹ teigė, kad vienas bendras vardiklis tarp įvairių programos vertinimo modelių yra tarpusavyje susijusių dimensijų analizė: programos dizainas, duomenų pakankamumas ir organizacinis kontekstas. Programos dizainas ir tai, kaip ji, tikimasi, pasieks savo tikslų, yra grindžiama tikėtina programos teorija, aiškinančia, kaip programa veiks. Duomenų kokybė, jų visapusiškumas lemia įvertinimą ir tai rodo, kaip monitoringo ir vertinimo sistemos veikia. Santykyje su organizaciniu kontekstu įvertinama socialinių, politinių ir praktinių veiksmų visuma.

Tyrimo metodika

Programos apžvalgai pasitelkta Europos Komisijos ir Lietuvos pranešimų EK bei vertinimo ataskaitų metaanalizė. Siekiant atskleisti programos administratorių / koordinatorių ir tiesioginių paslaugų teikėjų vertinimą, tyrimas buvo atliktas dviem etapais. Toks dviejų etapų tyrimas buvo pasirinktas siekiant atskleisti skirtingų personalo hierarchinių lygmenų vertinimus.

Pirmasis interviu etapas buvo vykdomas su paramą administruojančių institucijų atstovais. Dalyvavo Europos socialinio fondo agentūros, Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Raudonojo kryžiaus ir Maisto banko specialistai, kurie tiesiogiai dirba su projektu įvairiuose lygmenyse. Dalyvavo dešimt specialistų. Pasirinkta tikslinė atranka. Tyrimas buvo atliekamas 2019 m. kovo mėn. Toliau šie tyrimo dalyviai yra vadinami administratoriais / koordinatoriais.

Antrajame etape buvo vykdoma apklausa su paramos teikėjais savivaldybėse. Dalyvavo 31 specialistas, dirbantis su paramos gavėjais. Šiame etape buvo pasirinkta apklausa raštu, paremta atvirais klausimais. Pasirinkta tikslinė atranka. Tyrimas buvo atliekamas 2020 m. rugsėjo–spalio mėn. Toliau šie tyrimo dalyviai yra vadinami tiesioginiais paslaugų teikėjais. Pagal tyrimo etiką, informantų duomenys yra cituojami nurodant tik raidę ir neatskleidžiant kitų duomenų.

18 Mason, P., ir Barnes, M., „Constructing theories of Change“, *Evaluation* 13, 2 (2007): 151–170.

19 Sampson, A., „Developing robust approaches to evaluating social programmes“, *Evaluation* 13, 3 (2007): 477–493.

20 Stewart J., *Developing a culture of evaluation and research*, CFCA Paper No. 28, November 2014, <https://aifs.gov.au/cfca/publications/developing-culture-evaluation-and-research>

21 Adusei-Asante et al., „Evaluating our evaluability: lessons from Ngala Western Australia“, *Evaluation Journal of Australasia* 20, 4 (2020): 212–228.

Europos pagalbos labiausiai skurstantiems fondas Lietuvoje

Europos pagalbos labiausiai skurstantiems asmenims fondas teikia būtiną pagalbą daiktais ir maistu tiems, kuriems ji yra reikalingiausia. Fondo teikiamą pagalbą papildo socialinės įtraukties priemonės, kurios yra būtinos padedant labiausiai skurstantiems asmenims integruotis į visuomenę ir darbo rinką. EPLSAF teikiama pagalba turi padėti žmonėms žengti pirmuosius žingsnius siekiant gyventi be skurdo ir socialinės atskirties.

Fondo pagalba nukreipta į maisto deprivaciją, vaikų skurdą ar benamystę. EPLSAF tam skirta 85 proc. visų lėšų, likusius 15 proc. skirtų Fondo finansavimui turi įnešti kiekviena valstybė narė iš savo nacionalinių lėšų. Valstybės narės gautas lėšas gali išleisti dvejopai: skirdamos pagalbos maistu ir (ar) būtiną pagalbą daiktais, ir (ar) socialinės įtraukties priemonėmis finansavimą; taip pat būtiną pagalbą daiktais ir maistu gali papildyti socialinės įtraukties priemonės²².

Lietuvoje pagalba pradėta teikti nuo maisto paketų 2014 m., vėliau maisto paketus papildė būtinieji higienos reikmenys ir socialinės įtraukties priemonės. Papildančios – socialinės įtraukties – priemonės žmones pasiekia per savivaldybes ir seniūnijas. Galima gauti konsultacijų ar mokymų apie higienos sąlygas, sveiką gyvenimą, užimtumą, integraciją į darbo rinką ir kt. Taip pat teikiamos palydėjimo paslaugos, kai paslaugos gavėjai lydimi į vietas, kuriose jiems reikia pagalbos pildant dokumentus ar susiduriant su kitomis jiems svetimomis situacijomis (priimk.lt). Maistas Lietuvoje dalijamas šešis kartus per metus, du kartus dalijamos higienos prekės.

Reaguojant į COVID-19 krizę pasaulyje, 2020 m. balandžio mėnesį Fondo reguliavimas buvo šiek tiek pakeistas. Siekiama, kad skurdą ir socialinę atskirtį patiriantys žmonės gautų visas jiems reikiamas apsaugines priemones. Maistas ir būtina pagalba daiktais gali būti teikiama pasitelkiant vaučerius (maisto ir daiktų įsigijimo korteles). Fondo įgyvendinimo pakeitimai turėtų sumažinti riziką užsikrėsti virusu²³.

2014 m. Lietuvoje paramą gavo 272 113 asmenų. 2015 m. gavėjų skaičius sumažėjo iki 8 proc. 2016 m. atitinkamai mažėjo apie 13 proc., palyginti su praėjusiais metais. 2017 m. – apie 11,5 proc. 2018 m. paramos gavėjai sudarė 72,5 proc. 2014 m. gavėjų skaičiaus. Paramai per visą programos veikimo laikotarpį buvo panaudota 90,8 mln. eurų, iš kurių 13,6 mln. – nacionaliniai ištekliai²⁴.

Už EPLSAF vertinimą drauge atsako Komisija ir valstybės narės. Valdymo institucijos atlieka vertinimus valstybių narių lygmeniu, o Komisija – ES lygmeniu.

22 *Fund for European Aid to the Most Deprived (FEAD): Key Facts and Figures* (European Commission, 2020), <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=22709&langId=en>

23 *Fund for European Aid to the Most Deprived (FEAD): Key Facts and Figures* (European Commission, 2020), <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=22709&langId=en>; „Coronavirus: the FEAD to continue supporting people in need“. European Commission (pranešimas spaudai), 2020 m. balandžio 23 d. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=9638&furtherNews=yes>

24 *FEAD country fiche – Lithuania* (European Commission, 2018). <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?atId=1239&langId=en&intPageId=3619>

Duomenys taip pat naudojami siekiant stebėti, ar programos vykdomos taip, kaip planuota²⁵.

Lietuvoje buvo atliktas išankstinis EPLSAF vertinimas ir organizacijų partnerių bei galutinių paramos gavėjų apklausa. EPLSAF išankstinio vertinimo ataskaitoje (2014–2020) vertinama intervencijos logika, stebėsenos rodikliai, įgyvendinimas ir partnerystės principo įgyvendinimas, taip pat pasiūlymai programos tobulinimui. Išankstinio vertinimo metu buvo konstatuota, kad ELSAF parama sprendžia situacijos analizėje nustatytas problemas, o biudžetas yra pakankamas programos tikslo pasiekimui. Buvo identifikuotas žmogiškųjų pajėgumų, skirtų paramos administravimui savivaldybėse, trūkumas²⁶.

O PPMI, VšĮ Viešosios politikos ir vadybos instituto ir „Vilmorus“ (2017–2018) atliktoje organizacijų partnerių ir galutinių paramos gavėjų apklausoje buvo nustatyta, kad didžioji dalis organizacijų-partnerių nesiūlė jokių papildomų priemonių galutiniams paramos gavėjams. Dažniausiai organizacijų-partnerių siūlomoms paslaugoms buvo susijusios su maisto ruoša ir jo laikymu, maisto gamybos kursais, taip pat patarimais, kaip sumažinti maisto atliekų. Apklausoje metu taip pat buvo nustatyta, kad paramos gavėjams trūksta mokymų apie asmens higieną, finansų valdymo, psichologinės pagalbos ir kt. priemonių. Jau šios apklausoje metu buvo įvardyta priežastis, kad dalis tikslinės grupės paramos gali atsisakyti dėl stigmatizacijos. Buvo nustatyta, kad EPLSAF parama yra labai naudinga²⁷.

Paramos administratorių / koordinatorių ir tiesioginių paramos teikėjų vertinimas

Paramos pagalba integruotis į darbo rinką.

Paramą administruojančių / koordinuojančių specialistų interviu duomenyse galima išvelgti tendenciją, kad tyrimo dalyviai labiau abejoja paramos pagalba integruojantis į visuomenę nei jos realia nauda. Tyrimo duomenys atskleidžia, kad informantai EPLSAF paramą laiko pirmu integracijos žingsniu ir šalia jo išvelgia aktyvinančių paslaugų poreikį: <...> *integruotis į visuomenę padeda, tačiau ne tiek, kiek tai padarytų aktyvios priemonės (švietimas, mokymai, paskaitos ir pan.), o į darbo rinką – nepadedą. (E).*

Tie, kurie išvelgia pozityvią paramos reikšmę, teigia, kad parama prisideda prie integracijos į darbo rinką per neformalius kontaktus, per papildančias priemones: <...> *finansuojamos papildančios priemonės, jų pagalba yra teikiamos įvairios konsultacijos*

25 „Europos pagalbos labiausiai skurstantiems asmenims fondas (EPLSAF)“, Užimtumas, socialiniai reikalai ir įtrauktis, Europos Komisija, n.d. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1089&langId=lt>

26 *Europos pagalbos labiausiai skurstantiems asmenims fondo veiksmų programos išankstinis vertinimas* (PPMI, 2014). https://www.priimk.lt/data/public/uploads/2020/12/fead-isankstinio-vertinimo-ataskaita_lt.docx

27 *Europos pagalbos labiausiai skurstantiems asmenims fondo struktūrinio galutinių paramos gavėjų vertinimo ataskaita* (2017). <https://www.priimk.lt/data/public/uploads/2018/03/eplsaf-galutine.pdf>

teik įdarbinimo klausimais, tiek teisiniais klausimais <...>. (F). Kitaip tariant, kaip parama prisideda prie integracijos į darbo rinką, yra daugiau informantų interpretacijos klausimas nei aiškus ar vieningas žinojimas.

Tiesioginiai paramos teikėjai visumoje taip pat neįžvelgia paramos maistu kaip priemonės, prisidedančios prie gavėjų integracijos į darbo rinką. Vertinama, kad paramos gavėjai yra ir tie asmenys, kuriems nėra aktuali integracija į darbo rinką (pavyzdžiui, senatvės pensininkai). Pasigirsta nuogąstavimų, kad gal ši parama, atvirkščiai, neskatina jaunų žmonių dirbti, kad ši parama nėra motyvuojanti, o veda prie tinginystės:

Parama padeda žmonėms išgyventi, bet į visuomenę ir darbo rinką integruotis jiūs neskatina.

Ši parama tik dalinė pagalba žmogui patenkinti vieną iš būtiniausių poreikių.

Atskirai viena ji nėra ir negali būti priemonė, keičianti asmens gyvenimą.

Dažnai pasitaiko atvejų, kad asocialūs asmenys produktus išmaino į alkoholi, o socialios šeimos dažnai susiduria su skolomis už paslaugas.

Keli informantai pabrėžė švietimo paslaugų svarbą teikiant paramą: *Reikia žmogui duoti „meškerę“, o ne, „žuvi“, kad integruotųsi į visuomenę.*

Tiesioginių paramos teikėjų skeptiškumą apie tikslinės grupės galimybes integruotis į darbo rinką atskleidžia ir jų nusivylimas bei jaučiamas beviltiškumas, kad jie galėtų kaip nors prisidėti prie paramos gavėjų pozityvių gyvenimo pokyčių. Informantai nemato galimybes, kad tikslinė grupė pasikeis ir nurodo priežastis: alkoholizmas, įprotis gyventi iš pašalpų, tingėjimas, socialinių įgūdžių nebuvimas: *Kuo mažiau rūpintis bedarbiais, nes jie darbo neieško ir neieškos, kol valdžia juos malonins pinigeliais ir maisto produktais. Jeigu dar būtų į krepšelį vietoj miltų, trijų grūdų kruopų, ryžių ir t. t. įdėta po kelis „bambalius“ 7,5 laipsnių alaus, tuomet tikrai visi būtų labai patenkinti. Kuo toliau, tuo dar gražiau, išlaikykim tinginių gaują, supirkim gyvenamuosius būstus, skirkim lankomosios priežiūros darbuotojus, kad pagamintų maistą. Mes dirbantieji dirbkim už minimumą, o veltėdžiams mokėkim solidžias socialines pašalpas, kadangi jie nusipelnė gyventi geriau, jie Lietuvos pažibos ir žvaigždės.*

Mažas paramos teikėjų darbo užmokestis kelia nepasitenkinimą jų situacija ir klausimą, kodėl reikia paramą teikti nedirbantiems asmenims. Susidūrimas su kompleksinėmis paramos gavėjų problemomis ir ilgalaikė nesikeičianti situacija kelia tiesioginių teikėjų perdegimą ir beviltiškumą. Supervizijos nebuvimas, taip pat neretai žiniasklaidoje pasirodančios neigiamos žinutės apie nepasiturinčius žmones turi reikšmės tiesioginių paslaugų teikėjų nuostatoms apie tikslinę grupę.

Stigmatizuojantis paramos gavimo įvaizdis. Administruojantys / koordinuojantys specialistai linkę įžvelgti, kad tiek paramos paskirtis labiausiai nepasiturintiems asmenims, tiek žiniasklaidos pranešimai šia tema formuoja stigmatizuojantį gavėjų įvaizdį: <...> *kad parama yra labiausiai skurstantiems ir tai psichologinis momentas, kad nenori būti labiausiai skurstančiu <...>. (A).* Dėl to žmonės ir atsisako paramos, siekdami išvengti priskyrimo labiausiai skurstančiųjų grupei. Ypač sudėtingai jaučiasi išsilavinę ir turintys profesiją žmonės, kurie patenka į nepasiturinčiųjų grupę,

nes <...> paramą atsiimti žmogui reikia laukti eilėse kartu su kitais tikslinės grupės asmenimis (kurių dalis iš tiesų turi problemų su svaigalų vartojimu, asmens higiena ir pan.), todėl kultūringam žmogui nėra malonu būti lyginamam ne tik su skurstančiojo paveikslu, bet ir su visomis kitomis neigiamomis savybėmis <...>. (D). Stigmatizuojantis yra ir maisto produktų pakuočių žymėjimas, jų skirtingumas nuo tokių pačių produktų rinkoje. Taigi, tokių produktų vartotojas tarsi pažymimas, kad priklauso labiausiai nepasiturinčių asmenų grupei. Stigmatizacijos poveikį gavėjai stengiasi mažinti teigdami, kad paramą ima ne sau.

O tiesioginių paramos teikėjų atsakymuose vieninga nuomonė dėl paramos stigmatizacijos neišvengtina. Keletas tiesioginių paramos teikėjų teigė, kad paramos gavėjai stigmatizavimu laiko priklausymą labiausiai nepasiturinčių asmenų grupei. Vienas informantas teigė, kad *netinkamais naudojimui daugelis paramos gavėjų laiko sausius pusryčius, kvietines arba perlines kruopas ir mišinius keksams ar blynams (keksams kepti neturi formų ar orkaičių, ir vien pats pavadinimas jiems atrodo įžeidus, nes daugelis save laiko labai jau neturtingais <...>.* Keletas informantų teigė, kad nepastebi stigmatizacijos ir diskriminacijos.

Paramos priemonių tikslingumas. Administruojantys / koordinuojantys specialistai teigė, kad jiems nereikalingų produktų paramos gavėjai pakeisti negali, gali tiesiog palikti dalijimo punkte. Jei kiti paliko prekę, kurios reikia kitam paramos gavėjui, tada galima pakeisti. Buvo išsakyta mintis, kad nėra taip svarbu, kas yra parašyta ant pakuotės, svarbu, kad tuo gali naudoti visi <...> *jei ant pakuotės parašyta, kad VAIKISKAS, tai nereikia, kad netinka suaugusiam.* (H). Centralizuotas paramos produktų įsigijimas neleidžia sureaguoti į individualizuotus paramos gavėjo poreikius ar esminę būtinybę. Keletas tiesioginių paramos teikėjų informantų pabrėžė paramos būtinybę nepaisant išsakomų problemų. Vieno respondento teigimu, yra tikslinga, kad parama puikiai organizuota.

Paramos teikimo organizavimo tobulinimas. Kai kurie administruojantys / koordinuojantys specialistai ir informantai pasigenda programoje naujovių – tai maisto paramos kortelės ar „sriubos“ valgyklos. Pageidautina daugiau gerosios praktikos sklaidos, lankstumo taikant VRP ribas savivaldybėse. Taip pat atkreipiamas dėmesys į paramos gavėjų švietimą, kaip panaudoti gaunamus produktus. Siūloma labiau atsižvelgti į papildančias priemones: *Daugiau koncentruotis į nuo pernai pradėtas papildančias priemones, kai teikiamos įvairios paslaugos. Manau, kad skurdo mažinimui tai yra geresnė priemonė tikslui siekti.* (A). <...> *daugiau ir įvairesnių papildančių priemonių <...>* (E). Galiausiai prie tobulinimo, informantų teigimu, reikėtų priskirti ir tris svarbius produktų krepšelio aspektus: sudėtis, kokybė ir nestigmatizuojanti pakuotė.

Tiesioginiai paramos teikėjai iš esmės pritaria tam, kad reikia plėsti produktų krepšelį ir gerinti jų kokybę: *Manau, kad galėtų maisto produktai būti įvairesni.* Siūloma leisti rinktis iš sąrašo, keisti produktų asortimentą. Vienas siūlymas buvo plėsti priėgą, teikiant paramą kiekvieną mėnesį ir padidinant pajamų dydį, vertinant ir sprendžiant, ar yra teisė į paramą. Kitas siūlymas buvo priartinti paramą prie žmogaus, ypač kaimo vietovėse. Tiesioginių paramos teikėjų, kaip ir administratorių / koordinatorių

atveju teikiamuose duomenyse galima išvelgti tendenciją, kad nepalaikomas paramos teikimas natūra. Ir laikomasi nuomonės, kad geriausia būtų talonų arba kortelių forma. Argumentuojama, kad žmonės galėtų įsigyti jiems reikalingesnių produktų nei yra teikiama dabar, taip pat tai leistų išvengti stigmatizavimo: *Mano nuomone, maisto įsigijimo kortelės prekybos centruose leistų socialiai remtiniems asmenims įsigyti reikalingas prekes, išvengti stigmatizavimo*. Tačiau ši nuomonė diskutuotina dėl keleto aspektų. Viena vertus, centralizuotas paramos pirkimas yra pigesnis ir galima nupirkti daugiau produktų nei tai būtų individualiu atveju. Kita vertus, kaimo vietovėse gyvenantys asmenys turėtų sunkumų pasinaudoti kortelėmis teikiama parama, jeigu šalia nebūtų parduotuvių, kuriose būtų įmanoma atsiskaitymas šia forma. Taip pat atsiranda kainų skirtumų skirtingose parduotuvėse, kurie darytų įtaką kiekvieno paramos gavėjo įsigyjamų produktų kiekiui. Niekur nedingsta ir socialinių įgūdžių trūkumo problema, dėl kurios nebūtų įmanoma garantuoti, kad kiekvieno asmens įsigytos prekės yra tinkamos vaikams ir skirtos tik būtinų reikmių patenkinimui.

Diskusija

Programų vertinimas orientuojasi į kontekstą, tikslą ir priemones, kuriomis tikslų siekiama. Įgyvendinimo grandyje yra svarbios ir programos įgyvendintojų vertybės, nuostatos bei socialinis programos tikslų ir priemonių konstravimas. Siekiant veiksmingesnės pagalbos labiausiai skurstantiems žmonėms Lietuvoje, maisto produktų paketas buvo papildytas papildomomis priemonėmis. Programą įgyvendinantys administratoriai / koordinatoriai ir tiesioginiai paramos teikėjai labiau linkę neišvelgti paramos kaip integravimosi į darbo rinką priemonės. Pabrėžiamas aktyvesnių priemonių būtinumas ar neformalių kontaktų užmezgimas dalyvaujant programoje. Atkreiptinas dėmesys į tiesioginių paramos teikėjų nusivylimą dėl nepasiekiamų pozityvių pokyčių paramos gavėjų gyvenime. Negatyvią nuomonę formuoja ir nepasitenkinimas savo pačių kaip dirbančiųjų situacija. Programos tikslai ir uždaviniai negatyvių nuostatų kontekste yra konvertuojami į programos priemonių teikimo beprasmiškumą. Programos priemonės vis dar turi stigmatizuojantį pobūdį dėl produktų išskirtinumo, paramos atsiėmimo procedūros. Centralizuotas paramos priemonių įsigijimas neleidžia labiau sureaguoti į individualius paramos gavėjų poreikius ar pastabas, tačiau programą įgyvendinantys specialistai čia neišvelgia problemos, nes atskirus produktus žmonės gali pasikeisti. Nors bendrai parama vertinama kaip tikslinga, bet vis dėlto pripažįstama, kad produktų krepšelio įvairovė ir kokybė turi būti tobulinama ir ieškoma naujų paramos teikimo formų atsisakant natūrinio pobūdžio, kuris labiau stigmatizuoja ir mažiau atliepia individualias preferencijas. Tyrimo duomenys iš esmės atliepia Barbier ir Simonin²⁸, Vaessen²⁹, Lion et al.³⁰, ir kitų

28 Barbier ir Simonin, *supra note*, 2.

29 Vaessen, *supra note*, 17.

30 Lion et al., *supra note*, 1.

išsakytas mintis dėl specialistų vertybių, jų tikrovės socialinio konstravimo ir svarbos vertinant programą, taip pat atskleidžia specialistų poreikį supervizijai, mokymams ir tolimesnėms diskusijoms dėl paramos teikimo organizavimo.

Naudota literatūra

- Adusei-Asante, K., Bennet, E., Simpson, W., Hindmarsh, S., Harvey, B., ir McMeekin, C. „Evaluating our evaluability: lessons from Ngala Western Australia“. *Evaluation Journal of Australasia* 20, 4 (2020): 212–228.
- Barbier, J.C., ir Simonin, B. „European Social Programmes: can evaluation of implementation increase the appropriateness of findings“. *Evaluation* 3, 4(1997): 391–407.
- Bowen, E., ir Gilchrist, E. „Comprehensive evaluation: a holistic approach to evaluating domestic violence offender programmes“. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 48, 2 (2004): 215–234.
- „Coronavirus: the FEAD to continue supporting people in need“. European Commission (pranešimas spaudai), 2020 m. balandžio 23 d. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=9638&furtherNews=yes>
- Dahler-Larsen, P. „From Programme Theory to Constructivism: On Tragic, Magic and Competing Programmes“. *Evaluation* 7, 3 (2001): 331–349.
- „Europos pagalbos labiausiai skurstantiems asmenims fondas (EPLSAF)“. Užimtumas, socialiniai reikalai ir įtrauktis, Europos Komisija, n.d. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1089&langId=lt>
- Europos pagalbos labiausiai skurstantiems asmenims fondo struktūrinio galutinių paramos gavėjų vertinimo ataskaita*. 2017. <https://www.priimk.lt/data/public/uploads/2018/03/eplsaf-galutine.pdf>
- Europos pagalbos labiausiai skurstantiems asmenims fondo veiksmų programos išankstinis vertinimas*. PPMI, 2014. https://www.priimk.lt/data/public/uploads/2020/12/fead-isankstinio-vertinimo-ataskaita_lt.docx
- FEAD country fiche – Lithuania*. European Commission, 2018. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1239&langId=en&intPageId=3619>
- Fund for European Aid to the Most Deprived (FEAD): Key Facts and Figures*. European Commission, 2020. <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=22709&langId=en>
- Lion, C., Martini, P., ir Volpi, S. „Evaluating the implementation process“. *Evaluation* 12, 3 (2006): 313–329.
- Mason, P., ir Barnes, M. „Constructing theories of Change“. *Evaluation* 13, 2 (2007): 151–170.
- Organizational Research Services. *Theory of Change: A Practical Tool For Action, Results and Learning*. Seattle, Washington, 2004. <https://www.aecf.org/resources/theory-of-change/>
- Pitcher, J. „Policies and programmes to adres disadvantage among young people; issues for evaluation“. *Evaluation* 8, 4 (2002): 474–495.
- Sampson, A. „Developing robust approaches to evaluating social programmes“. *Evaluation* 13, 3 (2007): 477–493.
- Stewart J. *Developing a culture of evaluation and research*. CFCA Paper No. 28, November 2014. <https://aifs.gov.au/cfca/publications/developing-culture-evaluation-and-research>

- Thurston, W. E., ir Potvin, L. „Evaluability Assessment: A Tool for Incorporating Evaluation in Social Change Programmes“. *Evaluation* 9, 4 (2003): 453–469.
- Tilley, N. „Applying theory-driven evaluation to the British Crime Reduction Programme: The theories of the programme and of its evaluations“. *Criminal Justice* 4, 3(2004): 255–276.
- Vaessen, J. „Programme Theory Evaluation, Multicriteria Decision Aid and Stakeholder Values: A Methodological Framework“. *Evaluation* 12, 4 (2006): 397–417.

THE EVALUATION OF THE FUND FOR EUROPEAN AID TO THE MOST DEPRIVED IN LITHUANIA BASED ON THE OPINION OF THE SUPPORT PROVIDERS

Daiva Skučienė, Agnė Buividavičiūtė

Lithuanian Center for Social Sciences,
Institute of Sociology, Lithuania

Summary. *The main aim of the Fund for European Aid to the Most Deprived (FEAD) is to help people to overcome poverty and social exclusion. One of the program's evaluation elements is the evaluation of the program providers. Their attitudes and values are important because, as stated by Lion et al. (2006), these specialists can change the original design of the intervention and its final outcome. The FEAD in Lithuania was evaluated using ex-ante approach, and a survey of the providers was implemented. The contribution of this research is a self-constructed understanding of support provision and its development by support providers from different administrative levels. Thus, the aim of this research is to analyze the FEAD results from the perspectives of support providers. For the implementation of this aim, the following objectives were established: firstly, to analyze the academic literature on the program's evaluation; secondly, to review the results of the FEAD during its operation; and, thirdly, to analyze the evaluation of the FEAD by the support providers.*

The aim of this research was realized using the meta-analysis of EU and Lithuanian reports, semi-structured interviews with program administrators/coordinators, and a survey of direct support providers involving open-ended questions. This research was implemented in 2019–2020. The results of the research revealed that support providers think that support is targeted, but it is a weak measure in helping people to integrate into the labor market. The specialists suggested expanding the basket of products and their quality, and frequently encountered refusal to accept this support based on the stigmatization of some elements of it.

Keywords: *Fund for European Aid to the Most Deprived, Lithuania, support providers*

Daiva Skučienė – Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos instituto vyriausioji mokslinė bendradarbė. Mokslinių interesų sritys: socialinė politika ir gerovės valstybė; asmeninė gerovė; pajamų nelygybė ir skurdas; senėjanti visuomenė; socialinis draudimas; pensijos.

Daiva Skučienė – senior researcher at the Institute of Sociology at the Lithuanian Centre for Social Sciences. Research interests: social policy and welfare state, well-being, income inequality and poverty, ageing society, social insurance and pensions.

Agnė Buividavičiūtė – Europos socialinio fondo agentūros projektų vadovė. Mokslinių interesų sritys: socialinė politika ir gerovės valstybė; asmeninė gerovė; pajamų nelygybė ir skurdas.

Agnė Buividavičiūtė – project manager at the European Social Fund Agency. Research interests: social policy and the welfare state, personal well-being, income inequality and poverty.

SAVIGARBOS REIKŠMĖ PYKČIO KONTROLĖS INTERVENCIJŲ EFEKTYVUMUI, MAŽINANT PYKČIO KONTROLĖS SUNKUMUS 12–17 METŲ PAAUGLIAMS

Dovilė Valiūnė

Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, 44248 Kaunas
Telefonas: +370 37 222 739
Elektroninis paštas: info@vdu.lt

Aidas Perminas

Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, 44248 Kaunas
Telefonas: +370 37 222 739
Elektroninis paštas: info@vdu.lt

Pateikta: 2020 m. lapkričio 10 d.; priimta spausdinti 2021 m. balandžio 11 d.

DOI: 10.13165/SMS-21-12-1-09

Anotacija. *Neadaptyvi pykčio raiška gali sietis su įvairiais sunkumais tiek pačiam paaugliui, tiek aplinkai. Dėl šios priežasties svarbu sukurti moksliniais tyrimais grįstas intervencijas, kurios efektyviai mažintų su pykčiu susijusius sunkumus. Vertinant intervencijų efektyvumą svarbu atsižvelgti į veiksnius, kurie gali turėti reikšmės pykčio kontrolės pokyčiams. Vienas galimas veiksnys – savigarba. Šio tyrimo tikslas – įvertinti savigarbos reikšmę pykčio kontrolės intervencijų efektyvumui mažinant sunkumus, susijusius su neadaptivia pykčio išraiška. Tyrime dalyvavo 599 12–17 metų paaugliai, kurie buvo suskirstyti į tris grupes. Vienai grupei buvo taikyta intervencija, grįsta dėmesingu įsisąmoninimu ir kognityvine elgesio teorija (MKET), kitai – intervencija, grįsta kognityvine elgesio teorija (KET), o kontrolinė grupė negavo jokios intervencijos.*

Rezultatai atskleidė, kad savigarba buvo reikšmingas moderatorius pykčio kontrolės pokyčiams po KET (vaikinių grupė) ir MKET (merginų grupė) intervencijų.

Reikšminiai žodžiai: savigarba, pykčio kontrolė, agresyvus elgesys, intervencijų efektyvumas, paaugliai.

Įvadas

Paauglystėje vyksta spartūs fiziologiniai, kognityviniai, psichosocialiniai pokyčiai. Šiuo laikotarpiu paaugliai susiduria su įvairiais iššūkiais ar raidos uždaviniais, tokiais kaip besiformuojantis identitetas, besikeičiantys tėvų ir bendraamžių santykiai, atsiranda naujų socialinių vaidmenų. Tinkamas šių iššūkių ir gyvenimo uždavinių išsprendimas yra susijęs su pozityvia paauglio raida ir gerove¹. Įvairios problemos, su kuriomis susiduria paauglys, ar šių problemų ignoravimas gali neigiamai paveikti fizinę, psichologinę savijautą, identitetą, santykius su pačiu savimi ir kitais asmenimis².

Paauglystėje dažniau pasireiškia įvairios su pykčiu susijusios būsenos, o netinkama jų kontrolė gali neigiamai atsiliepti paauglio raidai³. Pyktis yra visiems būdinga, natūrali emocija, tačiau pykčio kontrolės sunkumai gali būti ženklas, įspėjantis apie galimas problemas⁴. Pykčio kontrolės sunkumai apima netinkamą pykčio išraišką išorėje, kai paaugliai nukreipia savo agresiją į kitus žmones ar aplinkos objektus,

-
- 1 Arehart, D. M., ir Smith, P. H., „Identity in adolescence: Influences of dysfunction and psychosocial task issues“, *Journal of Youth and Adolescence* 19, 1 (1990): 63–72; Badpa ir kt., „Effect of mindfulness based on cognitive-behavioral therapy focusing on anger management regarding anxious thoughts among male students“, *Journal of Research and Health* 9, 3 (2019): 220–226; Campbell ir kt., „The Impact of a Schoolwide Mindfulness Program on Adolescent Well-Being, Stress, and Emotion Regulation: A Nonrandomized Controlled Study in a Naturalistic Setting“, *Journal of Child and Adolescent Counseling* 5, 1 (2019): 18–34; Wagner ir kt., „Mindfulness in dialectical behavior therapy (DBT) for adolescents“, in *Mindfulness-Based Treatment Approaches: Clinician's Guide to Evidence Base and Applications*, edited by R. Baer (Elsevier, 2006), 167–189; Zarrett, N., ir Eccles, J., „The passage to adulthood: Challenges of late adolescence“, *New Directions for Youth Development*, no. 111 (2006): 13–28.)
 - 2 Arehart ir Smith, *supra note*, 1; Kristsensson, P., ir Ohlund, L. S., „Swedish upper secondary school pupils' sense of coherence, coping resources and aggressiveness in relation to educational track and performance“, *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 19 (2005): 77–84; Malinauskienė, O., ir Žukauskienė, R., „Paauglių emocijų ir elgesio sunkumų sąsajos ir pokyčiai per trejus metus: amžiaus ir lyties ypatumai“, *Psichologija* 35 (2007): 19–31; Tilindienė, L., „Paauglių iš pilnų ir nepilnų šeimų savęs vertinimas ir santykis su aplinka“, *Pedagogika* 83 (2006): 148–153.
 - 3 Barrio ir kt., „Anger assessment with the STAXI-CA: Psychometric properties of a new instrument for children and adolescents“, *Personality and Individual Differences* 37, 2 (2004): 227–244; Kuzucu, Y. Y., „Do Anger Control and Social Problem-Solving Mediate Relationships Between Difficulties in Emotion Regulation and Aggression in Adolescents?“, *Educational Sciences: Theory & Practice* 16, 3 (2016): 849–866.
 - 4 Feindler, E. L., ir Engel, E. C., „Assessment and intervention for adolescents with anger and aggression difficulties in school settings“, *Psychology in the Schools* 48, 3 (2011): 243–253; Puskar ir kt., „Anger correlated with psychosocial variables in rural youth“, *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing* 31 (2009): 71–87.

ir per didelę pykčio išraišką viduje, kai pyktis neparodomas kitiems, bet laikomas savyje⁵.

Paaugliai, turintys pykčio kontrolės sunkumų, yra linkę dažniau nebaigti mokyklos, jų prastesni mokymosi rezultatai, jiems gresia didesnė rizika nusikalsti, priimti netinkamus sprendimus, vartoti priklausomybę keliančias medžiagas, dažnesnė ankstyvos tėvystės, depresijos, socialinio prisitaikymo sunkumų, antisocialinio ir suicidinio elgesio rizika⁶. Taigi neišspręsti pykčio kontrolės sunkumai gali turėti ilgalaikių neigiamų pasekmių.

Viena iš dažniausių neadaptyvios pykčio kontrolės pasekmių yra agresyvus elgsys. Remiantis Pasaulinės sveikatos organizacijos atliktos apklausos apie mokyklinio amžiaus vaikų elgesį ataskaita, Lietuvos vaikai įsitraukia į muštynes bent kartą per 12 mėnesių dažniau negu pagal bendrą Europos vidurkį⁷. Taip pat, remiantis Lietuvos statistikos metraščio duomenimis (2019 m. leidimas), 2018 m. užfiksuotas nepilnamečių, padarytų nusikaltimų, baudžiamųjų nusizengimų skaičiaus didėjimas, palyginti su 2016 m. ir 2017 m. Šie duomenys netiesiogiai parodo pykčio kontrolės sunkumų paplitimą tarp nepilnamečių ir poreikį taikyti pykčio kontroliavimo intervencijas.

Pykčio kontroliavimo intervencijos, grįstos kognityvine elgesio teorija, yra pateikiamos kaip efektyvios intervencijos mažinant paauglių pykčio kontrolės sunkumus⁸. Lietuvoje atlikti vos keli tyrimai, kurių metu nagrinėtas psichologinių pykčio kontrolės intervencijų efektyvumas⁹. Juose nebuvo nagrinėjama, kaip intervencijos paveikia

-
- 5 Reyes ir kt., „Anger in adolescents. Sex, ethnicity, age differences, and psychometric properties“, *Nursing Research* 52, 1 (2003): 2–11; Daniel ir kt., „Trait Anger, Anger Expression, and Suicide Attempts Among Adolescents and Young Adults: A Prospective Study“, *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology* 38, 5 (2009): 661–671; Nurvita, D. N., „Effectiveness of experiential learning model to increase the anger management skills in elementary school students“, *Jurnal Pendidikan Islam* 7, 2 (2019): 100–116.
 - 6 Daniel ir kt., *supra note*, 5; Feindler ir Engel, *supra note*, 4; Gambetti, E., ir Giusberti, F., „Anger and everyday risk-taking decisions in children and adolescents“, *Personality and Individual Differences* 90 (2016): 342–346; Serafini ir kt., „Anger and its association with substance use treatment outcomes in a sample of adolescents“, *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse* 25, 5 (2016): 391–398; Wienclaw, R., „Crime and violence in schools“. *Crime and Violence in Schools – Research Starters Sociology* (2009), 1–6; Humphrey, N., ir Brooks, A. G., „An evaluation of a short cognitive-behavioural anger management intervention for pupils at risk of exclusion“, *Emotional and Behavioural Difficulties* 11, 1 (2006): 5–23; Schwartz ir kt., „Popularity, social acceptance, and aggression in adolescent peer groups: links with academic performance and school attendance“, *Development Psychology* 42, 6 (2006): 1116–1127.
 - 7 Currie, D., *Growing Up Unequal: Gender and Socioeconomic Differences in Young People's Health and Well-being. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) Study: International Report from the 2013/2014 Survey* (No. 7) (World Health Organization, 2016).
 - 8 Chin, L. S., ir Ahmad, N. S., *Anger Management for Adolescents (Penerbit USM, 2019)*.
 - 9 Klimukienė, V., ir Kalpokienė, V., „Paauglių kognityvinių iškreipimų, socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio pokyčiai taikant EQUIP programą Lietuvos vaikų socializacijos centruose“, *Kriminologijos studijos* 5 (2017): 115–132; Normantaitė, D., ir Perminas, A., „Changes in Aggression of 13–17 Year-Old Adolescents after Intervention Based on Cognitive-behavioural Therapy“, *Socialiniai mokslai* 79, 1 (2013): 46–55.

pykčio bruožą, pykčio būseną ir pykčio kontrolę. Taigi, Lietuvoje mokslu grįstų pykčio kontrolės intervencijų tyrimai dar tik žengia pirmuosius žingsnius.

Tradicinės pykčio kontroliavimo intervencijos dažnai kritikuojamos dėl to, kad per daug koncentruojamasi į probleminį elgesį – agresyvų ar delinkventinį. Dėmesingo įsisašmoninimo komponentas, kuriuo būtų galima papildyti intervencijos, grįstos kognityvine elgesio teorija, turinį, nėra nukreiptas į probleminį elgesį, jis yra orientuotas į dabarties momentą, patyrimo suvokimą, stebimi objektai nėra vertinami nei pozityviai, nei negatyviai, tiesiog priimami tokie, kokie yra¹⁰. Dėmesingu įsisašmoninimu grįstos intervencijos nėra nukreiptos į minčių ar turinio keitimą. Vietoj to, dėmesingu įsisašmoninimu siekiama pakeisti santykį į patyrimą. Mintys ir jausmai yra suvokiami kaip laikini, jų nesiekama kontroliuoti ar keisti, o skatinama stebėti savo vidinių išgyvenimų kitimą¹¹. Taigi šiame tyrime vertinamos dvi intervencijos: pirmoji paremta tik kognityvine elgesio teorija, o antroji – ir kognityvine elgesio teorija, ir dėmesingu įsisašmoninimu.

Paauglių pykčio valdymo intervencijoms įgyvendinti mokyklos aplinka yra viena iš tinkamiausių ir patogiausių¹². Deja, šių intervencijų tyrimų mokyklos aplinkoje yra nedaug¹³. Šiuo tyrimu stengiamasi papildyti negausius pykčio valdymo intervencijų tyrimus, kurie buvo atlikti mokyklos aplinkoje.

Sutariama, kad viena iš intervencijų efektyvumo didinimo galimybių yra susijęs su siekiu atsižvelgti į įvairius psichosocialinius veiksnius, kurie gali paveikti intervencijos efektyvumą¹⁴. Vienas iš tokių su pykčiu susijusių veiksnių¹⁵, nuo kurio priklauso įvairių intervencijų efektyvumas¹⁶ ir kurio poveikis efektyvumui nagrinėjamas šiame

-
- 10 Bodhi, B., *A Comprehensive Manual of Adhidhamma* (Seattle: BPS Pariyatti, 2000); Davis, D. M., ir Hayes, J. A., „What are the benefits of mindfulness? A practice review of psychotherapy-related research“, *Psychotherapy* 48, 2 (2011): 198–208.
 - 11 Metz ir kt., „The effectiveness of the learning to BREATHE program on adolescent emotion regulation“, *Research in Human Development* 10, 3 (2013): 252–272; Thompson, M., ir Gauntlett-Gilbert, J., „Mindfulness with children and adolescents: Effective clinical application“, *Clinical Child Psychology and Psychiatry* 13, 3 (2008): 395–407.
 - 12 Baskin ir kt., „Efficacy of counseling and psychotherapy in schools: A meta-analytic review of treatment outcome studies 1977“, *The Counseling Psychologist* 38, 7 (2010): 878–903; Lök ir kt., „The Effects of Anger Management Education on Adolescents' Manner of Displaying Anger and Self-Esteem: A Randomized Controlled Trial“, *Archives of Psychiatric Nursing* 32, 1 (2018): 75–81; Wilson, S. J., ir Lipsey, M. W., „School-based interventions for aggressive and disruptive behavior: Update of a meta-analysis“, *American Journal of Preventive Medicine* 33, 2 (2007): 130–143.
 - 13 Kelly, J., „Mindfulness-based and cognitive-behavior therapy for angermanagement: An integrated approach“ (nepublikuota daktaro disertacija, Philadelphia College of Osteopathic Medicine, Pennsylvania, 2007); Waschbusch ir kt., „School-based interventions for aggression and defiance in youth: a framework for evidence-based practice“, *School Mental Health* 11, 1 (2019): 92–105.
 - 14 Normann ir kt., „Negative thoughts and metacognitions in anxious children following CBT“, *Cognitive Therapy and Research* 40, 2 (2016): 188–197.
 - 15 Fennell, M. J., „Cognitive therapy in the treatment of low self-esteem“, *Advances in Psychiatric Treatment* 4, 5 (1998): 296–304, cit. Beck, 1976)
 - 16 Lochman, J. E., „Cognitive-behavioral intervention with aggressive boys: Three-year follow-up and preventive effects“, *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 60, 3 (1992): 426–432; Meier ir kt.,

tyrime, yra savigarba. Aukšta savigarba – tai pozityvios nuostatos apie save, o, atinkamai, negatyvios nuostatos apie save – žema savigarba¹⁷. Tyrimais atskleista, kad žema savigarba siejasi su agresyviu elgesiu¹⁸.

Viena iš pykčio funkcijų yra atstatyti savigarbą, kai ji buvo pažeista, tad agresyvus elgesys gali būti suvokiamas kaip su savigarba susijusių problemų sprendimo būdas. Intervencijų efektyvumo tyrimuose savigarba dažniau tyrinėjama kaip priklausomas kintamasis, t. y. dažniausiai tiriama, kaip kinta pati savigarba, bet rečiau vertinama jos reikšmė įvairių psichologinių sunkumų pokyčiams po intervencijos¹⁹. O savigarbos reikšmė pykčio kontrolės intervencijų efektyvumui buvo vertinta tik viename tyrime²⁰, kuriame nustatyta teigiama savigarbos reikšmė socialinių problemų sprendimų būdo pokyčiams po intervencijos.

Tyrimo tikslas – įvertinti savigarbos reikšmę pykčio kontrolės intervencijų efektyvumui mažinant sunkumus, susijusius su neadaptivia pykčio išraiška.

Tyrimo objektas – savigarbos reikšmė pykčio kontrolės intervencijų efektyvumui. Tyrimo klausimai:

Ar aukšta savigarba veikia intervencijos, grįstos kognityvine elgesio teorija, efektyvumą sprendžiant 12–17 metų paauglių pykčio kontrolės sunkumus?

Ar aukšta savigarba veikia intervencijos, grįstos dėmesingu įsisąmoninimu ir kognityvine elgesio teorija, efektyvumą sprendžiant 12–17 metų paauglių pykčio kontrolės sunkumus?

Metodologija

Tyrimo eiga. Tyrime dalyvavusios mokyklos buvo pasirinktos pagal patogumą. Prieš pradėdant vykdyti tyrimą buvo gauti tėvų sutikimai, paaugliai turėjo galimybę nedalyvauti tyrime arba atsisakyti jame dalyvauti bet kuriuo tyrimo etapo metu.

Tyrimo atsitiktine tvarka išskirtos trys grupės (tyrimo schema pateikta paveiksle Nr. 1): intervencinė grupė, kuri rėmėsi kognityvine elgesio teorija (KET); inter-

„The impact of unfair treatment on depressive mood: The moderating role of self-esteem level and self-esteem instability“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 35, 5 (2009): 643–655; Taylor ir kt., „Psychosocial predictors and moderators of weight management programme outcomes in ethnically diverse obese youth“, *Pediatric Obesity* 12, 6 (2017): 453–461; Wilson ir kt., „Psychological treatments of binge eating disorder“, *Archives of General Psychiatry* 67, 1 (2010): 94–101.

17 Lök ir kt., *supra note*, 12; Kolubinski ir kt., „A systematic review and meta-analysis of CBT interventions based on the Fennell model of low self-esteem“, *Psychiatry Research* 267 (2018): 296–305.

18 Morsünbül, Ü., „The effect of identity development, self-esteem, low self-control and gender on aggression in adolescence and emerging adulthood“, *Eurasian Journal of Educational Research* 61 (2015): 99–116; Wallase ir kt., „Locus of control as a contributing factor in the relation between self-perception and adolescent aggression“, *Aggressive Behavior* 38 (2012): 213–221; Yavuzer ir kt., „The Role of Peer Pressure, Automatic Thoughts and Self-Esteem on Adolescents' Aggression“, *Eurasian Journal of Educational Research* 54 (2014): 61–78.

19 Meier ir kt., *supra note*, 16; Taylor ir kt., *supra note*, 16; Wilson ir kt., *supra note*, 16.

20 Lochman, *supra note*, 16.

vencinė grupė, kuri rėmėsi įsisąmoninimu ir kognityvine elgesio teorija (MKET) ir kontrolinė grupė (K). Kiekvienos grupės tiriamieji buvo vertinti du kartus analogiška metodika (Vaičių ir paauglių pykčio būsenos-bruožo ir išraiškos klausimynu – 2; Rosenberg savigarbos skale). Pirmą ir antrą vertinimus skyrė 10 savaitių laiko tarpas.

Intervencijos buvo parengtos pagal J. R. Kelly²¹ pykčio valdymo mokymų metodiką, grįstą dėmesingu įsisąmoninimu ir kognityvine elgesio teorija. Abiejų intervencijų (KET ir MKET) tikslas – padėti paaugliams spręsti sunkumus, susijusius su pykčiu. Intervencijos apėmė 10 sesijų po 45 minutes.

KET intervencija supažindina mokinius su stimulo, minčių, emocijų, kūno reakcijos sąveika, progresyvia raumenų relaksacija ir problemų sprendimo žingsniais. MKET apima tuos pačius komponentus ir yra papildyta dėmesingo įsisąmoninimo mokymu. Kontrolinė grupė gavo įprastą ugdymą, numatytą mokyklose. Intervencinės grupės vedė iš anksto paruošti mokyklų psichologai. Mokyklų psichologai prieš tyrimą dalyvavo 21 valandų mokymuose, kuriuose tiek teoriškai, tiek praktiškai susipažino su intervencijomis; intervencijų vedimo metu buvo komunikuojama su mokyklų psichologais, atsakoma į klausimus, stebimas progresas.

K grupė:



KET grupė:



MKET grupė:



Pastabos. K – kontrolinė grupė; KET – grupė, kurios intervencija rėmėsi kognityvine elgesio teorija; MKET – grupė, kurios intervencija rėmėsi įsisąmoninimo ir kognityvine elgesio teorija; STAXI-2 C/A – vaikų ir paauglių pykčio būsenos-bruožo ir išraiškos klausimynas – 2; -SS – Rosenberg savigarbos skalė.

1 pav. Tyrimo schema

21 Kelly, *supra note*, 13.

Tiriamieji. Tyrime dalyvavo 599 tiriamieji: 205 tiriamieji KET intervencinėje grupėje (120 merginų, 85 vaikinai); 155 tiriamieji MKET grupėje (92 merginos, 63 vaikinai); ir 239 kontrolinėje grupėje (131 mergina, 108 vaikinai). Buvo nustatyta, kad intervencinių ir kontrolinės grupių tyrimo dalyviai nesiskyrė pagal lytį ($\chi^2(2) = 1,00; p = 0,607$). Z testas taip pat neparodė lyties skirtumų palyginus atskiras tyrimo grupių poras.

Tyrimo dalyvių amžius pasiskirstė nuo 12 iki 17 metų. Nustatyta, kad intervencinių grupių ir kontrolinės grupių dalyviai skyrėsi pagal amžių ($F(2;594) = 8,90, p = 0,001$). Remiantis poriniu palyginimu KET grupės mokiniai buvo statistiškai reikšmingai jaunesni ($M = 13,54, SD = 0,99$) nei kontrolinės ($M = 13,87, SD = 0,93$) ir MKET ($M = 13,92, SD = 1$) grupių. Tačiau nebuvo aptikta koreliacijos tarp amžiaus ir STAXI-2 C/A klausimyno poskalių ($p > 0,001$), taigi toliau analizėje nebuvo atsižvelgiama į amžiaus skirtumus.

Tyrimo metodikos. Siekiant įvertinti pykčio kontrolę buvo naudotas Vaikų ir paauglių pykčio būsenos-bruožo ir išraiškos klausimynas – 2 (STAXI-2 C/A) (angl. *State-Trait Anger Expression Inventory-2 Child and Adolescents*, Brunner ir Spielberger, 2009)²². Vertimą atliko prof. A. Perminas, doc. dr. L. Gustainienė, psichologė D. Valiūnė ir anglų kalbos filologas A. Bykovas. Po atlikto pirmojo dvigubo vertimo angliškas klausimyno variantas buvo nusiųstas klausimyno autoriui ir po jo komentarų buvo peržiūrėti ir pataisyti teiginiai. Klausimynas sudarytas iš 35 teiginių, kuriais vertinamos 7 skalės: Pykčio būsena – jausmas (pvz., Jaučiu pyktį – šiuo metu); Pykčio būsena – išraiška (pvz., Jaučiuosi, lyg norėdamas (-a) garsiai sušukti – šiuo metu); Pykčio bruožas – temperamentas (pvz., Jaučiu pyktį – dažnis); Pykčio bruožas – reakcija (pvz., Jaučiuosi susierzinęs (-usi), kai padarau gerą darbą ir niekas manęs nepastebi – dažnis); Pykčio išraiška išorėje (pvz., Sakau šurkščius dalykus – kai supykstu); Pykčio išraiška viduje (pvz., Slepiau savo pyktį); Pykčio kontrolė (pvz., Bandau nusiraminti – kai supykstu). Didesnis balas reiškia didesnę tiriamo reiškinio išreikštumą. Klausimynui būdingos geros psichometrinės savybės. STAXI-2 C/A klausimyno subskalių vidinio suderinamumo įverčiai (Cronbach α) pasiskirstė nuo 0,883 iki 0,912 ir pirmo, ir antro matavimo metu.

Savigarba įvertinta Rosenberg savigarbos skale (R-SS) (angl. *Self-esteem scale*, 1965). Naudotas doc. dr. L. Gustainienės ir V. Briedaitytės (2008) vertimas į lietuvių kalbą. Skalę sudaro 10 klausimų, o atsakymai pasirenkami iš keturių galimų variantų: visiškai sutinku; sutinku, nesutinku, visiškai nesutinku. Skalė vertinama nuo 1–4, taigi respondentas gali surinkti nuo 10 iki 40 balų, kuo didesnis rezultatas – tuo didesnė

22 Adapted and reproduced by special permission of the Publisher, Psychological Assessment Resources, Inc. (PAR), 16204 North Florida Avenue, Lutz, Florida 33549, from the STAXI-2 C/A by Thomas M. Brunner, PhD and Charles D. Spielberger, PhD, Copyright 1979, 1986, 1988, 1995, 1998, 1999, 2007, 2009 by PAR. Further reproduction is prohibited without permission from PAR. Brunner, T. M., ir Spielberger, C. D., *State-Trait Anger Expression Inventory-2 Child and Adolescent (STAXI-2 C/A): Professional Manual* (Saratosa, Florida: Psychological Assessment Resources, 2009).

savigarba²³. Klausimynui būdingos geros psichometrinės savybės. Savigarbos skalės vidinio suderinamumo įverčiai (Cronbach α) pirmo matavimo metu buvo 0,823; antro matavimo metu – 0,835.

Statistiniai tyrimo metodai. Siekiant atsakyti į tyrimo klausimus, ar savigarba yra reikšminga pykčio kontrolės pokyčiams ir intervencijų efektyvumui mažinant pykčio kontrolės sunkumus, atlikta daugialypė hierarchinė regresinė analizė. Regresinė analizė buvo pasitelkta nustatant intervencijos tipo ir savigarbos sąveikos reikšmingumą prognozuojant tam tikrą efektyvumo rodiklį (pykčio bruožą – reakciją, pykčio bruožą – temperamentą, pykčio būseną – išraišką, pykčio būseną – jausmą, pykčio išraišką išorėje, pykčio išraišką viduje, pykčio kontrolę) po intervencijos. Siekiant išvengti stipraus multikolinearumo, į regresijos modelį buvo įtrauktas centruotas savigarbos įvertis. Tiriamosios grupės tipas buvo perkoduotas į pseudokintamuosius (KET ir MKET), kur kontrolinė grupė buvo naudojama kaip referentinė poveikio grupės atžvilgiu. Iš pseudokintamųjų ir centruoto savigarbos įverčių buvo sudarytos sąveikos, parodančios moderacijas: ar savigarbos kintamasis siejasi su intervencijų efektyvumo rodikliais.

Pirmame etape į analizę įtraukta prognozuojamojo kintamojo pradinė reikšmė, pseudokintamieji, atspindintys intervencijos tipą. Šiame etape vertinta, ar intervencija buvo efektyvi keičiant pykčio kontrolės kintamuosius. Antrame etape į analizę papildomai įtrauktas centruotas savigarbos įvertis. Šiame etape vertinta, ar savigarba turi reikšmės pykčio kontrolės kintamųjų pokyčiams (nuo pirmo iki antro vertinimo). Trečiame etape papildomai įtraukta pseudokintamųjų, atspindinčių intervencijos tipą, ir centruoto savigarbos įverčio sąveika, kuri parodo, ar savigarbos kintamasis moderuoja intervencijų efektyvumo rodiklius.

Rezultatai

Savigarbos reikšmė KET ir MKET intervencijų efektyvumui, mažinant pykčio bruožą – reakcijos ir pykčio bruožą – temperamento rodiklius. Kaip jau minėta, daugialypė hierarchinė regresinė analizė buvo atlikta trimis etapais (1 lentelė).

I etapas. Rezultatų analizė parodė, kad po MKET intervencijos statistškai reikšmingai sumažėjo pykčio bruožą – reakcijos, pykčio bruožą – temperamento rodikliai atsižvelgiant į kontrolinę grupę vaikinių ir merginų imtyse. Tačiau po KET intervencijos merginų imtyje pykčio bruožą – reakcijos ir pykčio bruožą – temperamento rodikliai padidėjo.

II etapas. Analizės rezultatai parodė, kad centruotas savigarbos pradinio matavimo įvertis turėjo reikšmės merginų pykčio bruožą – reakcijos pokyčiams: didesnė savigarba buvo susijusi su mažesniu pykčio bruožą – reakcijos įverčiu antro matavimo metu. Vaikinių imtyje nenustatyta savigarbos sąsajos su pykčio bruožą – reakcijos, pykčio bruožą – temperamento rodiklių įverčiais antro matavimo metu.

23 Gomez, R., ir McLaren, S., „The inter-relations of mother and father attachment, self-esteem and aggression during late adolescence“, *Aggressive Behavior* 33 (2007): 160–169.

III etapas. Nebuvo nustatyta, kad savigarba yra statistiškai reikšmingas KET ir MKET efektyvumo moderatorius nei vaikinų, nei merginų imtyje.

I lentelė. Savigarbos reikšmė KET ir MKET intervencijų efektyvumui keičiant paauglių pykčio bruožo – reakcijos ir pykčio bruožo – temperamento išreikštumą

| Etapai | Nepriklausomi kintamieji | Vaikiniai | | | | Merginos | | | |
|----------------------------------------|--------------------------|---------------|-------|----------------|----------------|----------------|-------|----------------|----------------|
| | | Stand. B | t | R ² | p ^A | Stand. B | t | R ² | p ^A |
| Pykčio bruožas – reakcija (PB-R): | | | | | | | | | |
| I etapas | PB-R pradinis vertinimas | .343* | 5.92 | .188 | .001 | .432* | 8.93 | .207 | .001 |
| | KET | .013 | .143 | | | .144** | 2.47 | | |
| | MKET | -.232* | -3.25 | | | -.147** | -2.52 | | |
| II etapas | Savigarba | -.017 | -.267 | .165 | .001 | -.151** | -.285 | .242 | .001 |
| III etapas | KET x savigarba | .068 | .874 | .169 | .001 | -.004 | -.063 | .275 | .001 |
| | MKET x savigarba | -.068 | -.893 | | | -.022 | -.361 | | |
| Pykčio bruožas – temperamentas (PB-T): | | | | | | | | | |
| I etapas | PB-T pradinis vertinimas | .473* | 8.84 | .286 | .001 | .545* | 12.1 | .321 | .001 |
| | KET | .020 | .757 | | | .132*** | 2.44 | | |
| | MKET | -.224* | -3.38 | | | -.105** | -1.95 | | |
| II etapas | Savigarba | -.103 | -1.77 | .224 | .001 | -.089 | -1.80 | .322 | .001 |
| III etapas | KET x savigarba | .099 | 1.36 | .286 | .001 | .003 | .054 | .328 | .001 |
| | MKET x savigarba | -.034 | -.435 | | | -.081 | -1.38 | | |

Pastabos: PB-R – pykčio bruožas – reakcija; PB-T – pykčio bruožas – temperamentas; KET – grupė, kurios intervencija rėmėsi kognityvine elgesio teorija; MKET – grupė, kurios intervencija rėmėsi įsišąmoninimo ir kognityvine elgesio teorija.

p^A – modelio p reikšmė

*p < .001, ** p < .01, *** p < .05

Kai priklausomas kintamasis – Pykčio bruožo – reakcijos vidurkis antro matavimo metu;

I etapas. Vaikinų imtis $F(3,252) = 19.48, p = .001$; Merginų imtis $F(3,339) = 29.44, p = .001$.

II etapas. Vaikinų imtis $F(4,224) = 11.06, p = .001$; Merginų imtis $F(4,311) = 24.80, p = .001$.

III etapas. Vaikinų imtis $F(6,222) = 7.507, p = .001$; Merginų imtis $F(6,309) = 16.48, p = .001$.

Kai Priklausomas kintamasis – Pykčio bruožo – temperamento vidurkis antro matavimo metu.

I etapas. Vaikinų imtis $F(3,252) = 33.67, p = .001$; Merginų imtis $F(3,339) = 53.46, p = .001$.

II etapas. Vaikinų imtis $F(4,224) = 21.73, p = .001$; Merginų imtis $F(4,311) = 36.89, p = .001$.

III etapas. Vaikinų imtis $F(6,222) = 14.84, p = .001$; Merginų imtis $F(6,309) = 25.10, p = .001$.

Savigarbos reikšmė KET ir MKET intervencijų efektyvumui mažinant pykčio būsenos – išraiškos ir pykčio būsenos – jutimo rodiklius. Daugialypė hierarchinė regresinė analizė buvo atlikta trimis etapais (2 lentelė).

I etapas. Rezultatų analizė parodė, kad po MKET intervencijos statistiškai reikšmingai sumažėjo pykčio būsenos – išraiškos rodikliai, bet padidėjo pykčio būsenos –

jausmo rodikliai vaikinių imtyje atsižvelgiant į kontrolinę grupę. Po KET intervencijos merginų imtyje padidėjo pykčio būsenos – reakcijos rodikliai, o vaikinių imtyje – pykčio būsenos – jausmo rodikliai atsižvelgiant į kontrolinę grupę.

II etapas. Analizės rezultatai parodė, kad centruotas savigarbos pradinio matavimo įvertis turėjo reikšmės ir vaikinių, ir merginų pykčio būsenos – jausmo pokyčiams: didesnė savigarba buvo susijusi su didesniais pykčio būsenos – jausmo įverčiais antro matavimo metu.

III etapas. Nebuvo nustatyta, kad savigarba nėra statistiškai reikšmingas KET ir MKET efektyvumo moderatorius nei vaikinių, nei merginų imtyje.

2 lentelė. Savigarbos reikšmė KET ir MKET intervencijų efektyvumui keičiant paauglių pykčio būsenos – jutimo ir pykčio būsenos – išraiškos išreikštumą

| Etapai | Nepriklausomi kintamieji | Vaikiniai | | | | Merginos | | | |
|----------------------------------------|--------------------------|-----------------|----------|-----------------------|-----------------------|---------------|----------|-----------------------|-----------------------|
| | | Stand. B | <i>t</i> | <i>R</i> ² | <i>p</i> ^A | Stand. B | <i>t</i> | <i>R</i> ² | <i>p</i> ^A |
| Pykčio bruožas – reakcija (PB-R): | | | | | | | | | |
| I etapas | PB-R pradinis vertinimas | -.072 | -1.15 | .031 | .047 | -.095 | -1.75 | .013 | .213 |
| | KET | -.163*** | -2.12 | | | .078 | 1.21 | | |
| | MKET | .179*** | 2.38 | | | -.06 | -.887 | | |
| II etapas | Savigarba | .194** | 2.85 | .060 | .007 | .186* | 3.23 | .059 | .001 |
| III etapas | KET x savigarba | -.074 | -.914 | .064 | .022 | .028 | .410 | .060 | .004 |
| | MKET x savigarba | .059 | .711 | | | .011 | 1.66 | | |
| Pykčio bruožas – temperamentas (PB-T): | | | | | | | | | |
| I etapas | PB-T pradinis vertinimas | .330* | 5.61 | .146 | .001 | .408* | 8.33 | .188 | .001 |
| | KET | .010 | .140 | | | .170** | 2.88 | | |
| | MKET | -.167*** | -2.30 | | | -.116 | -1.97 | | |
| II etapas | Savigarba | -.134 | -2.04 | .122 | .001 | -.041 | -7.53 | .168 | .001 |
| III etapas | KET x savigarba | -.043 | -.553 | .126 | .001 | .037 | .584 | .173 | .001 |
| | MKET x savigarba | .080 | .991 | | | -.086 | -1.32 | | |

Pastabos: PB-J – pykčio būsenos – jutimas; PB-I – pykčio būsenos – išraiška; KET – grupė, kurios intervencija rėmėsi kognityvine elgesio teorija; MKET – grupė, kurios intervencija rėmėsi įsisąmoninimo ir kognityvine elgesio teorija.

p^A – modelio *p* reikšmė

* *p* < .001, ** *p* < .01, *** *p* < .05

Kai priklausomas kintamasis – Pykčio būsenos – jutimo vidurkis antro matavimo metu;

I etapas. Vaikinių imtis $F(3,252) = 2.68$, $p = .047$; Merginų imtis $F(3,339) = 1.51$, $p = .213$.

II etapas. Vaikinių imtis $F(4,224) = 3.58$, $p = .007$; Merginų imtis $F(4,311) = 3.29$, $p = .004$.

III etapas. Vaikinių imtis $F(6,222) = 2.524$, $p = .022$; Merginų imtis $F(6,309) = 16.48$, $p = .001$.

Kai priklausomas kintamasis – Pykčio būsenos – išraiškos vidurkis antro matavimo metu;

I etapas. Vaikinių imtis $F(3,252) = 14.38$, $p = .001$; Merginų imtis $F(3,339) = 26.11$, $p = .001$.

II etapas. Vaikinių imtis $F(4,224) = 7.81, p = .001$; Merginų imtis $F(4,311) = 15.72, p = .001$.

III etapas. Vaikinių imtis $F(6,222) = 5.34, p = .001$; Merginų imtis $F(6,309) = 10.78, p = .001$.

Savigarbos reikšmė KET ir MKET intervencijų efektyvumui mažinant pykčio išraiškos išorėje, pykčio išraiškos viduje ir didinant pykčio kontrolės rodiklius. Daugia-lypė hierarchinė regresinė analizė buvo atlikta trimis etapais (3 lentelė).

I etapas. Rezultatų analizė parodė, kad po MKET intervencijos statistiškai reikšmingai sumažėjo pykčio išraiškos išorėje ir pykčio išraiškos viduje rodikliai ir vaiki- nų, ir merginų imtyje atsižvelgiant į kontrolinę grupę, palyginus su šių rodiklių po- kyčiais kontrolinėje grupėje. Po KET intervencijos merginų imtyje pykčio išraiškos išorėje rodikliai padidėjo atsižvelgiant į kontrolinę grupę, palyginus su šių rodiklių pokyčiais kontrolinėje grupėje.

II etapas. Analizės rezultatai parodė, kad centruotas savigarbos pradinio mata- vimo įvertis turėjo reikšmės merginų ir vaikinių pykčio išraiškos viduje pokyčiams: didesnė savigarba buvo susijusi su mažesniais pykčio išraiškos viduje įverčiais antro matavimo metu.

III etapas. Buvo nustatytos reikšmingos intervencijų efektyvumo, veikiant pykčio kontrolę, moderacijos: aukšta savigarba moderavo (susilpnino) MKET intervencijos, didinant pykčio kontrolę, efektyvumą merginoms, o KET – vaikiniams, t. y. aukštos savigarbos paaugliams atitinkama intervencija buvo mažiau efektyvi nei žemos savi- garbos paaugliams.

3 lentelė. Savigarbos reikšmė KET ir MKET intervencijų efektyvumui keičiant paauglių pyk- čio išraiškos išorėje, pykčio išraiškos viduje ir pykčio kontrolės išreikštumą

| Etapai | Nepriklausomi kintamieji | Vaikiniai | | | | Merginos | | | |
|----------------------------------------|--------------------------|-----------------|-------|----------------|----------------|-----------------|-------|----------------|----------------|
| | | Stand. B | t | R ² | p ^A | Stand. B | t | R ² | p ^A |
| Pykčio bruožas – reakcija (PB-R): | | | | | | | | | |
| I etapas | PB-R pradinis vertinimas | .480* | 8.88 | .270 | .001 | .456* | 9.65 | .244 | .001 |
| | KET | .039 | .578 | | | .158** | 2.78 | | |
| | MKET | -.180** | 2.70 | | | -.222* | -3.91 | | |
| II etapas | Savigarba | -.005 | -.085 | .264 | .001 | -.021 | -.411 | .246 | .001 |
| III etapas | KET x savigarba | -.077 | -1.08 | .275 | .001 | -.026 | -.438 | .256 | .001 |
| | MKET x savigarba | .131 | 1.80 | | | -.085 | -1.39 | | |
| Pykčio bruožas – temperamentas (PB-T): | | | | | | | | | |
| I etapas | PB-T pradinis vertinimas | .398* | 7.03 | .210 | .001 | .369* | 7.41 | .170 | .001 |
| | KET | .030 | .492 | | | -.014 | -.240 | | |
| | MKET | -.191** | -2.73 | | | -.137*** | -2.29 | | |
| II etapas | Savigarba | -.130*** | -2.11 | .217 | .001 | -.164** | -3.06 | .185 | .001 |
| III etapas | KET x savigarba | .025 | .364 | .225 | .001 | .098 | 1.56 | .194 | .001 |
| | MKET x savigarba | .075 | .997 | | | -.009 | -.138 | | |

Pastabos: PI-I – pykčio išraiška išorėje; PI-V – pykčio išraiška viduje; PK – pykčio kontrolė; KET – grupė, kurios intervencija rėmėsi kognityvine elgesio teorija; MKET – grupė, kurios intervencija rėmėsi įsisąmoninimo ir kognityvine elgesio teorija.

p^A – modelio p reikšmė

* $p < .001$, ** $p < .01$, *** $p < .05$

Kai priklausomas kintamasis – Pykčio išraiškos išorėje vidurkis antro matavimo metu;

I etapas. Vaikinų imtis $F(3,252) = 31.12$, $p = .001$; Merginų imtis $F(3,339) = 36.38$, $p = .001$.

II etapas. Vaikinų imtis $F(4,224) = 20.08$, $p = .001$; Merginų imtis $F(4,311) = 25.37$, $p = .001$.

III etapas. Vaikinų imtis $F(6,222) = 14.00$, $p = .001$; Merginų imtis $F(6,309) = 17.73$, $p = .001$.

Kai priklausomas kintamasis – Pykčio išraiškos viduje vidurkis antro matavimo metu;

I etapas. Vaikinų imtis $F(3,252) = 22.35$, $p = .001$; Merginų imtis $F(3,339) = 23.22$, $p = .001$.

II etapas. Vaikinų imtis $F(4,224) = 15.51$, $p = .001$; Merginų imtis $F(4,311) = 17.65$, $p = .001$.

III etapas. Vaikinų imtis $F(6,222) = 10.75$, $p = .001$; Merginų imtis $F(6,309) = 12.36$, $p = .001$.

Kai priklausomas kintamasis – Pykčio kontrolės vidurkis antro matavimo metu;

I etapas. Vaikinų imtis $F(3,252) = 15.55$, $p = .001$; Merginų imtis $F(3,339) = 23.34$, $p = .001$.

II etapas. Vaikinų imtis $F(4,224) = 10.93$, $p = .001$; Merginų imtis $F(4,311) = 15.42$, $p = .001$.

III etapas. Vaikinų imtis $F(6,222) = 8.15$, $p = .001$; Merginų imtis $F(6,309) = 11.52$, $p = .001$.

Diskusija

Šio tyrimo tikslas buvo įvertinti savigarbos reikšmę pykčio kontrolės intervencijų efektyvumui mažinant sunkumus, susijusius su neadaptivia pykčio išraiška. Tyrimu buvo nustatytos reikšmingos intervencijų efektyvumo moderacijos veikiant pykčio kontrolę: aukšta savigarba moderavo (susilpnino) MKET intervencijos, didinant pykčio kontrolę, efektyvumą merginoms, o KET – vaikinams, t. y. aukštos savigarbos paaugliams atitinkama intervencija buvo mažiau efektyvi nei žemos savigarbos paaugliams. Savigarbos reikšmė agresyvių vaikinių problemų sprendimų kintamiesiems po intervencijos, grįstos kognityvine elgesio teorija, nustatyta ankstesnio tyrimo metu, tačiau priešingai nei šiame tyrime, buvo aptikta, kad aukšta savigarba prisidėjo prie intervencijos efektyvumo²⁴. Šie skirtumai tarp ankstesnio ir šio tyrimo galėjo atsirasti dėl tyrimo imties – šio darbo tiriamieji nebuvo klinikinė imtis, o Lochman tyrimo tiriamieji pasižymėjo aukštais agresyvaus elgesio balais pirmo matavimo metu.

Savigarbos reikšmę sumažėjusiai pykčio kontrolei po KET intervencijos vaikinių imtyje ir po MKET intervencijos merginų imtyje reikėtų paaiškinti etapais. Svarbu atsakyti į klausimus, kodėl aukšta savigarba sumažino intervencijų efektyvumą gerinant pykčio kontrolės balus ir kodėl vienos intervencijos atveju tai išryškėjo merginų grupėje, o kitos – vaikinių. Atsakymas į pirmą klausimą galėtų būti toks: tiriamieji, kuriems būdinga aukšta savigarba, po intervencijų įvairias situacijas pradėjo vertinti kaip mažiau grėsmingas, todėl jautė mažesnę pyktį ir jiems nereikėjo naudotis pykčio

24 Lochman, *supra note*, 16.

kontrolės strategijomis. Buvo pastebėta, kad stabili aukšta savivertė siejosi su mažesniais pykčio balais²⁵, tai patvirtina aukščiau aprašytą rezultatų paaiškinimą. Kitas paaiškinimas atsakant į klausimą, kodėl intervencijos buvo efektyvios paaugliams, kurių žema savigarba, galėtų būti toks, kad pykčio kontroliavimo intervencijų metu paaugliai, išmokę naujų savireguliacijos strategijų, padėjo savimi labiau pasitikėti, todėl didėjanti savigarba siejosi ir su intervencijų efektyvumu. Ši paaiškinimą pagrindžia ir tyrimai, kurių metu nustatyta, kad pykčio kontrolės intervencijos stiprina paauglių savigarbą²⁶.

Kodėl moderuojantis savigarbos efektas išryškėjo KET vaikinų grupėje, o MKET merginų grupėje, galima paaiškinti lyčių skirtumu. Vaikinams, kurie jautė žemą savigarbą, buvo efektyvesnė KET intervencija, nes jiems labiau suprantama tokio tipo intervencija, kuri yra aiškiau struktūruota, užduotys yra labiau nukreiptos į savo minčių stebėjimą, o merginoms su žema saviverte buvo efektyvesnė MKET intervencija, nes joms galėjo būti labiau priimtinas savo kūno pojūčių stebėjimas nei vien kognityvinės technikos. Tai patvirtina ir tyrimai, kurie pastebėjo, kad merginos labiau įsitraukia į dėmesingo įsisąmoninimo užsiėmimus nei vaikinai²⁷.

Tyrimas, nepaisant sudėtingo dizaino, turėjo ir tam tikrų trūkumų, kurie pateikti žemiau. Pirmasis tyrimo ribotumas susijęs su duomenų rinkimo būdu: paaugliai patys atsakinėjo apie save, todėl galėjo atsirasti tam tikrų netikslumų, susijusių su savitabos rezultatais. Tėvų, mokytojų vertinimas suteiktų daugiau žinių apie paauglių savigarbos ir pykčio kontrolės pokyčius. Taip pat šiame straipsnyje buvo analizuojami rezultatai, gauti atlikus įvertinimą iškart po intervencijos, pakartotinis įvertinimas po kurio laiko atskleistų savigarbos reikšmę pokyčiams ilgalaikėje perspektyvoje. Kitas tyrimo ribotumas – tai mokyklų pasirinkimas pagal patogumą, nors mokiniai mokyklų viduje buvo atrinkti į grupes pagal atsitiktinę atranką. Visiška atsitiktinė atranka leistų generalizuoti rezultatus platesnei paauglių populiacijai. Taip pat ateities tyrimai turėtų įvertinti paauglių naudojamą instrumentinę agresiją ir tai, kaip ji susijusi su pykčio kontrolės kintamųjų pokyčiais po intervencijos. Instrumentinė agresija – tai sąmoningas pasirinkimas elgtis agresyviai, siekiant tam tikrų tikslų, todėl taip pat svarbu įvertinti, ar intervencija paveikia instrumentinės agresijos išreikštumą.

Nepaisant tyrimo ribotumo, rezultatai atskleidė, kad savigarba yra svarbi pykčio kontrolės intervencijų efektyvumui, todėl prieš taikant pykčio kontroliavimo intervencijas paaugliams, svarbu atsižvelgti ir į pirminį savigarbos vertinimą.

-
- 25 Kernis ir kt., „Stability and level of self-esteem as predictors of anger arousal and hostility“, *Journal of Personality and Social Psychology* 56, 6 (1989): 1013–1022.
 - 26 Lee, E. J., „The effect of positive group psychotherapy on self-esteem and state anger among adolescents at Korean immigrant churches“, *Archives of Psychiatric Nursing* 29, 2 (2015): 108–113; Lök ir kt., *supra note*, 12; Mousavi, M., ir Sohrabi, N., „Effects of art therapy on anger and self-esteem in aggressive children“. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 113 (2014): 111–117; Randal ir kt., „Mindfulness and self-esteem: a systematic review“, *Mindfulness* 6, 6 (2015): 1366–1378.
 - 27 Bluth ir kt., „Adolescent sex differences in response to a mindfulness intervention: A call for research“, *Journal of Child and Family Studies* 26, 7 (2017): 1900–1914.

Išvados

1. Aukšta savigarba moderavo (susilpnino) MKET intervencijos efektyvumą merginoms didinant pykčio kontrolę, t. y. aukštos savigarbos merginoms MKET intervencija buvo mažiau efektyvi nei žemos savigarbos paaugliams.
2. Aukšta savigarba moderavo (susilpnino) KET intervencijos efektyvumą vaikams didinant pykčio kontrolę, t. y. aukštos savigarbos vaikams KET intervencija buvo mažiau efektyvi nei žemos savigarbos paaugliams.

Rekomendacijos

- Mokyklų psychologams, organizuojantiems pykčio kontroliavimo intervencijas, rekomenduojama atkreipti dėmesį į paauglių savigarbą.
- Skirti daugiau dėmesio emocijų atpažinimui paaugliams, kuriems būdinga žemesnė savigarba.
- Svarbu moksleiviams akcentuoti pykčio išraiškos funkciją, susijusią su savigarbos atstatymu, ir paaiškinti, kaip agresijos naudojimas neigiamai paveikia savigarbą.
- Akcentuoti, kad mokomos technikos pykčio kontrolės intervencijų metu yra susijusios su adaptyvesniu savigarbos atstatymu ir palaikymu.
- Akcentuoti paaugliams skirtumus tarp pykčio išraiškos viduje ir pykčio kontrolės.

Naudota literatūra

- Arehart, D. M., ir Smith, P. H. „Identity in adolescence: Influences of dysfunction and psychosocial task issues“. *Journal of Youth and Adolescence* 19, 1 (1990): 63–72.
- Badpa, K., Shirazi, M., ir Arab, A. „Effect of mindfulness based on cognitive-behavioral therapy focusing on anger management regarding anxious thoughts among male students“. *Journal of Research and Health* 9, 3 (2019): 220–226.
- Barrio, V., Aluja, A., ir Spielberger, C. „Anger assessment with the STAXI-CA: Psychometric properties of a new instrument for children and adolescents“. *Personality and Individual Differences* 37, 2 (2004): 227–244.
- Baskin, T. W., Slaten, C. D., Crosby, N. R., Pufahl, T., Schneller, C. L., ir Ladell, M. „Efficacy of counseling and psychotherapy in schools: A meta-analytic review of treatment outcome studies 1974–2009“. *The Counseling Psychologist* 38, 7 (2010): 878–903.
- Bluth, K., Roberson, P. N., ir Girdler, S. S. „Adolescent sex differences in response to a mindfulness intervention: A call for research“. *Journal of Child and Family Studies* 26, 7 (2017): 1900–1914.
- Bodhi, B. *A Comprehensive Manual of Adhidhamma*. Seattle: BPS Pariyatti, 2000.
- Brunner, T. M., ir Spielberger, C. D. *State-Trait Anger Expression Inventory–2 Child and Adolescent (STAXI-2 C/A): Professional Manual*. Sarasota, Florida: Psychological Assessment Resources, 2009.

- Campbell, A. J., Lanthier, R. P., Weiss, B. A., ir Shaine, M. D. „The Impact of a Schoolwide Mindfulness Program on Adolescent Well-Being, Stress, and Emotion Regulation: A Nonrandomized Controlled Study in a Naturalistic Setting“. *Journal of Child and Adolescent Counseling* 5, 1 (2019): 18–34.
- Chin, L. S., ir Ahmad, N. S. *Anger Management for Adolescents*. Penerbit USM, 2019.
- Currie, D. *Growing Up Unequal: Gender and Socioeconomic Differences in Young People's Health and Well-being. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) Study: International Report from the 2013/2014 Survey (No. 7)*. World Health Organization, 2016.
- Daniel, S. S., Goldston, D. B., Erkanli, A., Franklin, J. C., ir Mayfield, A. M. „Trait Anger, Anger Expression, and Suicide Attempts Among Adolescents and Young Adults: A Prospective Study“. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology* 38, 5 (2009): 661–671.
- Davis, D. M., ir Hayes, J. A. „What are the benefits of mindfulness? A practice review of psychotherapy-related research“. *Psychotherapy* 48, 2 (2011): 198–208.
- Feindler, E. L., ir Engel, E. C. „Assessment and intervention for adolescents with anger and aggression difficulties in school settings“. *Psychology in the Schools* 48, 3 (2011): 243–253.
- Fennell, M. J. „Cognitive therapy in the treatment of low self-esteem“. *Advances in Psychiatric Treatment* 4, 5 (1998): 296–304.
- Gambetti, E., ir Giusberti, F. „Anger and everyday risk-taking decisions in children and adolescents“. *Personality and Individual Differences* 90 (2016): 342–346.
- Gomez, R., ir McLaren, S. „The inter-relations of mother and father attachment, self-esteem and aggression during late adolescence“. *Aggressive Behavior* 33 (2007): 160–169.
- Humphrey, N., ir Brooks, A. G. „An evaluation of a short cognitive-behavioural anger management intervention for pupils at risk of exclusion“. *Emotional and Behavioural Difficulties* 11, 1 (2006): 5–23.
- Yavuzer, Y., Karatas, Z., Civildag, A., ir Gundogdu, R. „The Role of Peer Pressure, Automatic Thoughts and Self-Esteem on Adolescents' Aggression“. *Eurasian Journal of Educational Research* 54 (2014): 61–78.
- Kelly, J. „Mindfulness-based and cognitive-behavior therapy for angermanagement: An integrated approach“. Nephilikuota daktaro disertacija, Philadelphia College of Osteopathic Medicine, Pennsylvania, 2007.
- Kernis, M. H., Grannemann, B. D., ir Barclay, L. C. „Stability and level of self-esteem as predictors of anger arousal and hostility“. *Journal of Personality and Social Psychology* 56, 6 (1989): 1013–1022.
- Klimukienė, V., ir Kalpokienė, V. „Paauglių kognityvinių iškraipymų, socialinių įgūdžių ir probleminio elgesio pokyčiai taikant EQUIP programą Lietuvos vaikų socializacijos centruose“. *Kriminologijos studijos* 5 (2017): 115–132.
- Kolubinski, D. C., Frings, D., Nikčević, A. V., Lawrence, J. A., ir Spada, M. M. „A systematic review and meta-analysis of CBT interventions based on the Fennell model of low self-esteem“. *Psychiatry Research* 267 (2018): 296–305.
- Kristensson, P., ir Ohlund, L. S. „Swedish upper secondary school pupils' sense of coherence, coping resources and aggressiveness in relation to educational track and performance“. *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 19 (2005): 77–84.

- Kuzucu, Y. Y. „Do Anger Control and Social Problem-Solving Mediate Relationships Between Difficulties in Emotion Regulation and Aggression in Adolescents?“ *Educational Sciences: Theory & Practice* 16, 3 (2016): 849–866.
- Lee, E. J. „The effect of positive group psychotherapy on self-esteem and state anger among adolescents at Korean immigrant churches“. *Archives of Psychiatric Nursing* 29, 2 (2015): 108–113.
- Lochman, J. E. „Cognitive-behavioral intervention with aggressive boys: Three-year follow-up and preventive effects“. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 60, 3 (1992): 426–432.
- Lök, N., Bademli, K., ir Canbaz, M. „The Effects of Anger Management Education on Adolescents' Manner of Displaying Anger and Self-Esteem: A Randomized Controlled Trial“. *Archives of Psychiatric Nursing* 32, 1 (2018): 75–81.
- Malinauskienė, O., ir Žukauskienė, R. „Paauglių emocinių ir elgesio sunkumų sąsajos ir pokyčiai per trejus metus: amžiaus ir lyties ypatumai“. *Psichologija* 35 (2007): 19–31.
- Morsünbül, Ü. „The effect of identity development, self-esteem, low self-control and gender on aggression in adolescence and emerging adulthood“. *Eurasian Journal of Educational Research* 61 (2015): 99–116.
- Mousavi, M., ir Sohrabi, N. „Effects of art therapy on anger and self-esteem in aggressive children“. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 113 (2014): 111–117.
- Normann, N., Lönfeldt, N. N., Reinholdt-Dunne, M. L., ir Esbjörn, B. H. „Negative thoughts and metacognitions in anxious children following CBT“. *Cognitive Therapy and Research* 40, 2 (2016): 188–197.
- Normantaitė, D., ir Perminas, A. „Changes in Aggression of 13–17 Year-Old Adolescents after Intervention Based on Cognitive-behavioural Therapy“. *Socialiniai mokslai* 79, 1 (2013): 46–55.
- Nurvita, D. N. „Effectiveness of experiential learning model to increase the anger management skills in elementary school students“. *Jurnal Pendidikan Islam* 7, 2 (2019): 100–116.
- Meier, L. L., Semmer, N. K., ir Hupfeld, J. „The impact of unfair treatment on depressive mood: The moderating role of self-esteem level and self-esteem instability“. *Personality and Social Psychology Bulletin* 35, 5 (2009): 643–655.
- Metz, S. M., Frank, J. L., Reibel, D., Cantrell, T., Sanders, R., ir Broderick, P. C. „The effectiveness of the learning to BREATHE program on adolescent emotion regulation“. *Research in Human Development* 10, 3 (2013): 252–272.
- Puskar, K., Ren, D., ir Bernardo, L. M. „Anger correlated with psychosocial variables in rural youth“. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing* 31 (2009): 71–87.
- Randal, C., Pratt, D., ir Bucci, S. „Mindfulness and self-esteem: a systematic review“. *Mindfulness* 6, 6 (2015): 1366–1378.
- Reyes, L. R., Meiningner, J. R., Liehr, P., Chan, W., ir Mueller, W. H. „Anger in adolescents. Sex, ethnicity, age differences, and psychometric properties“. *Nursing Research* 52, 1 (2003): 2–11.
- Schwartz, D., Gorman, A. H., Nakamoto, J., ir McKay, T. „Popularity, social acceptance, and aggression in adolescent peer groups: links with academic performance and school attendance“. *Development Psychology* 42, 6 (2006): 1116–1127.
- Serafini, K., Toohey, M. J., Kiluk, B. D., ir Carroll, K. M. „Anger and its association with substance use treatment outcomes in a sample of adolescents“. *Journal of*

- Child & Adolescent Substance Abuse* 25, 5 (2016): 391–398.
- Taylor, J. H., Xu, Y., Li, F., Shaw, M., Dziura, J., Caprio, S., ... ir Savoye, M. „Psychosocial predictors and moderators of weight management programme outcomes in ethnically diverse obese youth“. *Pediatric Obesity* 12, 6 (2017): 453–461.
- Thompson, M., ir Gauntlett-Gilbert, J. „Mindfulness with children and adolescents: Effective clinical application“. *Clinical Child Psychology and Psychiatry* 13, 3 (2008): 395–407.
- Tilindienė, I. „Paauglių iš pilnų ir nepilnų šeimų sąvęs vertinimas ir santykis su aplinka“. *Pedagogika* 83 (2006): 148–153.
- Wagner, E. E., Rathus, J. H., ir Miller, A. L. „Mindfulness in dialectical behavior therapy (DBT) for adolescents“. In *Mindfulness-Based Treatment Approaches: Clinician's Guide to Evidence Base and Applications*, edited by R. Baer, 167–189. Elsevier, 2006.
- Wallase, M. T., Barry, C. T., Zeigler-Hill, B., ir Green, B. A. „Locus of control as a contributing factor in the relation between self-perception and adolescent aggression“. *Aggressive Behavior* 38 (2012): 213–221.
- Waschbusch, D. A., Breaux, R. P., ir Babinski, D. E. „School-based interventions for aggression and defiance in youth: a framework for evidence-based practice“. *School Mental Health* 11, 1 (2019): 92–105.
- Wienclaw, R. „Crime and violence in schools“. *Crime and Violence in Schools – Research Starters Sociology*, 2009, 1–6.
- Wilson, G. T., Wilfley, D. E., Agras, W. S., ir Bryson, S. W. „Psychological treatments of binge eating disorder“. *Archives of General Psychiatry* 67, 1 (2010): 94–101.
- Wilson, S. J., ir Lipsey, M. W. „School-based interventions for aggressive and disruptive behavior: Update of a meta-analysis“. *American Journal of Preventive Medicine* 33, 2 (2007): 130–143.
- Zarrett, N., ir Eccles, J. „The passage to adulthood: Challenges of late adolescence“. *New Directions for Youth Development*, no. 111 (2006): 13–28.

THE IMPORTANCE OF SELF-ESTEEM IN THE EFFECTIVENESS OF ANGER CONTROL INTERVENTIONS TO REDUCE ANGER CONTROL DIFFICULTIES AMONG ADOLESCENTS AGED 12–17

Dovilė Valiūnė, Aidis Perminas

Vytautas Magnus University, Lithuania

Summary. *Adolescent anger is an important issue, given the incidences of school violence (Fives et al., 2011). According to the report of the Health Behavior in School-aged Children study, the number of Lithuanian adolescents participating in one or more physical*

fight in the past 12 months was above the European average (Currie, 2016). Hence, there is a great need to research the potential of interventions to reduce the anger control problems of students in Lithuania. It is also important to establish the variables that influence the strength of a relationship between intervention and a positive anger control outcome. One of these variables could be self-esteem, as one of the functions of anger is to restore self-esteem when it has been damaged (Lök et al., 2018). Hence, self-esteem could serve as a moderator between anger control interventions and positive anger control outcomes.

The goal of this research is to evaluate the importance of self-esteem in the effectiveness of anger control interventions in reducing anger control difficulties among adolescents aged 12–17 years in schools. This study followed a pre-test, post-test design, with three groups. The first intervention was based on cognitive-behavioral theory (CBT). The second intervention was based on mindfulness-based cognitive-behavioral theory (MCBT) for anger-management, as developed by Kelly (2007). In total, 599 (256 male and 343 female) adolescents, aged between 12 and 17, from 26 regular schools participated in this research. Schools were selected based on convenience, and in each school one cohort was randomly assigned to the CBT group ($N = 205$ pupils), the MCBT group ($N = 155$ pupils), and the control group ($N = 239$). State-Trait Anger Expression Inventory-2 for Child and Adolescent (Brunner and Spielberger, 2009) and Rosenberg's self-esteem scale were used in this research. Hierarchical linear regression found that MCBT intervention was more effective for girls and CBT intervention was more effective for boys in improving anger control among students with a lower level of self-esteem.

Keywords: *self-esteem, anger control, aggressive behavior, effectiveness of intervention, adolescents.*

Dovilė Valiūnė – Vytauto Didžiojo universiteto doktorantė, psichologė-psichoterapeutė. Mokslinių tyrimų kryptys: intervencijų efektyvumas, emocijų reguliavimas, kognityvinė elgesio teorija, dėmesingas įsisąmoninimas.

Dovilė Valiūnė, psychologist–psychotherapist, doctoral student at Vytautas Magnus University. Research interests: effectiveness of intervention, emotion regulation, cognitive-behavioral theory, mindfulness.

Aidas Perminas – Vytauto Didžiojo universiteto profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: streso ir įveikimo ypatumai, su nepalankiu sveikatai elgesiu susiję psichosocialiniai veiksniai, sirgti linkusios asmenybės psichosocialiniai ypatumai, asmenybės savybių reikšmė psichosocialinei adaptacijai, įvairių psichologinių intervencijos metodų efektyvumo tyrimai.

Aidas Perminas, professor at Vytautas Magnus University. Research interests: peculiarities of stress and coping, psychosocial factors related to unhealthy behavior, psychosocial peculiarities of a predisposed personality, significance of personality traits for psychosocial adaptation, research of effectiveness of various psychological intervention methods.

SOCIALINIŲ MOKSLŲ STUDIJS 12(1)

Mokslo darbai

Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas roffice@mruni.eu

Redagavo: MB „Kopis“

Maketavo: leidykla „Žara“

2021

Mykolo Romerio universitetas

Spausdino UAB „Šiaulių spaustuė“
P. Lukšio g. 9G, 76200 Šiauliai
<http://siauliuspaustuve.lt>

SOCIETAL STUDIES 12(1)

Research Papers

Mykolas Romeris University

Ateities 20, Vilnius

Website: www.mruni.eu

E-mail: roffice@mruni.eu

Lithuanian copy editor: MB „Kopis“

English copy editor: MB „Kopis“

Layout: „Žara“ Publishers

2021

Mykolas Romeris University

Printed by UAB „Šiaulių spaustuė“

P. Lukšio g. 9G, 76200 Šiauliai

<http://siauliuspaustuve.lt>

